

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

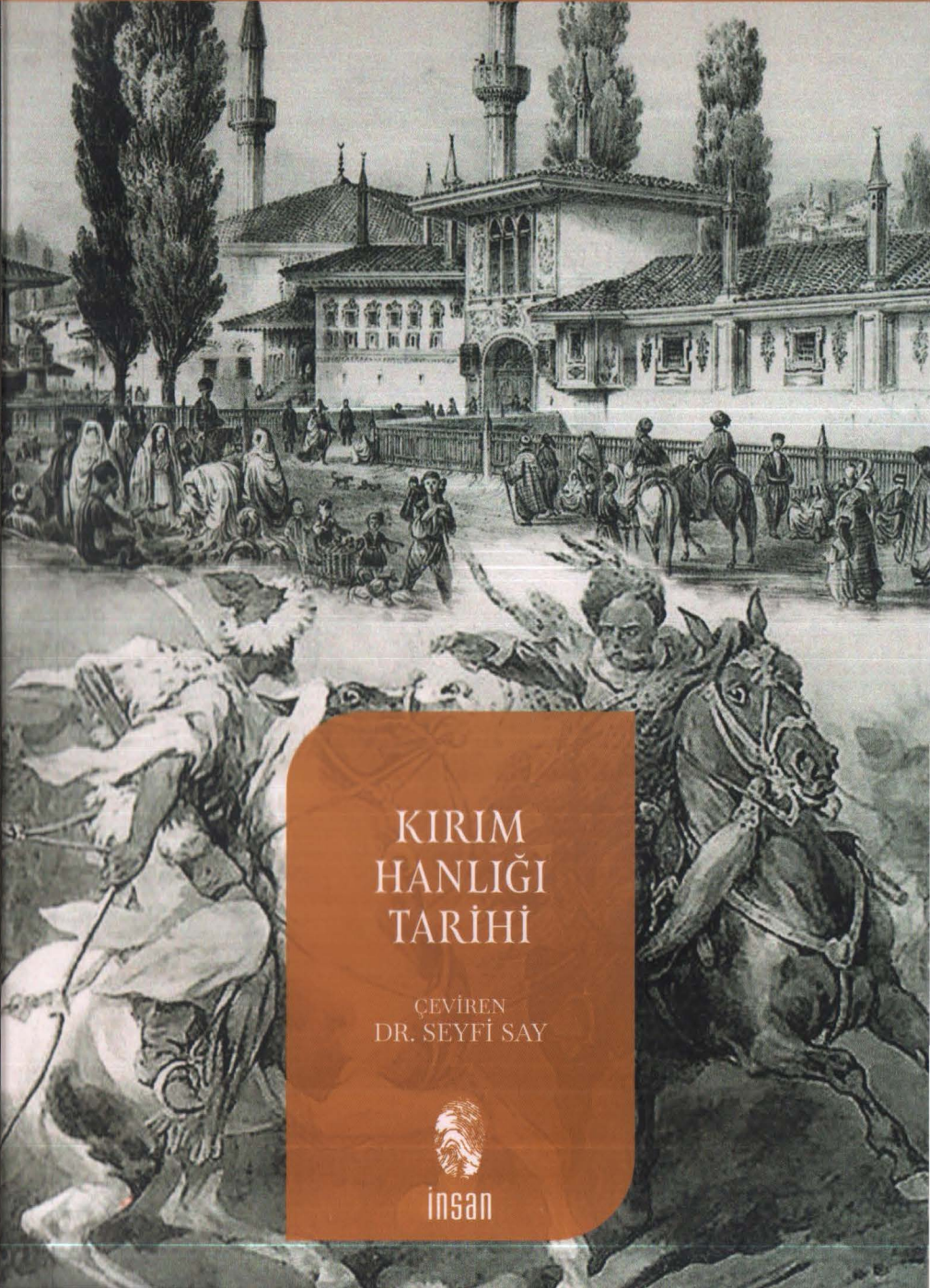
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL

Kırım Hanlığı Tarihi

Joseph von Hammer

KIRIM
HANLIĞI
TARİHİ

ÇEVİREN
DR. SEYFİ SAY

insan

KIRIM HANLIĞI TARİHİ

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL

İNSAN YAYINLARI : 608
TARİH DİZİSİ 21

© İNSAN YAYINLARI

BİRİNCİ BASKI. 2013
ÜÇÜNCÜ BASKI, TEMMUZ 2020

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12381
ISBN 978-975-574-674-6

KIRIM HANLIĞI TARİHİ
JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL

ORJİNAL İSMİ
GESCHICHTE DER CHANE DER KRIM UNTER OSMANISCHER HERRSCHAFT AUS
TURKISCHEN QUELLEN, ZUSAMMENGETRAGEN MIT DER ZUGABE EINER GASELS
SCHAINGERAL'S, K. K. HOFUND STAATSDRUCKEREI, VIYANA, 1856.

ÇEVİREN
DR. SEYFİ SAY

İÇ DÜZEN
İRFAN GÜNGÖRÜR

KAPAK TASARIMI VE UYGULAMA
İNSAN İÇ YAPIM

BASKI-CİLT
ERKAM YAYIN VE SAN. TİC. A.Ş.
İKİTELLİ ORGANİZE SAN. BÖLG. MAH.
ATATÜRK BULVARI HASEYAD 1. KISIM NO: 63/3 BAŞAKŞEHİR/İSTANBUL
MATBAA SERTİFİKA NO: 19891

İNSAN YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ NO: 96 BEYOĞLU/İSTANBUL
TEL: 0212-249 55 55 FAKS: 0212-249 55 56
WWW.İNSANYAYINLARI.COM.TR
İNSAN@İNSANYAYINLARI.COM.TR

KIRIM HANLIĞI TARİHİ

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL

Çeviren
Dr. Seyfi Say

JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL

Avusturyalı tarihçi, diplomat ve Doğu bilimleri uzmanı. 1774 yılında Avusturya'nın Graz kentinde doğmuştur. 15 yaşındayken Viyana'daki İmparatorluk Doğu Dilleri Akademisinde öğrenim görmeye başladı ve beş yıl boyunca diplomatik tercüman eğitimi gördü. Bu süre zarfında Türkçe, Arapça, Farsça dillerinin yanı sıra İtalyanca, Fransızca, Latince ve Yunanca da öğrendi. Dil öğrenmeye yatkın bir kişilikti. 1799 yılında ilk kez İstanbul'a geldi. Bu dönemde Doğu tarihi ve edebiyatıyla ilgilenmiş, Doğu Akdeniz'de Fransızlar aleyhine İngilizlerin açtığı seferlere katılmıştır. Mısır'a gidip Arapça öğrenmiş, 1807'de Avusturya'ya dönmüştür. Ülkesinde saray müşavirliği yapmış, imparatorluk akademisinde başkan seçilmiştir. 1835'te politikayı bırakıp kendine tamamen tarih çalışmalarına vermiştir. 1847'de Avusturya Bilimler Akademisi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774'e kadar olan dönemini 10 cilt olarak yayımladığı *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Osmanlı Devleti Tarihi) 1827-1835 adlı eseri günümüzde de birçok tarihsel araştırmaya kaynaklık etmektedir. Ata Bey'in 1913-1921 arasında Türkçeye çevirdiği bu eser henüz aşılmış sayılmaz. Ayrıca Osmanlı, İran ve Arap edebiyatından yaptığı çevirilerle başta Alman edebiyatı olmak üzere Avrupa edebiyatını da etkiledi. 1812'de yayımladığı *Hafız Divanı* çevirisi Goethe'ye Batı-Doğu Divanı'nı yazdıracak kadar etkili oldu. Osmanlı'da 1851'de kurulan Encümen-i Daniş'e seçilen bilim adamlarından olan Hammer, 23 Kasım 1856'da Viyana'da vefat etmiştir.

Doğu dillerine ve kültürüne ait önemli eserleri Almancaya kazandırarak büyük yankılar uyandıran ünlü tarihçinin kabrinde yazan ismi "Yusuf Bin Hammer"dir. Kabir taşını kendisi çizmiş ve İstanbul'daki ulemanın mezar taşlarından etkilenmiştir. Mezar taşının üstünde yazanlar "Hüvelbaki" diye başlar, "Rahman olan Allah'ın merhametine sığınan üç dilin tercümanı müverrih Yusuf bin Hammer" diye biter.

Eserleri: *Enzyklopädische Übersicht der Wissenchaften des Orients* (Doğu Bilimlerine Ansiklopedik Bir Bakış) 1804, *Die Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* (Osmanlı Devleti'nin Devlet Teşkilatı ve Yönetimi) 1816, *Erinnerungen aus Meinem Leben 1774-1852* (Yaşamından Anılar), *Geschichte der Assasinen* (Haşhaşiler Tarihi) 1818, *Constantinoplis und der Bosphorus* (İstanbul ve Boğaziçi) 1822, *Gemaldesaal Moslemischer Herrscher* (Müslüman Hükümdarların Resim Galerisi) 1833-1839 vb.

İçindekiler

Sunuş.....	11
Önsöz.....	13

Osmanlı Hakimiyeti Sırasındaki Kırım Hanlığı Tarihinin Türkçe Kaynakları	15
I. Tarihler.....	15
II. Resmî Yazı Mecmuaları, Kanunnameler ve Tezkireler	18

KIRIM HANLIĞI TARİHİ

I. Kırım Tarihinin Dokuz Yararlı ve Dokuz da Yararsız Kaynağı	21
II. Kutsal Sayı Olarak Dokuz.....	22
III. Kırım'da Dokuz Sayısı.....	23
IV. Giray Egemenliği Öncesinde Kırım.....	26
V. I. Hacı Giray'ın Kökeni	28
VI. I. Hacı Giray.....	30
VII. I. Hacı Giray'ın Oğulları	32
VIII. Mengli Giray'ın Osmanlı Egemenliği Altındaki İlk Kırım Hanı Olarak Göreve Atanması	33
IX. Kırım Hanı'nın Haleflerinin Osmanlı Egemenliği Altındaki Gidişatı ve Taşındıkları Anlam.....	34

X. Kalgay İsminin Açıklaması	35
XI. Sultan II. Bayezid'in Mengli Giray Han'a Fermanları.....	37
XII. İlk Han Mengli Giray'ın Ölümü	38
XIII. İkinci Han I. Muhammed Giray	40
XIV. I. Muhammed Giray'ın Oğullarının Hanlık İçin Çatışmaları, I. Saadet Giray'ın Üçüncü, I. Gazi Giray'ın da Dördüncü Han Olması.....	42
XV. Beşinci Han I. Sahib Giray	44
XVI. I. Sahib Giray'ın Veziriazam Rüstem Paşa Vasıtasıyla Devrilmesi ve Akrabaları Tarafından Öldürtülmesi.....	45
XVII. Altıncı Han I. Devlet Giray	47
XVIII. II. Muhammed Giray'ın Yedinci Han Olması ve “Nureddin”lik Makamının İhdas Edilmesi.....	48
XIX. II. Muhammed Giray'ın İran Seferlerindeki Olumsuz Tavırları.....	49
XX. Sekizinci Han II. İslam Giray	50
XXI. II. Saadet Giray'ın Saldırısına Uğrayan II. İslam Giray'ın Onu Yenmesi.....	51
XXII. Cuma Namazı Hutbesinde Han'ın İsminin Sultan'ın Adından Sonra Anılması	53
XXIII. Dokuzuncu Han Bora Gazi Giray (II. Gazi Giray)	54
XXIV. II. Gazi Giray'ın Savaşçılık Cesareti ve Şairlik Dehâsı	56
XXV. Yeni “Hanağa” Rütbesi.....	58
XXVI. Mısralarla Resmî Yazışma ve Sunbur Üzerine Gazel.....	60
XXVII. Bora Gazi Giray'a Yanık Önünde Yapılan Karşılama	64
XXVIII. Bora Gazi Giray Han'ın Görevden Alınması ve Yeniden Atanması Yüzünden Kırım'da Çıkan Karışıklıklar ve Kardeş Katli.....	66
XXIX. Bora Gazi Giray'ın Silistre'yi Arpalık Parası Olarak Alması ve Barış Görüşmelerine Tam Yetkili Bir Temsilci Göndermesi.....	68

XXX. Bora Gazi Giray'ın Sunbur'da Kışlık Karargâhta ve Sonra Peç'te İkâmeti	70
XXXI. Bora Gazi Giray'ın Ölümü.....	71
XXXII. Onuncu Han I. Selamet Giray	73
XXXIII. On birinci Han Canbeg Giray	74
XXXIV. On ikinci Han III. Muhammed Giray	76
XXXV. Hacı Ahmed	77
XXXVI. III. Muhammed Giray ve Şahin Giray'ın, Bâb-ı Âli'ye Karşı Öfkeye Kapılması.....	78
XXXVII. Osmanlıların, Tatarlar Tarafından Mağlup Edilmesi.....	81
XXXVIII. Asi Han ve Kalgay'ın, İstanbul Tarafından Onaylanmış Bulunan Makamlarına Oturmaları.....	82
XXXIX. III. Muhammed Giray ile Şahin Giray'ın Daha Büyük Bir Zorbalıkla Hüküm Sürmeleri	83
XL. III. Muhammed Giray'ın Azledilmesi, Canbeg Giray'ın On Üçüncü Han Olarak İkinci Defa Hanlık Yapması	85
XLI. On Dördüncü Han İnayet Giray.....	87
XLII. On Beşinci Han I. Bahadır Giray	89
XLIII. I. Bahadır Giray'ın Ölümü ve Şairlik Yeteneği	90
XLIV. On Altıncı Han IV. Muhammed/Mehmed Giray	93
XLV. On Yedinci Han III. İslam Giray.....	95
XLVI. III. İslam Giray Yönetimi Altındaki Kırım'ın Refahı	97
XLVII. III. İslam Giray'ın Ölümü, On Sekizinci Han IV. Muhammed/Mehmed Giray'ın İkinci Kez Han Olması	99
XLVIII. IV. Muhammed Giray'ın Elçileri.....	101
XLIX. Erdel ve Rusya Baskınları	103
L. Apafi Mihai'li Desteklemek İçin Erdel'e Yapılan Tatar Baskını ..	105
LI. Tatarların Moravya Akınları.....	107
LII. On Dokuzuncu Han Adil Giray	109
LIII. Adil Giray'ın Sobieski'ye Tanıdığı İmtiyazlar (Kapitülasyonlar).....	111

LIV. Yirminci Han I. Selim Giray.....	113
LV. Yirmi Birinci Han Murad Giray ve Yirmi İkinci Han II. Hacı Giray	116
LVI. Yirmi Üçüncü Han I. Selim Giray'ın İkinci Kez Hanlığı ve Onun İçin Düzenlenen Karşılama Töreni	119
LVII. I. Selim Giray'ın İstifası ve II. Saadet Giray'ın Yirmi Dördüncü Han Olarak Atanması	121
LVIII. Yirmi Beşinci Han Safa Giray ve I. Selim Giray'ın Yirmi altıncı Han Olarak Üçüncü Kez Han Olması.....	124
LIX. I. Selim Giray'ın İstirahata Çekilmesi ve Oğlu Yirmi yedinci Han II. Devlet Giray'ın Han Olarak Onun Yerine Geçmesi	126
LX. Besarabya Nogayları'nın Kırım'a Nakledilmeleri ve Kardeş Durumundaki Han ile Kalgay Arasındaki Nifak.....	127
LXI. I. Selim Giray'ın Göçü	129
LXII. I. Selim Giray'ın Yirmi Sekizinci Han Olarak Dördüncü Kez Hanlığı Elde Etmesi	131
LXIII. Yirmi Dokuzuncu Han III. Gazi Giray ve Otuzuncu Han I. Kaplan Giray	133
LXIV. II. Devlet Giray'ın Otuz Birinci Han Olarak İkinci Kez Hanlık Makamını Elde Etmesi; Aynı Şekilde I. Kaplan Giray'ın Otuz İkinci Han Olarak İkinci Kez Hanlık Makamına Geçmesi ve Saadet Giray'ın Otuz Üçüncü Han Olması	136
LXV. Otuz Dördüncü Han II. Mengli Giray	138
LXVI. Nogayların Ayaklanma Çıkarmaları ve Sakinleşmeleri	139
LXVII. Otuz Beşinci Han I. Kaplan Giray	141
LXVIII. İran'a Karşı Sefer ve Kafkasya Üzerine Yürüyüş.....	142
LXIX. Otuz Altıncı Han II. Feth Giray ve II. Mengli Giray'ın Otuz Yedinci Han Olarak Yeniden Hanlık Tahtına Oturması.....	145
LXX. Otuz Sekizinci Han Halim [II. Selim] Giray, Otuz Dokuzuncu Han II. Selamet Giray; II. Selim Giray'ın İkinci	

Kez Olmak Üzere Kırkuncı Hanlığı; Kırk Birinci Han Arslan Giray, Kırk İkinci Han Kırım Giray	147
LXXI. [III.] Selim Giray'ın Kırım Giray'ın Yerine Kırk üçüncü Han Olarak Üçüncü [Birinci] Defa Han Olması.....	152
LXXII. Kırk Dördüncü Han Maksud Giray.....	154
LXXIII. Kırım Giray'ın Kırk Beşinci Han Olarak İkinci Kez Han Olması	155
LXXIV. Kırk Altıncı Han IV. Devlet Giray, Kırk Yedinci Han III. [II.] Kaplan Giray ve Kırk Sekizinci Han III. Selim Giray'ın İkinci Kez Tahta Çıkması	160
LXXV. Maksud Giray'ın Kırk Dokuzuncu Han Olarak İkinci Kez Hanlık Makamını Elde Etmesi.....	163
LXXVI. Ellinci Han II. Sahib Giray ve Onun Ardından IV. Devlet Giray'ın Elli Birinci Han Olarak İkinci Kez Tahta Çıkması..	164
LXXVII. Elli İkinci Han Şahin Giray	165
LXXVIII. IV. Devlet Giray'ın Daha Sonraki Kaderi ve III. Selim Giray'ın Elli Üçüncü Han Olarak İkinci [Üçüncü] Kez Tahta Çıkması	167
LXXIX. Elli Dördüncü Han Şahin Giray	168
LXXX. Kırım'ın Rusya'ya Devredilmesi	172
LXXXI. Armağanların Adedi Olarak Dokuz Sayısı.....	176
Ek.....	179
Gazel	182
Dizin	185

SUNUŞ

Türkiye’de *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı hacimli eseriyle tanınan Joseph von Hammer-Purgstall’ın *Kırım Hanlığı Tarihi* adıyla çevirdiğimiz bu eserin orijinal ismi “*Türkçe Kaynaklara Göre Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Kırım Hanlığı Tarihi, Şahin Giray’ın Bir Gazeli Ekiyle Birlikte*” (*Geschichte der Chane der Krim unter Osmanischer Herrschaft aus Türkischen Quellen, Zusammengetragen mit der Zugabe einen Gasels Schaingeraiß*) şeklindedir. Yazar, ilk sayfalarda kitabın isminin altında “*Osmanlı Devleti Tarihi’ne İlave Olarak*” kaydına da yer vermektedir. Eser Viyana’da 1856 yılında “K. K. Hof- und Staatsdruckerei” tarafından basılmıştır.

Yazar, yararlandığı Türkçe kaynakların orijinal isimlerini vermemiş, sadece Almanca karşılıklarını aktarmış bulunmaktadır. Buna karşılık tercümede, söz konusu kitapların isimlerinin bugünkü Türkçe ile karşılığının verilmesi yerine, asıl isimlerinin aynen alınması yoluna gidilmiştir. Ayrıca yazarın, aynı ismi taşıyan Kırım hanlarını, I., II. ve III. gibi sıfatlarla ayırmaktan genellikle uzak durduğu görülmektedir. Metinde yer alan numaralandırmaların büyük çoğunluğu, karışıklığa yol açmaması için çevirmen tarafından eklenmiş, yazara ait olan numaralandırmalar dipnotla ayrıca belirtilmiştir. Yine yazarın, *Büyük Osmanlı Tarihi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş olan eserin devamı mahiyetinde olmak üzere Ahmed Cevdet Paşa’nın kaleme aldığı ve *Târîh-i Cevdet (Târîh-i Vekâyi-i*

Devlet-i Âliyye) adıyla bilinen esere, kitabın sonlarına doğru sıkça atıfta bulunduğu ve Paşa'dan, eserini yazdığı sırada paşa olmadığı için, sadece Cevdet veya Cevdet Efendi olarak söz ettiği görülmektedir. Tercümede bugün bilinen şekliyle Ahmed Cevdet Paşa ismi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra yazarın, *Târîh-i Cevdet* için sadece "Osmanlı Devleti Tarihi'nin devamı" nitelendirmesini kullanmakla yetindiği, ancak *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin kendisine aidiyetini vurgulamadığı görülmektedir. Okurların herhangi bir yanlışlığa düşmemeleri için, tercümede ilave yapılmış, eserin yazara ait olduğu açıkça belirtilmiş bulunmaktadır.

Hedef kitlemiz konunun uzmanı tarihçilerden çok genel okur kitlesi ve Kırım tarihine ilgi duyan meraklılar olduğu için, lüzum görülen yerlerde açıklamalar eklenmiş bulunmaktadır. Bu tür eklemelerden çok seyrek olarak metin içinde geçenler köşeli parantez içinde verilmiş bulunmaktadır. Diğerleri ise dipnot olarak sayfa sonuna ilave edilmiştir. Sonunda parantez içinde "Ç" (Çeviren) kısaltması yer alan dipnotlar çevirmen tarafından eklenmiştir. Diğerleri ise yazara aittir. Yazarın dipnotuna parantez içinde ilave yapıldığında da bu husus aynı şekilde "Ç" kısaltması ile belirtilmiştir.

Editör

ÖNSÖZ

Hakikat ve Sevgi ile

Özellikle bir kitabın adının tam ve eksiksiz olduğu ve hele de Sallust'un¹ Numidya Savaşı'nı² anlattığı eseri ile günümüzde elimizde mevcut bulunan kitaplarda görüldüğü gibi, ilk bölümün önsözün yerini tuttuğu durumlarda, hiçbir şey bir önsözden daha lüzumsuz olamaz. Evet, eskilerin bir önsözü bulunmuyordu. Doğu'da eserler, alnında Tanrı'nın adını taşıyın diye Allah'a hamd ile başlar ve okurlar kadar yazar da Allah'tan geldiğini ve yine Allah'a döneceğini unutmaz.³ Arapların en başa koydukları "mukaddime", bir önsöz değildir; tam aksine, özel çalışmalar için yazılmış girişlerin başlığıdır. Hacı Halife'nin [Kâtib Çelebi'nin] bibliyografya sözlüğü [Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn], bütün bilim dallarına ait böyle otuz altı *Mukaddime* tanıtmaktadır; onlar, bilimlerin kutsal bölgesine giden yolu açan öncülerdir.

¹ Romalı tarihçi. M. Ö. 86-35. (Ç.)

² Romalıların Kuzey Afrika'daki Numidya Devleti (M. Ö. 202-46) ile yaptıkları savaş. Gaius Marius, M. Ö. 105'te Numidya Iugurtha'yı yenmişti. (Ç.)

³ Kur'an, Sûre II, ayet: 156: "Biz Allah'a aitiz ve yine ona döneceğiz."

Bizden birkaç bin yıl veya sadece birkaç yüz yıllık bir zaman sonraki kuşaklar acaba önsöz okumayı nasıl değerlendirecekler? Önsözlerin çoğu, daha şimdiden okunmamış olarak kalıyorlar ve en az okunanları da sözü en fazla uzatanları.

Tarih yazarları, özellikle de eski çağ ve uzak geçmiş araştırmacıları, mazide kalan zamanları deşifre edebilmek ve çözebilmek için hiç bitmeyen bir zahmete katlanırlar ve içimizden bazıları onların keşiflerini felâket getirici şeyler olarak göstermeye çalıştıklarında, şimdiyle ve gelecekle ilgilenmeksizin, araştırmalarının sonuçlarıyla avunmayı yeğlerler.

Tarihî çerçöp ve kırıntıların toplayıcıları için istikbâl de bir o kadar elem vericidir; zira gelecekte ondan hiç söz açılmayacak olması mümkündür. Gıpta edilmeye değer bir talihten, en iyi durumda bile onların payına, doğa bilimcilerin sahip olduklarına göre ancak çok küçük bir parça düşecektir. O talih ki, doğa araştırma ve incelemelerinin her açıdan teşvik edilmesini sağlamakta, özel olarak da onu yaygın biçimde genel kabul görmüş bir yaklaşım ve ilgi alanı konumuna yükseltmektedir. İnsanların tarihi sonraki kuşaklar için, o insanların bizzat kendi ortamları içinde korunması mümkün olmayan bir şey haline gelirken, hayvanların, bitkilerin ve taşların tarihi, onların sürekli tekrarlanan yeknesaklığı içinde hep aynı kalmakta, böylece sonraki nesiller tarafından kolayca öğrenilebilmektedir. İşte bu nedenle de bütün önsözler son derece lüzumsuzdur ve burada hâlâ böyle bir önsöz için genel bir ihtiyacın varlığına yönelik bir kabullenme ortaya çıkıyorsa eğer, bu belki de sadece, acınası durumda ve bu yüzden de örtbas edilmiş bir ithafın yerini doldursun diyedir.

OSMANLI HAKİMİYETİ SIRASINDAKİ KIRIM HANLIĞI TARİHİNİN TÜRKÇE KAYNAKLARI⁴

I. Tarihler

A. Yazmalar

- 1) Astronom Ahmed Mevlevî'ye ait olan ve *Müneccimbaşı Tarihi* adı altında bilinen genel dünya tarihi, “Hicret’in Onuncu Yüzyılı Hanedanları” başlığı altında, Kırım’ın ilk yirmi dört hanını içermektedir. (*Geschichte des osmanischen Reichs* [Osmanlı Devleti Tarihi], C. IX, s. 270.)
- 2) Gelibolulu Mustafa Âlî’nin *Fusûlü’l-Hallü ve’l-Akd fî Usûli’l-Harcı ve’n-Nakd* adlı eserinin yirmi dördüncü bölümündeki Kırım Hanlığı bahsi. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 182.)
- 3) Rıdvan Paşazade’nin (Abdullah Çelebi) *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak* adlı eseri;⁵ Rıdvan Paşa hicrî 1019 / miladî 1616 yılında

⁴ Kırım bibliyografyası için bkz. Giray Saynur Altug, “Türkiye ve Dünyada Kırım ile İlgili Bilimsel ve Aktüel Çalışmalar”, <http://www.iccrimea.org/scholarly/krimbiblio.html>. (Ç.)

⁵ Yazma nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat Bölümü, No. 289. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğrencisi

Osmanlı'nın Kefe valisiydi. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 183.)

- 4) Hezarfen Hüseyin Efendi'nin dokuz ana bölümden oluşan *Tenkîhu Tevârih-i Mülûk* adlı eserinin 41. kısmı Kırım Hanlığı'nı içermektedir. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 184.)
- 5) Peçuy/Peç (*Fünfkirchen*) kökenli olması nedeniyle Peçevî diye bilinen İbrahim'in *Târîh-i*, Kanunî Sultan Süleyman'ın yönetiminden başlayıp Estergon'un kuşatılmasına kadarki olayları anlatır. Bu kalenin teslimi müzakerelerine yazar bizzat katılmıştır. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 196.)
- 6) Selânikli (Selânikî) Mustafa Efendi'nin *Târîh-i Selânikî'si*, Kanunî Sultan Süleyman döneminin son üç yılı ile başlamakta, II. Selim'in bütün bir saltanat dönemini kapsamakta ve hicrî 1008 (1599) yılına kadar uzanmaktadır.⁶ (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 202.)
- 7) Osmanlı devlet teşkilatında şerîf ve seyyidlerin başkanı konumunda bulunan Molla Şerîf/Seyyid Muhammed Rıza'nın *es-Seb'us-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar* adlı tarihi. (*Nakîb*, emirlerin veya Peygamber'in soyundan gelenlerin başkanı anlamına gelir.⁷ Gustav Flügel'in Hacı Halife'nin *Keşfü'z-Zünûn*'unu Latince'ye çevirirken ifade ettiği şekliyle "*dua superioris ordinis*" demek değildir.)

Receb Yener tarafından lisans bitirme tezi olarak 1969 yılında Latin alfabesi ile transkribe edilmiştir. Bkz. Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, *Târîh-i Mevkûfatı*", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 (Winter 2011), s. 726. (Ç.)

⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî I-II*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Yayınları, 1999. (Ç)

⁷ Süleymaniye Kütüphanesi Ragıp Paşa bölümünde 1016 ve Hamidiye bölümünde 950 numaraları ile kayıtlıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar kısmında (H. 1473 numaralı) ve Millet Kütüphanesi'nde de mevcuttur (664 numaralı). 1832 yılında Kazan'da basılmıştır. Bkz. Başer, s. 726-727. (Ç)

- 8) Miladî takvime göre on yedinci yüzyılın sonunda Kırım Hanı I. Selim Giray döneminde yaşayan, II. Hacı Giray'ın oğlu Muhammed Giray'ın yazdığı *Târîh-i Mehmed Giray*.⁸ (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 206.)
- 9) Şahbaz Giray'ın oğlu Halim Giray'ın *Gûlbûn-i Hânân* adlı Kırım hanları tarihi.⁹ Bu eser, *es-Seb'ûs-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar, Haydarzade Tarihi, Abdülveli Tarihi* (Abdülveli Efendi Mecmuası), Kaysûnîzade Remmal Hoca'nın *Târîh-i Sahib Giray Han*¹⁰ adlı tarihi, *Keşevî Abdülcelil Mecmuası, Şeyh Mehmed (Muhammed) Efendi Mecmuası* ve ayrıca Hurremî Çelebi ve Gazâyî'nin (Gazevî) eserleriyle (hepsi birlikte dokuz kitap) aynı ciltte toplanmıştır. Söz konusu eser, dostum Baron Ottokar Schlecht-Wssehrd tarafından bana en üstün bir cömertlikle ödünç verilmiş bulunmaktadır.

B. Osmanlı Devleti Tarihiyle İlgili Basılmış Eserler

- 10) *Nâimâ Tarihi*'nin hicrî 1001 yılından 1070 (1659) yılına kadar olan dönemi kapsayan kısmı. Tam ebad sayfadan oluşan iki cilt.¹¹
- 11) *Târîh-i Raşid*'in hicrî 1071 (1660) yılından 1134'e (1721) kadar olan dönemi anlatan kısmı. Tam ebad sayfadan oluşan üç cilt.

⁸ Bkz. Uğur Demir, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme - Çeviri Metin)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006. (Ç)

⁹ Bkz. Halim Giray, *Gûlbûn-i Hânân*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1287; Halim Giray Sultan, *Gûlbûn-i Hânân yahut Kırım Tarihi*, nşr. Arifzâde A. Hilmi, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1327/1909; Halim Giray, *Gûlbûn-i Hânân* (nşr. M. Sadi Çöğenli ve Recep Toparlı), Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Y., 1990. (Ç)

¹⁰ Eserin tenkitli neşri için bkz. *Târîh -i Sahib Giray Han - Histoire de Sahib Giray, Khan de Crimee de 1532 a 1551*, nşr. Özalp Gökbilgin, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973. (Ç)

¹¹ *Nâimâ Tarihi* ilk kez 1735 yılında İbrahim Müteferrika Matbaası'nda iki cilt olarak basılmıştır. Yazarın kullandığı baskı bu olmalıdır. (Ç)

- 12) *Çelebizade Âsım Tarihi*'nin hicrî 1134'den (1721) 1153'e (1740) kadar olan yılları kapsayan kısmı. Tam ebad sayfadan oluşan bir cilt.
- 13), 14), 15) Sami, Şakir ve Subhî'den oluşan üç devlet tarihçisinin (vakanüvis) hicrî 1143 (1730) yılından 1156'ya (1743) kadar olan dönemi anlatan tarihi [*Subhî Tarihi*]. Tam ebad sayfadan oluşan bir cilt.
- 16) *İzzî Tarihi*'nin¹² hicrî 1157 (1744) yılından 1166'ya (1752) kadar olan dönemi anlatan kısmı. Tam ebad sayfadan oluşan bir cilt.
- 17) *Vâsıf Tarihi*'nin¹³ hicrî 1166 (1752) yılından 1188'e (1774) kadar olan dönemi anlatan kısmı. Tam ebad sayfadan oluşan iki cilt.¹⁴
- 18) *Târîh-i Cevdet*'in hicrî 1188'den (1774) 1200'e (1787) kadar olan dönemi anlatan kısmı. Çeyrek ebad sayfadan oluşan iki cilt.¹⁵

II. Resmî Yazı Mecmuaları, Kanunnameler ve Tezkireler

A. El Yazmaları

- 19) Reis Efendi [Reisülküttâb] Feridun Bey'in *Münşeâtüs-Selâtin*'i. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 246.)
- 20) Reis Efendi Sarı Abdullah'ın son derece değerli, yüz kırk resmî yazıdan oluşan *Düstûrû'l-İnşâsı*; Feridun Bey'in *Münşeâtüs-Selâtin*'inin devamıdır. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 248.)

¹² Vakanüvis Süleyman İzzî Efendi'nin *Tarih-i İzzî* adıyla bilinen bu eseri 1744'ten 1751'e kadar yaşanan olayları aktarmaktadır. (Ç.)

¹³ Bkz. Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, neşr. Mücteba İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994. (Ç.)

¹⁴ İstanbul'da, hicrî 1219 (1804-05) yılında iki cilt halinde basılmıştır. (Ç.)

¹⁵ Osmanlı Devleti'nin 1774-1825 seneleri arasındaki 52-53 yıllık dönemini Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan başlayarak anlatan *Târîh-i Vekâyi-i Devlet-i Âliyye* adlı bu eser 12 cilttir. İlk iki cildi 1853 yılında basılmıştır. (Ç.)

- 21) III. Murad dönemi tarih yazarı [Gelibolulu Mustafa] Âlî'nin *Münşeât*'ı. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 248.)
- 22) İsmi açıklanmamış biri tarafından bir araya getirilmiş bir padişah yazıları (hatt-ı hümayun) mecmuası (münşeât). (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 250.)
- 23) Veziriazam Rami Mehmed Paşa'nın *Münşeât*'ı. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 249.)
- 24) Sekize katlanmış kâğıt tabakasından oluşan sayfalarda yer alan, olağanüstü derecede değerli kabul edilebilecek fermanlar, atamalar ve icâzetnameler mecmuası. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 244.)
- 25) Müezzinzade Aynî Ali'nin *Kavânin-i Âl-i Osmân ve Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân* adlı kanunname kitabı. (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 244, Nr. 148.)
- 26) Şair Safâî'nin *Tezkire*'si.¹⁶ (*Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 243, Nr. 139.)
- 27) Şah Abbas'ın (Büyük Abbas) kütüphanecisi Sadıkî'nin *Mecma'u'l-Havâss* adlı tezkiresi. (Cevdet Efendi'nin *Osmanlı Tarihi*'nin devamı, C. 1, s. 78.¹⁷)

¹⁶ *Safâyî Tezkiresi*, XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın başlarında yaşayan 484 şair hakkında ayrıntılı bilgiler veren, yazımı 1720'de tamamlanmış bir tezkiredir. Bkz. Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, haz. Pervin Çapan, Ankara: AKM Yayınları, 2005. (Ç.)

¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, tarihini Hammer'in *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı olarak yazmış bulunmaktadır. Hammer'in buradaki "Osmanlı Tarihi'nin devamı" ifadesiyle bunu kast ediyor olması mümkündür. Hammer burada "*Osmanlı Tarihi*'nin devamı" derken, başka dipnotlarda da "*Devletin Tarihi*'nin devamı" veya "*Osmanlı Devleti/İmparatorluğu Tarihi*'nin devamı" demektedir. (Ç.)

KIRIM HANLIĞI TARİHİ

I.

Kırım Tarihinin Dokuz Yararlı ve Dokuz da Yararsız Kaynağı

Osmanlı egemenliği altındaki Kırım'ın tarihi, her ne kadar Romalı tarihçi Sallust örneğinde görülenin aksine, bir yazarın anısını onun ölümünden sonra mümkün olduğunca uzun süre yaşatmaya pek elverişli olmasa da tarihçinin asıl görevi, yeniliğin cazibesine kapılmaktan kendisini korumaktır.

Öte yandan, Kırım tarihi ile ilgili birçok kitap da mevcuttur: Polonyalı Siestrzencewicz tarafından yazılan *Taurica*¹⁸ *Yarınması Tarihi*¹⁹, Fransız Marquis de Castelnau tarafından Çar I. Aleksandr'a ithaf edilmiş olan bir *Yeni Rusya Tarihi Denemesi*²⁰, M. de Peyssonel'in Karadeniz ticareti üzerine yaptığı oldukça değerli araştırması²¹, Macar Baron de Tott'un sözü çok edilen güvenilir gözlemleri²², Grafen

¹⁸ Kırım'ın Eski Yunanlılar tarafından kullanılan eski adı. (Ç)

¹⁹ Stanislas Siestrzencewicz de Bohusz, *Histoire du Royaume de la Chersonese Taurique*, Saint-Petersbourg, 1824.

²⁰ Gabriel Castelnau, *Essai sur l'Histoire Ancienne et Moderne de la Nouvelle Russie*, Paris: Rey et Gravier, 1820.

²¹ Claude Charles de Peyssonel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, 2 Cilt, Paris, 1787.

²² *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (Baron de Tott'un Türkler ve Tatarlar Hakkında Hatıraları), Amsterdam, 1784 ve 1785.

von Münnich'in Gerhard Anton von Halem tarafından yayınlanan yaşam öyküsü²³, 1768-1774 yılları arasındaki Rusya-Kırım savaşlarıyla ilgili günlükler²⁴, Joseph de Guignes'in Kırım Hanlığı'na ait sadece yirmi sekiz hükümete yer veren *Histoire Générale des Huns*'u²⁵ ve son olarak bu satırların yazarına ait olup söz konusu hükümetlerden elli küsurunu içeren *Osmanlı Devleti Tarihi* (Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reichs*).

II.

Kutsal Sayı Olarak Dokuz

Dokuz sayısı, Kırım'la ilgili hem Avrupa'da yazılmış herkesçe bilinen tarih kitaplarında, hem de henüz kullanılmamış Türkçe kaynaklarda, Tatarların ve Türklerin en sevilen sayısı olarak yer alır ve onların tarihlerinin hemen her alanında bu sayıya rastlanır. Ancak bu tutumun izleri, Tatarlar ve Türklerin tarihinden herhangi bir şey ortaya çıkmadan çok önce, Eski Yunanlıların, Romalıların ve diğer halkların tarihlerinde de varlığını göstermiş bulunmaktadır. Belki de bu sayıya duyulan saygının nedeni, başka hiçbir şeyde değil, bizzat insanın tabiatında aranmalıdır.²⁶ Dokuz, insanın yaşam

(Türkçe çevirisi için bkz. François de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında: On Sekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Milliyet Y., 1996. [Ç])

²³ *Lebensbeschreibung des Kaiserlich-Russischen General-Feldmarschalls B. C. Grafen von Münnich*, Oldenburg, 1803.

²⁴ *Historisches Tagebuch des Krieges zwischen Rußland und der Pforte von 1768 bis 1774*, bir Fransız tarafından yazılmış olan basılmamış el yazması, Wien: Rudolph Grässer und Compagnie, 1788.

²⁵ *Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mogols*, C. I, Paris: Desaint & Saillant, 1756, s. 295. [Çevirisi için bkz. Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, haz. Selahattin Alpay ve diğerleri, İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1976-1977, 8 Cilt; *Hunların, Türklerin, Moğolların ve sair Tatarların Umumi Tarihi*, çev. Hüseyin Cahid (Yalçın), İstanbul: Tanin Matbaası, 1923-1925, 8 Cilt. (Ç)]

²⁶ Bkz. Wilhelm Butte, *Grundlinien der Arithmetik des menschlichen Lebens*, Landshut: Krüll, 1811.

sayısıdır, doğacak çocuk dokuz ay boyunca anne karnında gelişip olgunlaşır ve annenin en şiddetli rahatsızlığı, o dokuz aylık süreden sonraki dokuzuncu günde ortaya çıkar; o yüzden dokuz sayılı gün, insan yaşamında kritik bir gündür. Nasıl yedi sayısı kutsal sayı ise dokuz da insanın cinsiyet sayısıdır.

Bu olgu, eğitimsiz kitlelerin de dikkatini çektiği için, dokuz sayısının Eski Yunanlılarda periler tarafından kutsanmış kabul edilmesi şaşırtıcı değildir. Onlara göre Herodot, *Tarih*'ini dokuz ayrı kitap olarak kaleme almış ve Plotinus, *Enneadlar* (Seçmeler) adlı eserinde felsefî inceleme ve araştırmalarını dokuz bölüme ayırmıştır.²⁷ Atina'daki Hymettos Dağı'nda yer alan ve *Enneakrounos*, yani "dokuz oluklu" olarak adlandırılan su kaynağı da şehir merkezine dokuz oluk ile ulaşır.

Dokuz aynı zamanda, kültürlü ve eğitilmiş Romalılar için, yemek masası arkadaşlığında azami sayı durumundadır. Ayrıca Romalılar tarafından, misafirlerin sayısının üçün altında kalmasına ve dokuzu aşmasına izin verilmeyen içki kupalarının sayısına denk olmasına dikkat edilirdi.²⁸ Bununla birlikte, sadece Eski Yunanlılarda ve Romalılarda değil, aynı zamanda diğer eski halklarda da dokuz sayısı büyük saygı görmekteydi. Mesela, eski Hint hükümdarlarının saraylarındaki şairlerin sayısı dokuzdu; *Sakuntalā*'nın²⁹ yazarı da onlardan biridir.

III.

Kırım'da Dokuz Sayısı

Tatarlarda dokuz sayısına gösterilen saygı, dokuz "tapu"da, yani başla yere dokuz defa dokunularak hükümdara gösterilen hürmette ve ona sunulan değişik türde dokuz hediyede kendisini

²⁷ Eser Türkçeye *Dokuzluklar* adıyla çevrilmiştir. Bkz. Plotinus, *Dokuzluklar I*, çev. Zeki Özcan, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2006. (Ç)

²⁸ Horace'ın bir mısraında geçmektedir: "*Tribus aut novem miscentur cyathis pocula commodis.*" Bkz. Horace, *Odes*, bölüm: III, s. 19.

²⁹ Konusunu Hindu millî destanı *Mahābhārata*'dan alan yedi perdelik dram. (Ç.)

mükemmelen gösterir. Burada dokuz sayısı ile ilgili çok fazla şeyi bir defada aktarmak istemediğimiz için, bu konuya kitabın sonuç bölümünde tekrar döneceğiz. Sadece şu kadarını söyleyelim ki, dokuz sayısı Kırım'ın hem genel tarihinde hem de Hanlık dönemiyle olan ilişkisinde kendisini tam bir açıklık ve yetkinlikle göstermektedir. Biraz önce yukarıda değinilen dokuz defalık “tapu”nun ve dokuz türde arnağanın yanı sıra, M. de Peyssonel dokuz ayrı başkentin mevcut olduğunu belirtiyor. Sivastopol'un (Sevastopol, Akyar) inşasından önce Kırım, Osmanlı egemenliği altında dokuz adet başkente sahip olmuştu: Bahçesaray,³⁰ Kefe,³¹ Karasu,³² Gözleve,³³ Orkapı (Or Qapı),³⁴ Balıklava (Balaklava)³⁵, Sudak (Suğdak),³⁶ Kerç,³⁷ Yenikale.³⁸

Dokuz ülke Kırım'la bitişik sınırlara sahiptir ve bu hudutlar daimî bir trafiğe sahne olmaktadır: Boğdan/Moldova (Moldavya),

³⁰ Bağçasaray. Günümüzdeki adı Bakhchysarai. (Ç.)

³¹ Bugünkü adı Feodosiya olan ve Ukrayna'ya bağlı bulunan Kefe (Caffa), Kırım Yarımadası'nın güneydoğu kıyısında yer alan tarihi bir liman şehridir. (Ç.)

³² Karasu-bazar/Karasupazar adıyla da anılmaktadır. Günümüzdeki adı Bilohirsk'dir (Belogorsk). (Ç.)

³³ Günümüzdeki adı Evpatoriya'dır (Eupatoria, Evpatoriya, Yevpatoriya). Bu şehir Gezlev, Kezev ve Gözlöve olarak da anılmıştır. (Ç.)

³⁴ Bugünkü Perekop/Perokop. Günümüzde ismi değişmiş birçok yerin Türkçe isimleri için bkz. “Turkish exonyms”, http://en.wikipedia.org/wiki/Turkish_exonyms (Ç.).

³⁵ Türkçe “Balıklı Ova” veya İtalyanca “Bella Clava” (Güzel Yalı) kelimelerinden türediği tahmin edilmektedir. Günümüzdeki adı “Balaklavs'kyi”dir. (Ç.)

³⁶ Günümüzdeki adı yine Sudak'tır. (Ç.)

³⁷ Kırım Tatarlarının Keriç olarak adlandırdıkları şehrin ismi günümüzde Kerch şeklinde yazılmaktadır. (Ç.)

³⁸ Bkz. Peyssonel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, C. II, s. 11. [Kerç (Kerch) Yarımadası'nda 1699-1706 yılları arasında inşa edilmiş olan Yenikale 1880'lerde kendi haline terk edilmiş olup günümüzde turistler tarafından ziyaret edilmektedir. (Ç.)]

Eflak/Valahya³⁹, Bucak⁴⁰ veya Besarabya, Dobruca,⁴¹ Bulgaristan, Kuban,⁴² Dubasar (Dubossary),⁴³ Çerkezistan, Kabardiya (Kabartayların ülkesi). Aynı şekilde bu ülkelerde dokuz farklı ulus yaşamaktadır: Tatarlar, Türkler, Abazalar, Nogaylar, Çerkesler, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler ve Franklar. Hanlığın amblem ve alâmet-i farikaları da dokuz taneydi: Kürk ve at, kalpak ve balıkçıl, davul ve bayrak, ok ve yay ve dokuz elbise düğmesi.

Devletin en yüksek şeref payeleri de dokuz adetti: Han, Kalgay, Nureddin, Han Ağa (Hanaga), Orbay (Orbeg), Şirinbey (Şirin/Şırın Bey), Vezir, Defterdar, Kadı (Yargıç/Hâkim). Kırım'ın büyük hanları da tam dokuz kişidir: Hanedanın kurucusu I. Hacı Giray, ülkesini Fatih Sultan Mehmed'in egemenliği altına sokan I. Mengli Giray, I. Devlet Giray, Bora Gazi Giray, I. Bahadır Giray, III. İslam Giray, I. Selim Giray, II. Devlet Giray ve Kırım Giray. Son olarak Kırım tarihi, Osmanlı hakimiyeti altındaki döneme ait toplam elli dört, yani altı kere dokuz hükümeti kapsamaktadır.

³⁹ Wallachia, Walachia ve Walachei olarak da bilinmektedir. Romanya'da yer alan bu bölge Osmanlı'nın Eflak eyaletini oluşturuyordu. Günümüzde Eflak, Oltu (Olt, Alt) Nehri'nin doğusunda Multenia (Büyük Eflak), batısında Oltenia (Küçük Eflak) olmak üzere iki bölgeden meydana gelmektedir. Oltenia, kuzey ve batıda Karpat Dağları, doğuda Oltu Nehri arasında Tuna'ya kadar uzanır. Multenia bölgesinin en büyük şehri Bükreş'tir. (Ç.)

⁴⁰ Daha çok Güney Besarabya kastedilmektedir. (Ç.)

⁴¹ Rumence Dobrogea, Bulgarca Dobrudja olarak bilinen Dobruca, Romanya'nın Köstence ve Tulça, Bulgaristan'ın ise Dobriç ve Silistre illerini kapsayan, Karadeniz'e komşu bir bölgedir. Dobruca, Romanya'nın Karadeniz'e olan bütün kıyılarını içine alırken, Bulgaristan'ın da Romanya'yla olan kuzey sınırlarının Karadeniz tarafındaki üçte birlik kısmını kapsamaktadır. (Ç.)

⁴² Kafkas Dağları'nda Elbruz'dan doğup Azak Denizi'ne dökülen Kuban Nehri'ni çevreleyen bölgedir. Bir başka deyişle Kırım Yarımadası'nın doğusunda, Azak Denizi'nin güneydoğusunda yer alan topraklardır. (Ç.)

⁴³ Günümüzde Doğu Moldavya'daki Dubăsari bölgesi. (Ç.)

IV.

Giray Egemenliği Öncesinde Kırım

Aslında Rus Başpiskopos von Mohilow ile Rus Prens Demidoff'un, Prens'in yakın zamanlarda yaptığı Kırım gezisiyle ilgili notlarda ayrıntılı biçimde verdikleri şekilde, Giray hakimiyeti öncesindeki Kırım Yarımadası tarihini burada tekrarlamak aklımıza gelmeyebilirdi.⁴⁴ Ancak her ikisinin de Kırım'ın başkentinin yani Bahçesaray'ın, Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin oğlu olan Batu'nun emriyle hicrî 650 (miladî 1252) yılında inşa edilmesini gözden kaçırdıklarını fark etmekteyiz.

Bu Kırım için o kadar önemli bir hadisedir ki, Hacı Halife'nin [Kâtib Çelebi'nin] Türkçe kronolojik tablosunda [*Takvîmü't-Tevârih*'inde] ve onun Rinaldo Carli tarafından yapılmış İtalyanca tercümesinde⁴⁵ iki kez geçmektedir.⁴⁶ Kırım'daki muhteşem caminin yapımından önceki döneme ait Kırım tarihi hakkında oldukça sınırlı bilgiye sahibiz. Şehrin kuruluşundan otuz beş yıl sonra Mısır Sultanı Melik Mansur Kalavun (1280-1290) tarafından masrafları üstlenilip inşa ettirilen camiye, Berke Han da sadece iki bin duka altınıyla⁴⁷ katkıda bulunmakla kalmadı; ayrıca bir kitabeye adını ve unvanını nakşetmesi ve camiye renkli süslemeler yapması için bir de taş ustası gönderdi.⁴⁸

Kırım Yarımadası'nın yazgısı, başından beri, insan kurban edilmesi olayları yüzünden kanla yoğrulmuştur ki, bu durum, [Yunan

⁴⁴ Bkz. Anatole de Démidoff, *Voyage dans la Russie Méridionale & la Crimée*, Paris: Publié par Gihaut Frères, 1838-1848.

⁴⁵ Bkz. *Cronologia Historica: Scritta in Lingua Turca, Persiana et Araba, da Hazi Halife Mustafa*, Venice: Andrea Poletti, 1697.

⁴⁶ Carli çevirisindeki ifadeler şöyle: 650. Fù commandato dal Principe Batut Zuie Han dei Tartari Europei sia fabricato per sua ordinaria residenza un Magnifico Real Palaggio nella Città di Chirim.

⁴⁷ Duka, İtalyanca ducato kelimesinden gelmektedir. Venedik veya Floransa parası olan duka altını, bir Osmanlı altını değerindeydi. (Ç.)

⁴⁸ Takiyyüddin Ahmed Makrizî, *Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte*, çev. M. Quatremère, Paris 1845, C. II, s. 91.

mitolojisine göre] Diana eliyle, Iphigenie vasıta edilerek getirilmiştir.⁴⁹ Yine Yarımada, Ortaçağ boyunca onu zapteden pek çok halk tarafından adeta elekten geçirilerek yağma akınlarıyla başbaşa bırakılmıştır. Bu durum, Kırım'ın on üçüncü yüzyılın ortasında Moğollar tarafından zaptedilmesine kadar devam etti ve Yarımada'nın Altın Ordu/Orda Devleti'nin⁵⁰ egemenliği altına girmesiyle kesildi. Burada sözünü ettiğimiz kaynaklar tarafından yalanlanan bir beyana göre, Altın Ordu hükümdarlarının sonuncusunun saltanatı ile Giray hanedanının başlaması aynı zaman diliminde vuku bulmuştur. Türkçe kaynakların herhangi bir zamanla ilgili olarak itirazda bulunmak üzere ittifak etmeleri durumu ancak nadir hallerde ortaya çıktığı için, burada Kıpçakların Altın Ordu tarihi, söz konusu kaynakların yazarlarının kendi ifadelerinin aktarılması sûretiyle bahis mevzusu yapılması doğal karşılanmalıdır.

⁴⁹ Burada Euripides'in *Iphigenia in Tauris* (Yunanca: Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις Iphigenie Kırım'da), Goethe'nin *Iphigenie auf Tauris* (Iphigenie Kırım'da) adlı kitaplarına ve opera bestecisi Christoph Willibald von Gluck'un *Iphigénie en Tauride* adlı operasına gönderme yapılmaktadır. Alman besteci Gluck'un operaları içinde önemli bir yere sahip olan, Euripides'in aynı adlı tragedyasından alınarak Nicolas Francois Guillard tarafından metinleştirilmiş bulunan *Iphigeneia Tauris*'te Türkiye'de de sahnelenmiştir. Iphigenia, Yunan mitolojisinde Agamemnon ile Klitemnistra'nın kızıdır, Diana (Artemis) ise tanrıçalar arasında yer almaktadır. Tragedyaya göre Iphigeneia, Troya Savaşı öncesi Agamemnon tarafından kurban edilecekken tanrıça Diana tarafından kurtarılarak Kırım'daki tapınağına rahibe yapılmıştır. Bir kehanete göre, İskitlilerin Kralı Thoas bir yabancı tarafından öldürülecektir. Thoas, öldürülme korkusundan kurtulmak için Iphigeneia'dan Tauris adasına gelen tüm yabancıların öldürülmesini ister. (Ç)

⁵⁰ Orda, Moğolca çadır anlamına gelmektedir. Ordugâhta han çadırının üzeri altın kaplama olduğu için, bu çadıra "altın orda" deniliyordu. (Ç.)

V.

I. Hacı Giray'ın Kökeni

Bütün Türkçe kaynaklar, I. Hacı Giray'ın Cengiz Han'ın soyundan geldiğini ve Kırım Hanlığı'nın da Kıpçak "ulus"larından birine ait bulunan Tatar Hanlığı'nın sadece bir kolu olduğunu söyleme konusunda ağız birliği etmiş durumdadırlar. Ancak tarihî kaynaklarda, I. Hacı Giray'ın babasıyla ilgili ifadeler birbiriyle çelişmektedir. Öyle ki, onun kökeni ve ilk ortaya çıkışı konusundaki belirsizliği, meşhur tarihsel kaynaklardan herhangi birine bağlı kalarak tam anlamıyla tatmin edici bir şekilde aydınlatıp izale etmek mümkün değildir. Ne yazık ki bu konuda Mîrhând⁵¹, Hândemîr⁵², Gaffârî⁵³ ve Haydar'ın tarihi⁵⁴ gibi İran tarihinin kaynakları kuruyup kalmakta, onlarda Kırım Hanlığı hanedanı hakkında hiçbir şeye rastlanmamaktadır. Türk tarih yazarı Cenabî⁵⁵ ve Münecimbaşı, Küçük Muhammed'in⁵⁶ I. Hacı Giray'ın babası olarak kabul edilebileceği fikrini savunmaktadırlar, fakat bu imkânsızdır.

⁵¹ Timurlular devri tarihçisi Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhânuddîn Hâvendşâh b. Kemâluddîn Mahmûd Herevî (ö. 903/1498), *Ravzatûs-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ* adını taşıyan yedi ciltlik genel tarih kitabı ile tanınmıştır. (Ç)

⁵² Bkz. Gıyâsüddîn b. Hümâmî'd-Dîn el-Hüseynî Hândemîr, *Târihu Habibiş-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, I-IV, Thk. Muhammed Dübeyr Siyâkî, Tahran: Kitâbfürûşî Hayyâm, 1362/1983. (Ç)

⁵³ Bkz. Kâdî Ahmed Gaffârî Kazvinî Kâşânî, *Târih-i Cihan-âra*, ed. M. Minuvî, Tahran, 1953. (Ç)

⁵⁴ Muhammed Haydar Duğlat'ın eseri kast ediliyor olmalıdır. Bkz. Mirza Haydar Duğlat, *Târih-i Reşîdî – Geride Bıraktıklarımızın Hikâyesi*, İngilizce'ye çev.: E. Denison Ross; Türkçeye çev.: Osman Karatay, İstanbul: Selenge Y., 2006. (Ç)

⁵⁵ Mustafa Cenabî Efendi (1540-1590/91) *Cenabî Tarihi* olarak da bilinen *el-Hafîlû'l-Vâsit ve'l-Aylemü'z-Zahîrû'l-Muhîr* adlı Arapça kaleme aldığı önemli eseriyle tanınmaktadır. (Ç)

⁵⁶ Küçük Muhammed, 1429'dan sonra durumunu sağlamlaştırmış ve 1445'e kadar Altın Ordu hanı olarak hüküm sürmüştür. (Ç)

Diğer kaynaklar ise Büyük Muhammed'i⁵⁷ onun babası olarak göstermektedirler. Rıdvan Paşazade'ye göre ise I. Hacı Giray ne Büyük, ne de Küçük Muhammed'in oğludur; bilakis üçüncü birisinin, henüz hicrî 860 (miladî 1475) yılında vefat etmiş bulunan Muhammed'in oğludur. Aynı beyana göre I. Hacı Giray'ın babası, kendisinden dokuz yıl sonra yaşamını yitirmiş olmalıdır; bu ise pek akla yatkın değildir. Öte yandan, *Muhtasar Kazan Tarihi*'ndeki⁵⁸ bir diğer ifade doğru kabul edilirse, I Hacı Giray, Celaleddin'e (ki, aynı beyana göre o, I. Hacı Giray'ın kardeşi olmaktadır) karşı Rus büyük prensinin bağlaştığıydı ve daha 1412 yılında kılıç kuşanmış bulunuyordu; ayrıca 1466 yılında vuku bulan vefatı sırasında en az seksen yaşındaydı. Bu durumda kendisinden dokuz yıl sonra yaşamını yitiren babası Muhammed'in, öldüğünde 110'un üzerinde bir yaşta olması gerekmektedir. *Muhtasar Kazan Tarihi*'nin beyanına göre, I. Hacı Giray, Celâleddin'in kardeşidir, yani Toktamış Han'ın oğullarından biridir. Ancak Toktamış Han'ın sekiz oğlu arasında bir başka Muhammed'in yer almayor olması yüzünden, bu ifadede bir çelişki ortaya çıkmaktadır.⁵⁹

⁵⁷ Ulu/Uluğ Muhammed. 1419-1424 ve 1427-1436 yıllarında Altın Ordu hükümdarı olarak hüküm sürmüş, tahtını Küçük Muhammed'e kapturarak Kırım'a gitmiş, daha sonra Bulgar ülkesine geçerek Kazan Hanlığı'nu kurmuştur. Bazılarına göre, Altın Ordu hükümdarlarından Celaleddin bin Toktamış (1377-1395)'in oğludur. Ebulgazi Bahadır Han'a göre ise, Toktamış Han'ın oğlu İçkili Hasan'ın oğludur ve babası han değildir. Konuyla ilgili farklı görüşler için bkz. Serkan Acar, *Kırım Hanlığı (1445-1681)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2007, s. 18-19. (Ç)

⁵⁸ Mihail Rıbuşkin'in 1834 yılında Kazan'da *Muhtasar Kazan Tarihi (Kratkaya İstoriya Goroda Kazani)* adıyla basılan eseri kast ediliyor olmalıdır. *Kazan Tarihi* adlı bir başka eserin yazarı ise, XVI. yüzyılın ilk 20 yılını Kazan'da geçirmiş ve 1552 yılında Kazan'ın işgali sırasında Rus ordusunda komutanlık yapmış olan Andrey Mikhailovich Kurbsky'dir. (Ç)

⁵⁹ Bu dönemin tarihini taşıyan ve hükümlerlik sembolü kabul edilen beş adet gümüş paradan birinin üzerinde "Es-Sultan Hacı Giray bin Gıyaseddin Han" ifadesinin yer alması, I. Hacı Giray'ın babasının isminin Gıyaseddin olduğunu göstermektedir. Bkz. Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın*

Rus tarih yazarlarının beyanına göre, I. Hacı Giray ancak Edigü'nün⁶⁰ ölümünün ardından, 1430 yılından sonraki bir tarihte, Edigü'nün oğulları babalarının son isteğinin hilâfına onun devletini bölüp parçalara ayırdıkları sırada ortaya çıktı ve bir şükran nişanesi olarak onların hayır sahibi adlarını benimsedi; ancak Giray ve Edigü isimleri ortak hiçbir şeye sahip değildir. Polonyalı tarih yazarlarına göre ise I. Hacı Giray, Toktamış'ın oğlu veya yeğenidir, Litvanya'nın Wilna (Vilnüs, Vilnius) kenti yakınlarındaki şehri Troki'de (Trakai) dünyaya gelmiş, Withold'un⁶¹ yardımıyla Kırım'ın egemenliğini ele geçirmiştir.⁶²

VI.

I. Hacı Giray

I. Hacı Giray her kimin oğlu olursa olsun, şüpheye yer olmayan husus şudur ki, o gerçekten Cengiz Han'ın soyundan gelen bir aileye mensuptur ve onun Osmanlı egemenliği altında Kırım hanı olarak hüküm süren bütün halefleri bu soyun üyesidirler. Bu durum, Tatar ismini çok iyi bir şekilde açıklamaktadır. Öyle ki, Kırım sakinleri hiçbir şekilde Tatar veya Moğol olmadıkları, tam aksine Kazan ve Astrahan'ın eski sakinleri gibi bir Türk boyu oldukları halde, Ortaçağ boyunca sadece Rusya'da değil, bütün bir Avrupa genelinde ittifakla bu isim altında anılmışlardır. Kırımlılar gibi Kazan ve Astrahan halkı da özel birer hanlık olarak Altın Ordu/Orda devletinin genel hakimiyeti altına girmişlerdir.

Kuruluşu ve Osmanlı Hakimiyeti'nde Yükselişi (1441-1569), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, sayfa: 10-11'den aktaran Ömer Sağıroğlu, "Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin Elinden Çıkması", <http://omersagioglu.com/?p=35>. (Ç)

⁶⁰ Altın Ordu devletinin güçlü komutanlarından Edige Mirza (Emîr Edigü/Edike/İdikü) (1352-1419). (Ç)

⁶¹ Litvanya prensi Witold (1384-1430). (Ç)

⁶² Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak*, Pesth: C.A. Hartleben's Verlag, s. 399

Kırım sakinlerinin ismi üzerine söylenebilecek pek çok şey mevcuttur. Bu çerçevede Kırım hanlarının hepsi, ortak bir şekilde Giray adı ile ilişkilidirler. Birkaç tarih yazarının düşüncesine göre, söz konusu isim bir Türk kabilesinin özel isminden uyarlanmış olmalıdır. Ancak bu iddia da anılan isim bilinen Türk kabile adları listelerinin hiçbirinde yer almadığı için, inanılır değildir.⁶³ Ayrıca bu iddia doğru olsaydı, İstanbul ve Kalküta'da basılan *Farsça-Türkçe Sözlük'te*⁶⁴ hiç şüphesiz Giray kelimesi çerçevesinde söz konusu anlam da yer alıyor olacaktı.

Anılan sözlükte şu karşılıklar yer almaktadır: “Giray, Tatar padişahlarının soyadıdır, Muhammed Giray, Selim Giray gibi; her ülkenin padişahı, biri diğerinden ayırt edilebilsin diye, bu şekilde özel bir isme sahiptir. O nedenle Tatarların padişahı Giray, İranlılarınki Kısra ve Key olarak adlandırılır; bu yüzden eski İran krallarının ikinci hanedanı Keyâni (Keyler) olarak isimlendirilmiştir.”⁶⁵

⁶³ Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, Giray adlı bir kabile mevcuttur: “Tatar hanları, sultanları ve âyânı eski bir âdetlerine göre süt emen çocuklarını ergenlik çağına kadar kabilelerden birinin terbiyesine vermekteydiler. Hacı Geray'ı babası olup, soyu yedi göbekte Cengiz Han'a ulaşan Gıyaseddin Sultan da bu âdet üzere 'Geray' (Giray) kabilesi tarafından yetiştirilmişti. Geray kabilesinin ileri gelenlerinden Devlet Geldi Süfi'nin hacdan döndüğü gün oğlu dünyaya geldiği için 'Hacı Geray' adını koymuştur. Böylece kendini yetiştiren kabilenin adını ve Devlet Geldi Süfi'nin hacc-ı şerifini anmak ve yüceltmek istemiştir. Zaman gelip Hacı Geray tahta geçince Devlet Geldi Süfi bu olayı ona anlatmış ve Geray kelimesinin Cengiz Han neslinden sultanların (Kırım hanlarının) isimlerine ilâvesini istemiştir. Yerinde görülen bu istek üzerine Geray lâfzının hanların isimlerine ilâve olunması bir âdet olmuştur. (Ahmet ÖZAYDIN, *Ahmet Cevdet Paşa Tarihi'nden çevirdiği, "Kırım ve Kafkasya Tarihçesi" adlı makalesinden.*)” Bkz. Ömer Sağıroğlu, “Kırım'ın Osmanlı Devleti'nin Elinden Çıkması”, <http://omersagioglu.com/?p=35>. (Ç)

⁶⁴ Hasan Şuuri, *Ferheng-i Şuuri (Nevâlî'l-Fudalâ ve Lisânü'l-Acem) I-II*, C. II, İstanbul: Dârü't-Tibâ'ati'l-Ma'mûre, Gurre-i Şaban 1155 (1742), varak/yaprak: 307, sayfa: 2, satır: 2.

⁶⁵ Key Kubad, Key Kâvus ve Key Hüsrev, İran Keyani hükümdarları olarak bilinmektedir. (Ç)

Turan padişahına Hakan, Çin'inkine Fağfur, Hindistan'inkine Ray (Raca), Habeşistan'inkine Necaşi, Yemen'inkine Tubbâ, Mısır'inkine Firavun, Rum'unkine (Roma İmparatorluğu) Kayzer (Sezar, Çar), İslâm devletinin padişahına da Sultan denilir. İranlı şair İbn Yemîn⁶⁶ bunu şöyle ifade etmektedir:

*“Ey bâd-ı sabâ, güzel sözler söyle, geç de git yanından
Hükümdarların tahtının, Kisra'nın ve Şah Giray'ın.”*⁶⁷

VII.

I. Hacı Giray'ın Oğulları

Kırım'ın egemenliğini 1439 yılında ele geçiren I. Hacı Giray, silah ve cephanesini Cenevizliler'in elindeki topraklara taşıdı; onlara ait olan Kefe şehrini yağmaladı ve burada gerçekleşen bir meydan savaşında onları yendi. Polonya Kralı Kasimir (Casimir, Kazimierz) ile birleşerek, Volga'nın (İdil Nehri) öte yakasında hüküm sürmekte olan Moğol hükümdarı Seyyid Ahmed'e karşı ona yardım etti. Seyyid Ahmed, Podolya⁶⁸ ve Rusya'yı yıkıp altüst etmiş, Moskova'nın varoşlarını yakmış, Lvov'a⁶⁹ kadar ilerlemiş ve Kasimir'i dokuz oğluyla birlikte kaçmak zorunda bırakmıştı.

⁶⁶ İbn Yemîn mahlasıyla meşhur olan Emir Fahrüddin Mahmûd b. Emir Yemînuddîn-i Tuğrayî-i Mustavfî-yi Beyhakî-yi Feryûmedî, İran'ın XIV. yüzyılda yaşamış ünlü şairlerindendir. (Ç)

⁶⁷ Giray kelimesini yanlışlıkla Keray yazmış olan Joseph de Guignes, bu unvanın çok fazla değer kazandığına inanmamaktadır: “Le Prince de la race de Genghizkhan après avoir été reconnu, et voulant récompenser son libérateur qui refusoit des biens et des titres prit le sunom de Kerai, et ordonna que toute sa postérité le portât.”

⁶⁸ Ukrayna'nın güneybatı ve orta batısını kapsayan bölge. Merkezi günümüzde Kamianets-Podilskyi olarak adlandırılan Kamaniçe'dir. (Ç)

⁶⁹ Ukrayna'nın batısındaki bir şehir. Kırım Tatarları'nın İlbav adını verdikleri şehrin Latince ismi Leopoli'stir. Almanlar Lemberg, Fransızlar Léopol, İtalyanlar ise Leopoli olarak adlandırmaktadır. (Ç)

I. Hacı Giray'ın ölümünden sonra –ki onun ölüm yılını Cromer⁷⁰ 1466 senesi gibi erken bir tarihe, Doğulu tarih yazarları ise 1475 senesine götürmektedirler–, oğulları taht için birbirleriyle kavgaya tutuştular. Bu oğulların sayısı birkaç kaynak tarafından on iki⁷¹, başka kaynaklara göre yedi, diğer kaynaklara göre de sekiz olarak verilmektedir.⁷² Saltanatı önce Nûruddevle (Nur Devlet) ele geçirdi, fakat ertesi yıl (1467) tahtı elinden kapalı kardeşi Mengli'ye karşı koymakta başarısız oldu. Sekiz yıl boyunca Cenevizlilerin yanında eğitim almış biri olarak Mengli, onlar tarafından desteklendi. Ancak babası gibi Polonya ve Rusya topraklarının altını üstüne getiren, Rus büyük prensi İvan'a savaşta üstün gelen ve çok sayıda şehri ateşe veren kardeşi Haydar (Hayder) Han tarafından saltanattan kovuldu.⁷³

Mengli Giray, Kefe'yi ve onun sağlam bir kalesi olan Menkub'u (Mankup/Mangub) ellerinde bulunduran Cenevizlilerin yanına kaçtı. Fakat Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı Gedik Ahmed Paşa'nın Kefe ile Menkub'u fethetmesi üzerine Mengli Giray, diğer esirlerle birlikte 1475 yılında İstanbul'a gönderildi.

VII.

Mengli Giray'ın Osmanlı Egemenliği Altındaki İlk Kırım Hanı Olarak Göreve Atanması

Mengli Giray, Boğaziçi Kalesi'nde (Rumeli Hisarı) zindana atıldı; Cenevizli asillerin kafaları ise çoktan uçurulmuştu. Sultan merhamete geldiğinde, Mengli Giray alışılagelmiş ölüm duasını iki kere secdeye giderek çoktan yapmış durumdaydı. Öte yandan Mengli

⁷⁰ Polonya kralları İhtiyar Sigismund I ile Augustus Sigismund II'nin kişisel sekreterliğini yapmış olan tarihçi, haritacı, piskopos ve diplomat Marcin Kromer (Martin Cromer, 1512-1589) kast ediliyor olmalıdır. (Ç)

⁷¹ Bu rakamı Cenabî vermektedir. Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. II, s. 141.

⁷² Joseph de Guignes, söz konusu oğulların isimlerini vermektedir. Bkz. *Histoire Générale des Huns, des Turcs, des Mogols*, bölüm: XVIII, s. 377, dn. c.

⁷³ A.g.e., bölüm: XVIII, pag. 378.

Giray birkaç ay önce, Kırım beylerinden [Şirin/Şırın kabilesi beyi] Eminek'in yardımıyla emirlik tahtı üzerinde hak iddiasında da bulunmuştu. Eminek, bütün Kırım adına, Mengli Giray'ın geri gönderilmesini ve emirlik makamına getirilmesini Sultan'ın inayetinden istemişti. Sultan, Tatar beyine ev bark ihsan edip geçimini sağladı, sadakat ve savaşlarda hizmet sözü karşılığında ona Kırım hanlığını bağışlayarak sancak ve tuğ verdi. Onu [1478 yılında], birkaç askeri birlikle beraber, egemenliği altında bulunduğunu iddia ettiği dokuz ayrı hakimiyet alanını ele geçirmek üzere yurduna gönderdi.⁷⁴

Mengli, Sultan'ın yüksek otoritesini aşağıdaki şartlar çerçevesinde kabul etti: Sultan, Cengiz Han'ın soyundan gelen sadece bir şehzadeyi kendisine bağlı olmak kaydıyla Kırım hanı atayabilecekti; Sultan, Cengiz Han'ın soyundan gelen bir kimseyi hiçbir gerekçeyle asla ölüme mahkum etmeyecekti; Han'ın memleketleri veya Cengiz Han'ın soyundan gelen bir prensin elindeki topraklar dokunulmaz biçimde özerk devlet olacaklardı; cuma günleri cuma namazlarında verilen *hutbeler*de Sultan'ın adından sonra Han'ın ismi anılacaktı; Han'ın yazılı bir talebi asla ret cevabı almayacaktı; Han beş adet tuğ taşıyabilecekti; Han, her sefere çıkışında yanına, [Osmanlı Devleti tarafından ödenen] muhafız kuvvetlerinin geçimi için 120, mirzaları⁷⁵ ve kapıkulları (kapı hizmetçileri) için de 80 kese para alabilecekti.⁷⁶

IX.

Kırım Hanı'nın Haleflerinin Osmanlı Egemenliği Altındaki Gidişatı ve Taşındıkları Anlam

Sadece Osmanlı Devleti'nde değil, aynı zamanda Avrupa'da da yayılmış olan görüş, Osmanlı hanedanının ortadan kalkmasından sonra onun yerine tahta Giray sülâlesinin geçeceğiydi. Bu düşünce,

⁷⁴ Bu bilgiyi Cenabî vermektedir. Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. II, s. 142.

⁷⁵ Kırım hanlarının çocukları için kullanılan mirza kelimesinin, emirzade (komutan oğlu) tabirinin kısaltılmışı olduğu belirtilmektedir. (Ç)

⁷⁶ Peyssonel, *a.g.e.*, C. II, s. 228-229.

herhangi bir yasal hakkın varlığına değil, daha çok, geçmişten o güne uzanan olayların akışı içinde ortaya çıkmış bulunan tarihsel bir temele dayanıyordu. Han'ın bakanının (vezirinin) yakınında bulunmuş ve Han nezdinde Fransız konsolosu olarak kabul görmüş bulunan Peyssonel, daha sonra bu konuda bilgi edinince ve Kırım'ın eğitilmiş insanları tarafından aydınlatılınca hiçbir şeyin aynı olmadığını fark etmişti; Giray'ın Osmanlı tahtı üzerinde hak talep edebileceğini gösteren hiçbir anlaşma metni ya da belge yoktu. Peyssonel bu durumu, ayaklanmış olan yeniçerilerin Osmanlı padişahlığı tahtına oturtmak istedikleri büyük han Hacı I. Selim Giray'a⁷⁷ karşı zamanın (feleğin) haksızlığı olarak kabul etmektedir.

Aşağıda görüleceği gibi, gerçekte, Osmanlı tahtı üzerindeki hak iddiası oldukça eskidir; isyan eden bir kalgay⁷⁸, Şahin Giray, Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin Osmanlı tahtı üzerinde hak ve yetki sahibi oldukları iddiasının geçerli kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Şahin Giray ismi, Kırım Hanlığı tarihinde şanssız bir addır. Öyle ki, Kırım'ın son hanı da Şahin Giray adını taşımaktadır. Rus çıkarları çerçevesinde davranmış olmanın pişmanlığı içinde İstanbul'a dönüp gelmiş, Osmanlılar tarafından idam edilmiş ve böylece, Fatih Sultan Mehmed'in yapmış olduğu ilk anlaşmada yer alan temel şartlardan biri çiğnenmiştir.

X.

Kalgay İsminin Açıklaması

Kaynakları araştırmanın yararı, özellikle de az bilinen dillerin durgun akan sığ sularında yapıyorsa, bir ölçüde de olsa bütününü yeni gerçeklerin keşfi başarısını sağlamasıdır. Bu durum, suların esas kaynağı söz konusu olduğunda ortaya çıkar, çünkü

⁷⁷ Selim Giray Han I, 1671-1678, 1684-1691, 1692-1699 ve 1702-1704 yılları arasında dört kez han olmuş ve han olarak vefat etmiştir. (Ç)

⁷⁸ Kalgay, Kırım Tatarcasında "(yerime) kalsın" anlamına gelmektedir. Kırım Hanlığı'nda veliahtlık müessesesi Cengiz Han yasaları çerçevesinde kurumsallaşmış, her hanın göreve gelmesiyle birlikte kalgay da atanmış ve bu uygulama kesintisiz biçimde sürdürülmüştür. (Ç)

ilk çıkış yeri tertemiz, dupduru, kirlenmemiş, berrak ve saydamdır. Öyle ki, dipte yer alan en küçük bir taş parçası bile açık ve seçik biçimde fark edilir. İşte bugüne dek henüz hiç bahis konusu edilmemiş ve Mengli Giray'ın şimdiye kadar yazılmış tarihlerinde kendileriyle ilgili hiç bilgi verilmemiş böylesi birkaç taş parçasını, kaynağımızdaki suyun dibinden çıkartmak istiyoruz.

Bunların ilki, yukarıda sözü edilmiş bulunan, Mengli Giray tarafından ihdas edilmiş *kalgay* mansıb ve makamının adıyla ilgilidir. Osmanlı tarihlerinden ve şimdiye kadar Avrupa'da Kırım üzerine yazılmış olan eserlerden genel olarak bilinen husus, Han'ın sarayında, hanlık makamından sonra gelen en yüksek mevkide *kalgay*ın yer alıyor oluşudur. Ancak bu ismin kaynağını, henüz çok kısa süre önce İstanbul'da Ahmed Cevdet tarafından basılmış olan Osmanlı Devleti yıllıklarının (*salname*) devamı⁷⁹ öğretiyor.⁸⁰ Bir askeri sefer sırasında İstanbul tarafından Han'a, onun yokluğunda ülkeyi kimin yöneteceği sorulduğunda, cevabı şöyle olmuştur: "Oğlum Muhammed Giray *kalsın*." Buradaki "*kalsın*" kelimesi, Kırım'ın kaba Türkçe lehçesinde *kalgay*⁸¹ ya da *kalga* olarak söylenmektedir.

⁷⁹ Yazar, aynı eser için başka yerlerde *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı ifadesini kullanmaktadır.

⁸⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 73.

⁸¹ *Kalgay* ya da *kalga*, üçüncü tekil şahıs emir kipidir ve bugünkü Türkçede "*kalsun*" (*kalsın*) ya da "*kala*" olarak söylenir (O *kalsın*! O *kala*!). 167 numaralı resmî yazı mecmuasında, Selim Giray Han'ın *kalgayı* Devlet Giray için, hicrî tarihe göre 1104 yılında, Kefe'nin gelirleri tevdi edilerek yıllık 54 bin kuruş karşılığında düzenlenmiş bir *kalgay* yetki belgesi yer almaktadır. [Kuruş, Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1687 (hicrî 1099) yılında kullanılmıştır. "Resmî yazı mecmuası" ile *mühimme defteri* kast ediliyor olmalıdır. Divan-ı Hümayun'da (Osmanlı bakanlar kurulu) tutulan bu defterlere, devlet işlerine ait hüküm ve fermanlar tarih sırasına göre özet olarak kaydedilirdi. Hammer'in Sanı Abdullah Efendi'nin yüz kırk resmî yazıdan oluşan *Düstûrül-İnşâ*sını kast ediyor olması da mümkündür. (Ç)] Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, No. 107, s. 246. Söz konusu belgenin girişi *Kur'ân* metnine (Süre 68, ayet 1: "Kaleme ve onunla yazdıklarına and olsun ki!") ve geleneksel bir ifadeye dayanmaktadır.

Böylece bu kelime, o zamandan beri, tahtın varisi ya da veliahtı için kullanılan isim olarak kalmıştır.

XI.

Sultan II. Bayezid'in Mengli Giray Han'a Fermanları

Kaynaklarımızın berrak sularında rastladığımız ikinci küçük taş parçası, bugüne kadar bütünüyle meçhul halde kalmış olan bir konudur. Sultan II. Bayezid'in Mengli Giray'a cevap olarak kaleme aldirdığı bir yazı.⁸² Han, bu mektubunda Sultan'a, onun kâfirlere sulh bahşeden barış yanlısı düşünüş tarzının, onlarla savaşı teklif ve tavsiye eden *Kur'ân* ayetleriyle ve geleneğe (örfün) ait sözlerle telif edilip edilemeyeceğini sormuştu. Sultan, en samimi ahabplarından birine, Sudî Bey'e, bu konuda bir cevap hazırlamasını ve onun bir hatt-ı hümayunla, yani Sultan'ın bizzat kendi imzasıyla (tuğra ile) donatılarak, Han'a gönderilmesini emretmişti. Reis Efendi'nin [Reisülküttâb Sarı Abdullah Efendi] mecmuasında üç buçuk sayfa yer tutan bu mektubun, özellikle Türkçe bir atasözünün açıklamasıyla cevap veren sonuç bölümü dikkat çekicidir:

“O (II. Bayezid), pek çok bölgeyi kâfirlerin çalılıklarından temizleyebilirdi; o bölgeler zındıkların kanlarıyla lekeli kılıçlarla, mızraklarla ve keskin hançerlerle cehennemin yoldaşı haline gelebilirlerdi; fakat Allah, ülkeleri ve tebaayı ona emanet olarak teslim etmişti; (kıyamette) hüküm günü ondan bu konuda hesap vermesini isteyecekti: ‘Ey Bayezid! Benim emirlerimi nasıl yerine getirdin? Adaleti nasıl gerçekleştirdin? Hesap ver!’ Savaş ve zafer yüzünden

⁸² Reisülküttâb Sarı Abdullah Efendi'nin mektup yazım sanatının standart ölçü ve örneklerini göstermek üzere meydana getirmiş olduğu resmî yazı koleksiyonu *Düstûru'l-İnşâ*'da yer almaktadır. Bkz. Hofbibliothek el yazması. Bu yazma, benim eserimdeki katalogda yer alan koleksiyondandır. [Viyanâ'daki İmparatorluk Kütüphanesi (Die kaiserliche und königliche Hofbibliothek) kastedilmektedir. 1918'e kadar bu adı taşıdı. Şimdiki adı Österreichische Nationalbibliothek'tir (Avusturya Milli Kütüphanesi). (Ç)] Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, No. 167, s. 248.

insanların tabiatı daha da kötöleşiyor, düzgün inanç sahipleri çektikleri zahmetler nedeniyle ayaklar altında çiğneniyor, çocuklar ve aileler elem, tasa ve felâketlerin zincirleri altında eziliyor, bu yüzden ateşkes ilan etmeyi tercih ettim; çok bilinen bir atasözüdür, bir arslanın bekçisiz inini bir diğeri kapar ve uçup giden bir şahinin boş kalmış yuvasına bir başkası yerleşir.”⁸³

XII.

İlk Han Mengli Giray'ın Ölümü

Sözü edilen mektuplarda eksik kalmış olan tarih, muhtemelen Osmanlı ile Jagellon⁸⁴ yönetimi altındaki Polonya (Lehistan) arasında hicri 894 (1489) yılında imzalanmış olan barış anlaşmasından sonra veya Polonya tarafından üç yıllık süre için ilan edilip üç defa yenilenen ateşkeslerden birinden sonraki bir zaman dilimine karşılık geliyor olmalıdır.⁸⁵ Çünkü Mengli, “savaşmaktan keyif alan”

⁸³ (Atasözü olarak aktarılan ifadelerin eski harflerle Osmanlıcası:) “Meşhur meseldir, yatası beklemeyen arslanın yerine bir şîr-i ner (erkek aslan) ve yuvasını boş koyan şahinin aşıyanına bir şahbaz-ı hetef (bağırıcı beyaz ve iri doğan) pervaz (uçuş) bulunur.” Fatih Sultan Mehmed’in Mengli Giray’a gönderdiği iki yazı, Feridun Bey’in Osmanlı sultanlarının resmî yazılarını topladığı mecmuasında (*Münşeâtü’s-Selâtin*) yer almaktadır. Bu eseri üç yıl boyunca İstanbul’da boş yere arattırdım ve nihayet 30 dukaya (altına) temin edebildim. 267 resmî yazıdan oluşan bu koleksiyonun 256’ncısı, Yavuz Sultan Selim tarafından, Çaldıran’da Safevîler’e karşı zafer kazanıldıktan sonra Kırın Hanı Mengli Giray’a zafer haberini ulaştırmak için (fetihname olarak) yazılmıştır. Yazıların 257’ncisi ise, yine aynı hana, Kemah’ın ve Dulkadiroğlu topraklarının fethini duyurmak için gönderilmiştir. 231 numaralı, daha önceki bir tarihe ait bir yazıda (fetihname) ise, Fatih Sultan Mehmed, o sıralarda aynı zamanda Kırın hanı olan Altun Ordu hanına Kefe’nin (Cenevizlilerden) fethini, cevap olarak gelen yazıda olduğu gibi Farsça dilinde bildirmektedir.

⁸⁴ Litvanya ve Polonya’da 1386-1572 yılları arasında hüküm sürmüş olan Jagellon hanedanı, hanedanın kurucusu Jagellon’un adıyla anılmaktadır. (Ç)

⁸⁵ Ya 898 (1493), ya 905 (1500) ya da 915 (1510) yılı. Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IX, s. 284-285.

anlamına gelen adının da ifade ettiği gibi,⁸⁶ Polonya üzerine sürekli yağma seferleri ve askerî birlik akınları düzenlemeye alışkındı ve yeniden ilan edilen her ateşkesin ardından II. Bayezid bunları durdurmak zorundaydı.

Mengli Giray'ın sekiz oğlu vardı ve onların sondan bir önceki sırada olanı, yani Saadet Giray, II. Bayezid'in kızıyla olan evliliğinden dolayı onun damadı ve oğlu Yavuz Selim'in de eniştesiydi. Saadet Giray, kayınbiraderi Selim'e, babası Bayezid ile ağabeyi Ahmed karşısında yardım etmişti.⁸⁷ Mengli Giray'ın Kili⁸⁸ ve Akkerman⁸⁹ (Akkirman)⁹⁰ kalelerinin fethi sırasında Sultan II. Bayezid'e hizmet etmiş olmasının ve Polonya üzerine askerî birlikleri akına göndermiş bulunmasının mükâfatı olarak Kefe, Gözleve ve Balıklava limanlarının gelirleri kaftan parası adı altında ona tahsis edilmişti. Bu gelirler, Kırım'daki Hanlık egemenliğinin sonuna kadar, hatalı bir

⁸⁶ Menk (Meng), savaş anlamına gelmektedir. Bkz. Meninski, “*prelium, bellum*” (savaş); Şuurî, *Ferheng-i Şuurî*, C. II, varak: 353. [Meninski ismi ile Fransız asıllı Polonyalı dilbilimci Franciszek Mesgnien Meninski'nin 1680'de yayımladığı, tam adı “*Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae Institute seu Grammatica Turcica*” (Doğu Dillerinden Türkçe, Arapça ve Farsça Eğitimi - Türkçe Dilbilgisi) olan ve Latince açıkladığı Türkçe, Arapça ve Farsça sözcüklerin İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Lehçe karşılıklarını veren 9 bin 500 kelimelik sözlüğü kast edilmektedir. Türkiye'de yapılan baskısı için bkz. Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae - Arabicae - Persicae = Lexicon Turcico - Arabico - Persicum*, I-VI, İstanbul: Simurg Kitabevi, 2000. (Ç)]

⁸⁷ Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. II, s. 367, 526.

⁸⁸ Karadeniz'in doğusunda, Ukrayna'nın güney ucunda yer alan Kili (bugünkü resmî adıyla Kilis), Tuna Nehri'nin kenarında yer almaktadır. (Ç.)

⁸⁹ A.g.e., C. II, s. 363, 526.

⁹⁰ Kerman/kırman, Farsçada “kale, hisar” anlamına gelmektedir. Akkerman'ın günümüzdeki adı Bilhorod-Dnistrovski'dir. Ukrayna'nın güneybatısında ve Odessa şehrinin güneyinde yer alır. Konum itibarıyla Karadeniz'in kuzeybatısındadır. (Ç.)

isimlendirme ile yalı ağası, yani kıyıların ağası (kıyıları korumakla görevli komutan) olarak adlandırılan bir ağa tarafından yönetilmiştir.

Ayrıca aynı hizmetin ödülü olarak, Moldavya (Boğdan)⁹¹ voyvodası⁹² ona Dinyester Nehri⁹³ kıyısından köyler ve arazi parçaları da devir ve temlik etmiştir. O, Polonya'ya baskın yapmanın dışında Seyyid Ahmed Han'ın dahilde çıkardığı huzursuzlukları da bastırmış ve ona ait olan, Kefe'nin güneyinde, (atla) üç saatlik mesafe-deki Ağarmış dağlarının kenarında yer alan Solhat⁹⁴ şehrine boyun eğdirmiştir.⁹⁵ Savaşçı olduğu kadar iyi eğitilmiş de olan Mengli Giray, 47 yıl altı ay hüküm sürmüş ve [1514 veya 1515 yılında] 71 yaşında yaşamını yitirmiştir.

XIII.

İkinci Han I. Muhammed Giray

Türklerin Muhammed ismini Mehmed olarak bozmalarına benzer şekilde Rus kaynaklarında Magmet olarak adlandırılan Muhammed (Mehmed) Giray, sadece [1515 yılında] tahta çıkarken kardeşlerini öldürmüş olması, vefasızlığı ve sadakatsizliğiyle değil, aynı zamanda, [Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin oğlu] Batu Han gibi Moskova'yı yağmalamasıyla da Kırım'ın en tuhaf ve dikkat

⁹¹ Boğdan bugünkü Moldova ile Romanya'nın Moldova'ya komşu olan bazı bölümlerine Osmanlılar tarafından verilen isimdir. Bölge halkı Moldova ismini kullandıkları halde Osmanlılar bölgeyi 1359-1365 yılları arasında yöneten Voyvoda I. Bogdan'dan dolayı Boğdan ismini kullanmışlardır. (Ç.)

⁹² Voyvoda, Slav dillerinde kral, prens ve kumandan gibi anlamlara gelmektedir. (Ç.)

⁹³ Türkçe adı Turla. Köken itibarıyla Dinyester "öndeki nehir", Dinyeper (Özü/Özi Nehri) ise "arkadaki nehir" anlamına gelmektedir. (Ç.)

⁹⁴ Eski Kırım, tarihte Salgat/Solgat/Solhat adıyla bilinmektedir. Kırım Hanlığı'nın kurulduğu ilk yıllarda, Bahçesaray'dan önceki başkent olan Solhat şehri Ortaçağ'da zengin bir ilim ve kültür merkezi konumundaydı. (Ç)

⁹⁵ Seyyid Muhammed Rıza, *es-Seb'us-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar'dan* aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. II, s. 529.

çekici hanları arasında yer almaktadır. Onun dışında sadece dört Tatar hükümdarı silah ve cephanesini Moskova'ya kadar taşımıştır. Bu yüzden, Türkçe kaynaklar onunla ilgili anlatacak ne kadar az şey biliyorlarsa, Polonya ve Rus kaynakları da o kadar çok şey bilmektedirler.

I. Muhammed Giray, Rusya'ya ve Polonya'ya karşı ne kadar sözünü tutmaz, sadakatsiz, vefasız, yağmacı ve çapul düşkünü ise, Kazan ve Astrahan'a karşı da o kadar iki yüzlü ve sadakatsizdi.⁹⁶ Polonya Kralı Sigismund ve Rus Çarı I. Wassili, onun ahde vefasızlığı ve sözünde durmazlığı ile düzenlediği askerî seferlerden şikayetçi olmak için benzer nedenlere sahiptiler. Rusya'nın kendisine bir hanlık vermiş bulunduğu Kazan şehri, hanlığı I. Muhammed'in kardeşi Sahib Giray'a⁹⁷ teklif etmişti. Dîvâna malik olan anlamına gelen “sahib”, önce “vezir” kelimesiyle ilişkili hale getirildi; bugün Hindistan'da hâlâ İngiliz valiler ve generallere bu isim verilmektedir.

Sahib Giray, bir Kazan dönüşünde Rusya'yı yakıp yıkıp yağmaladı, Moskova'ya kadar ilerledi. Şehir halkı, yiyecek stoğu ve topu olmaksızın Kremlin'in⁹⁸ içine çekildi.⁹⁹ Moskova yönetimi, büyük prensin eski zamanlarda Altın Ordu/Orda hanına ödediği gibi Kırım hanına her yıl haraç vermeyi teklif etti ve böylece Moskova kuşatmasının kaldırılmasını sağladı. I. Muhammed Giray'ın ele geçirmek istediği Ryazan¹⁰⁰, Johann Kowar adlı bir Avusturyalı

⁹⁶ Siestrzencewicz de Bohusz, s. 367.

⁹⁷ Nikolai Michailowitsch Karamsin, *Geschichte des russischen Reiches I-XII* (История государства Российского), C. VII, çev.: F. von Hauenschild, Riga (Almanya): C. J. G. Hartmann, 1820-33, s. 47.

⁹⁸ Kremlin, özel isim değil, kale, hisar ve şato anlanuna gelen bir cins isim olmakla birlikte, günümüzde böylesi yapılar işlevini büyük ölçüde yitirdiği için, bu kelime kullanıldığında Moskova'daki yapı akla gelmektedir. (Ç)

⁹⁹ Siestrzencewicz de Bohusz, s. 379.

¹⁰⁰ Rızanj (Rjazan). Moskova'nın 196 km güneydoğusunda, Oka Nehri kenarında yer alan bir şehirdir. (Ç)

tarafından kurtarıldı.¹⁰¹ I. Muhammed, elindeki esirlerden yaşlıları, hastaları ve çocukları askerlerine teslim edip ölüme terk ettikten sonra, 108 bin tutsakla Ryazan surlarının önünden çekildi. Söz konusu tutsaklar, Kefe’de köle olarak satıldılar. Fakat Moskova yönetimi ile imzalanan anlaşma, onu bizzat görmeyi isteyen Kowar’ın ellerinde kalmıştı.¹⁰² Moskova sakinleri, Meryem’in Safiyeti/Temizliği/Arınmışlığı (*Maria Reinigung*) Manastır’ında bir hac merasimi düzenlemek sûretiyle şükrettiler ve hâlâ her yıl bu hac merasimini yineleyerek, eski başkentin¹⁰³ Batu, Toktamış, Timur, Seyyid Ahmed¹⁰⁴ ve I. Muhammed Giray’dan¹⁰⁵ beş defa kurtulmuş olmasından dolayı şükretmeye devam ediyorlar.

Sekiz yıllık bir hakimiyetten sonra I. Muhammed Giray, 58 yaşında, hayırsız oğulları Gazi Giray ve Baba Giray’dan biri tarafından teşvik edilip cesaretlendirilen bir gece ayaklanmasında [Nogaylar tarafından] öldürüldü. Ve bu iki hayırsız evlat, Gazi Giray’ın han, Baba Giray’ın da kalgay olması sûretiyle [1523 yılında] yönetimi paylaştılar.

XIV.

I. Muhammed Giray’ın Oğullarının Hanlık İçin Çatışmaları, I. Saadet Giray’ın Üçüncü, I. Gazi Giray’ın da Dördüncü Han Olması

Sancak beylerinin ilki durumundaki Şirin Bey¹⁰⁶ olarak devletin kalgaylıktan sonraki en yüksek makamında bulunan Memiş Bey,

¹⁰¹ Siestrzencewicz de Bohusz, s. 369.

¹⁰² A.g.e., s. 370.

¹⁰³ Eserin yazılmış olduğu tarihte başkent Petersburg’du. (Ç.)

¹⁰⁴ Hammer-Purgstall, *Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak*, s. 395.

¹⁰⁵ Bkz. Karamsin, *Geschichte des russischen Reiches*.

¹⁰⁶ Kırın Hanlığı’nda, Giray hanedanına mensup hanın veliahtı (*kalgay*), Şirin (Şırın), Barın, Kıpçak ve Argın gibi diğer asil kabilelerin temsilcileri tarafından seçiliyordu. Bunlara “Dört karaçi (kara budun, sıradan halk tabakası) beyi” adı veriliyordu. Kural olarak kabileler, bey ailesi içinden en yaşlısını bey seçerler ve bu seçim, han tarafından tasdik olunurdu. Han

Bâb-ı Âli'ye [Osmanlı hükûmetine, sadrazamlık makamına] haber gönderdi ve I. Saadet Giray'ın han olarak atanmasını talep etti. I. Muhammed Giray'ın kardeşi I. Saadet Giray, daha önce Yavuz Sultan Selim'in yönetimi sırasında, Kırım Hanı'nın Osmanlı'ya itaat ve sadakatının kefil ve rehini olarak İstanbul'a gönderilmişti. Memiş Bey'in girişimi ve arabuluculuğu sayesinde, I. Saadet Giray'ın [1524 yılında hanlığa getirilmesinin ardından huzursuzluk çıkaran] yeğeni Gazi Giray, [altı ay süren hanlığının ardından] kalgay olarak atandı.

Ancak bu, devletin töre ve teamüllerine aykırıydı. Kalgaylık makamının, yani veliahtlığın, daima hanedanın en yaşlı üyesine tevdi edilmesi gerekiyordu. Bu yaşlı üye, hanın amca veya kardeşlerinden biri olabiliyordu. Ancak bu gelişmenin ardından [üç ay gibi] çok kısa bir süre sonra, sadece henüz 20 yaşında olan I. Gazi Giray değil, aynı zamanda onun kendisinden genç olan kardeşi Baba Giray da bir bayram günü, kutlama ve bayramlaşma sırasında haince bir suikastle [arkalarından vurularak] öldürülmüştür. Böylece I. Saadet Giray, han¹⁰⁷ olarak yönetimin dizginlerini elinde topladı. Ancak altı ay sonra, kardeşinin ölümünün intikamı için ayaklanan İslam Giray'a yönetimi bırakmak zorunda kaldı. I. Saadet Giray, daha önce bulunmuş olduğu İstanbul'a döndü, orada [Padişah tarafından] kendisine ihsan edilen tahsisat ile daha yedi yıl yaşadı; kaybettiği tahtı için yıllık 300 bin akçe [emeklilik maaşı anlamına gelen] ücret ve ayrıca yıllık 500 bin akçe geliri olan bir padişah mülkü (hazine arazisi) ile zararı tazmin edildi. Öldüğünde Eyüp Camii mezarlığında toprağa verildi.¹⁰⁸

onu azledemezdi. Hanın divanında yer alır ve mühim meselelerde görüş bildirirlerdi. “Baş karaçi” yahut “baş-bey” unvanını taşıyan Şirin/Şirrin Bey'i, han sülâlesinden kızlar ile evlenmekteydi. Şirin beyi Alun-Ordu hanı Toktamış zamanında da baş-karaçi ya da emîr-i kebîr unvanını taşıyordu. Kırım Hanlığı'nda kalgay adaylarına *nureddin* adı veriliyordu. (Ç)

¹⁰⁷ Metinde hatalı olarak “veliaht” (*Thronfolger*) kelimesi kullanılmaktadır. (Ç)

¹⁰⁸ Seyyid Muhammed Rıza, *es-Seb'us-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar'dan* aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. III, s. 34.

Bunun ardından İslam Giray, kardeşi Uzbeg (Özbek) Giray'ı kalgay olarak atadı; fakat kendisi Kanunî Sultan Süleyman tarafından han olarak tanınmadı, bu yüzden ismi hanlar arasında sayılmamaktadır. Dikkatsizliği ve düşüncesizliği yüzünden Sultan Süleyman'ın teveccüh ve iltifatını kazanamamıştır. Sultan yedi yıl¹⁰⁹ sonra, Mengli Giray'ın oğlu Sahib Giray'ı hanlıkla ödüllendirdi. I. Sahib Giray, henüz çocukluk çağındayken, kardeşi I. Muhammed Giray'ın cinayetine kurban gitmekten kurtulmak için Kazan'a kaçmış ve orada Nogaylar tarafından resmen han ilan edilmişti. Çünkü I. Muhammed Giray, hanlığının başlangıcında, Osmanlı sultanlarının tahtın güvenliğini en muazzam biçimde sağlayan [kardeş katli] uygulamalarını örnek alarak, onu öldürtmek istemişti.¹¹⁰

XV.

Beşinci Han I. Sahib Giray

Kanunî Sultan Süleyman, Güns Kalesi¹¹¹ kuşatmasını kaldırdığı ve Graz¹¹² surları önünden geçip atının sırtında Mur Nehri'ni yüzerek aştığı 1532 yılındaki [Avusturya'ya yapılan] talihsiz askeri seferden döndükten sonra, Filibe'de (Plovdiv) Divân'ı¹¹³ topladı ve Kırım hanlığını Mengli Giray'ın oğlu I. Sahib Giray'a emanet etti. I. Sahib Giray, düzenlenen seferdeki sadık ve güvenilir refakatçi olarak Tatarlarıyla birlikte Mur Nehri'nin doğu kıyılarını dolaşıp koлаçan etmişti.¹¹⁴ Sultan ona 60 top, 300 silah ve cephane ustası, bin

¹⁰⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. III, s. 34'te hatalı olarak yedi yıl yerine on yıl şeklinde geçmektedir.

¹¹⁰ Seyyid Muhammed Rıza'nın *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar'ı* ve Halim Giray'ın *Gûlbûn-i Hânân*'ı, buradaki kabileleri, gerçekte onlar arasında çok az oldukları halde, Nogaylar olarak adlandırıyor. Yine onları, diğer Türk kabileleri arasında bir Giray'a sahip olanlar durumunda gösteriyor.

¹¹¹ Viyana'nın 90 km güneyinde yer almaktadır. (Ç.)

¹¹² Viyana-Venedik yolu üzerindeki Avusturya'nın ikinci büyük şehri. (Ç.)

¹¹³ Meclis ya da kurul. Burada günümüzdeki bakanlar kuruluna karşılık gelmektedir. (Ç.)

¹¹⁴ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. III, s. 121.

yeniçeri ve bir miktar para gönderdi. Daha sonra bu meblağ, “Sekban akçesi”, yani sınır bekçiliği ücreti olarak adlandırıldı ve hanların her birinin tahta oturuşunda onlara saygı için verilmesi karar altına alınmış bir uygulama olarak kaldı.¹¹⁵

Bu dönemde Baki Bey’in kardeşi ki, onun kızı I. Sahib Giray’ın eşiydi, Kırım üzerinde hakim konuma geldi.¹¹⁶ I. Sahib Giray bir buçuk yıl boyunca İslam Giray’la iyi geçindi ve sonra onu, Nogay¹¹⁷ beylerinden olan Baki Bey’in yardımıyla ortadan kaldırdı. İslam Giray’ı, suyla dolu bir fıçı içinde donmaya terk ederek ölüme mahkûm etti. Ancak I. Sahib Giray’ın kendisi de güçlü Veziriazam Rüstem Paşa’ya yönelttiği muhalif sözleri yüzünden aynı şekilde merhametsizliğe maruz kaldı. Bu yüzden Mübarek Giray’ın oğlu, Mengli Giray’ın yeğeni Devlet Giray, İstanbul’da rehine olarak bulunuyordu. Ona, amcaları I. Muhammed Giray ve I. Saadet Giray tarafından hayat zindan edilmişti. Çünkü annesi, babasının ölümünden sonra, amcalarının evlilik yatağına alınmıştı.

XVI.

I. Sahib Giray’ın Veziriazam Rüstem Paşa Vasıtasıyla Devrilmesi ve Akrabaları Tarafından Öldürtülmesi

I. Sahib Giray, o sırada İstanbul’da bulunuyor olmasıyla haklı olarak kendisini huzursuz eden yeğeni I. Devlet Giray’a, Hacı

¹¹⁵ Rıza, *es-Seb’u’s-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûk-ı Tatar’dan* aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. III, s. 244.

¹¹⁶ Cenabî, s. 121.

¹¹⁷ Nogay adı, Altın Ordu halkını teşkil eden Türk boylarının İslâmlaşmasında büyük emeği bulunan Nogay Han’dan (ö. 1299) gelmektedir. Altın Ordu İmparatorluğu hükümdarı Berke Han gibi Müslüman olan ve onun başkomutanı olarak hizmet gören Nogay Han, Altın Ordu Devleti’nin Don ile Dinyeper (Özü/Özi) ırmakları arasındaki bölgelerini idare etmekteydi. Don ile Kuban ırmakları arasındaki alanda, Kırım’da ve Astrahan’da yaşayıp Nogay Han’a bağlı olan Türk boyları, onun ölümünden sonra, ona olan saygı ve sevgilerinin bir sonucu olarak kendilerini Nogay olarak adlandırdılar. (Ç)

Tarhan'ın ülkesinin yönetimini, yani Astrahan'ın hanlığını teklif etti.¹¹⁸ Sadrazam Rüstem Paşa, görünüşe göre bu teklifi olumlu karşıladı. I. Devlet Giray, resmî çerçevede Astrahan hanı, fakat gizli şekilde Kırım hanı olarak atanmasını ve I. Sahib Giray'ın Çerkezlere, özellikle de bu Asya kavimlerinin (*Schane*) isyankâr kabilesine karşı görevlendirilmesini ve onları hizaya getirme emri almasını başardı.

I. Sahib Giray aldığı emri yerine getiriyorken, I. Devlet Giray Akkerman'da görüldü. I. Devlet Giray, [1551 yılında] önce Astrahan hanı olarak, fakat daha sonra ataması onaylanmış Kırım hanı sıfatıyla, [I. Sahib Giray'ın oğlu] Kalgay Emin Giray'ı mağlup etti. Hapsedilmiş bulunan kardeşleri Mübarek Giray ile Buluk (Bölük) Giray'ı serbest bıraktı. I. Sahib Giray'ın Kalgay oğlunu ve diğer yakınlarını aynı şekilde katletti; Kalgay Emin Giray ondan 16 hançer yarası almış olarak yere düştü. Emin Giray, Bahçesaray yakınlarındaki Salacık'ta,¹¹⁹ Giray sülalelerinin en büyüğünün kurucusu olan büyükbabası I. Hacı Giray tarafından yaptırılmış bulunan caminin yanında toprağa verildi.

O sırada Han'ın hekimliğini yapan, daha sonra ise Sultan Süleyman ile Sultan II. Selim'in saray hekimi (başhekim) olan Kaysûnîzâde Mehmed Efendi,¹²⁰ Nidaî mahlasıyla tanınmış bir şair olarak, mısralarında bu trajik olayı tasvir etmektedir. Kaysûnîzâde aynı zamanda, Viyana ve Berlin'deki kütüphanelerde mevcut olan bir kitabın da yazarıdır. Onun muhtevası hakkında *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst* (Osmanlı Şiir Sanatı Tarihi) [adlı kitabım] yeterli bilgiyi vermektedir.¹²¹

¹¹⁸ Ejderhan olarak da bilinen Astrahan'ın Osmanlı kaynaklarında da yer alan eski adı Hacı Tarhan'dır. Bu ismin kökeni ile ilgili açıklamalar farklılık göstermektedir. (Ç)

¹¹⁹ Kırım Tatarcasında Salacıq olarak adlandırılan Salacık, o dönemde Bahçesaray yakınlarında ayrı bir kasabayken, bugün şehrin bir mahallesi durumundadır. (Ç)

¹²⁰ Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kûsûnî el-Mısrî (ö. 976/1568). (Ç.)

¹²¹ Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit I-IV*, C. II, Pesth: Conrad Adolph Hartleben's Verlag, 1836-1838, s. 641; Halim Giray, *Gülbûn-i Hânân*.

XVII.

Altıncı Han I. Devlet Giray

Mengli Giray'ın yeğeni ve onun kardeşi olan Mübarek Giray'ın oğlu I. Devlet Giray, savaşçı, güçlü kuvvetli, cesur ve âlicenab bir hükümdardı. Kırım tahtını tam 32 yıl boyunca¹²² elinde tuttu. Bu zaman dilimini, Rusya'ya ve Polonya'ya, Çerkezistan'a ve Moldavya'ya karşı düzenlenen askerî seferler ve akınlar serisiyle doldurdu. Daha henüz tahta çıkmıştı ki, Rusya'ya karşı harekete geçti. Her ne kadar Rusya'nın müttefiki olan Kazan hanı onu [Moskova'nın 193 km güneyinde yer alan] Tula şehrinde sırtından vurmak istemişse de, kor halinde yanan güllerle topa tutup bombardıman ettiği ve beyhude yere saldırdığı bu yerden savuşup geçip gitti.¹²³

Bu arada I. Devlet Giray'la gizlice ittifak kuran Astrahan Hanı Derviş, Kırım Hanı'nın oğlu Kazbulat'ı kendi hizmetine aldı. Rus Çarlığı üzerinde kesin bir otorite kurmuş olan Çar Korkunç İvan'a sadakat yemini etmiş bulunan Çerkez beyleri ondan Osmanlı Sultanı'na ve Kırım Hanı'na karşı yardım istediler (h. 961-965 / m. 1553-1557).¹²⁴ Rusya'nın gücünün farkına varan I. Devlet Giray, barış vaatleriyle Çar'ı oyaladı ve bir baskınla ona gözdağı verdi. Han'ı bekleyen Çar, bir orduyla Kolomea'da (Kolomyia)¹²⁵ kaldı. Han ise sadece Moskova'ya, barış sözü veren bir teminat belgesi gönderdi ve değerli hediyeler istedi. Korkunç İvan ise karşılık olarak “dost satın almadığı” cevabını verdi ve alçakgönüllü bir üslupla ona, Astrahan'ın kendisi tarafından ele geçirildiği haberini ulaştırdı.¹²⁶ I. Devlet Giray daha sonra ondan haraç istedi ve Batu Han'ın devletinin, yani Kazan ve Astrahan'ın eski durumuna getirilmesini talep

¹²² Gerçekte 26 yıl: 1551-1577 arası. (Ç.)

¹²³ Karamsin, C. VII, s. 307.

¹²⁴ Karamsin, C. VII, s. 375-385.

¹²⁵ Batı Ukrayna'da, Prut Nehri kenarındaki bir şehir. Eskiden Galiçya olarak adlandırılan ve günümüzde Polonya ile Ukrayna arasında bölüştürülmüş olan bölgenin önemli kentlerinden biriydi. (Ç)

¹²⁶ Korkunç lakabıyla tanınan IV. İvan, 1552'de Kazan Hanlığı'nı, 1556'da da Astrahan'ı zaptetmiştir. (Ç)

etti. Ardından Moskova önlerine yürüdü ve ataları Mengli Giray ile I. Muhammed Giray gibi şehri yaktı (h. 979 / m. 1571). Bundan altı yıl sonra [Bahçesaray'da] veba salgınında vefat etti (h. 985 / m. 1577).¹²⁷

XVIII.

II. Muhammed Giray'ın Yedinci Han Olması ve "Nureddin"lik Makamının İhdas Edilmesi

I. Devlet Giray'ın yerine geçen isim, oğlu şişman Muhammed Giray'dı. Kardeşi Adil Giray'ı veliaht (kalgay) olarak atadı. II. Muhammed Giray'ın hükümdarlığı sırasında, *nureddin*, yani dinin ışığı/nuru adı altında ikinci bir veliaht atanması durumu yaşandı. Bu gelişmenin nedenleri ve yol açtığı sonuçlar şunlardı: II. Muhammed Giray hükümdar olarak göreve başladığında [1577], yukarıda belirtildiği gibi, kardeşi Adil Giray'ı kalgay olarak atamıştı. Ancak Adil Giray, kalgay unvanının gerektirdiği şekilde memleketinde kalmak yerine İranlılara karşı bir sefere katılmış, esir edilmiş ve öldürülmüştü. II. Muhammed Giray, kendi oğlu Saadet Giray'ı seve seve kalgaylığa atayacaktı; fakat bu, devletin teâmüllerine ve töreye aykırıydı. Kalgaylık makamı, II. Muhammed Giray'ın Saadet Giray'dan daha yaşlı olan kardeşi Alp Giray'ın hakkıydı. Bu yüzden kalgaylığa o atandı ve Bâb-ı Âli tarafından da onaylandı.

Ancak II. Muhammed Giray, genç kardeşine karşı kendi arzusunun yerine gelmeyişinin tesellisi ve tazmini olsun diye, keyfi bir biçimde, oğlu Saadet Giray'a ikinci veliaht olarak *nureddin*, yani "inancın ışığı" şeref payesini tevdi etti. Ayrıca Kefe'nin gelirlerini özel olarak maaş mahiyetinde ona tahsis etti. Öyle ki, "nureddin sultan" unvanını taşıyan bu mevki, devletin hanlık makamından hemen sonra gelen ikinci önemli makam olarak yerleşik hale geldi. Bu şeref payesinin ortaya çıkış nedenleri ve başlangıcı [Hammer'in] *Osmanlı Devleti Tarihi*'nde (*Geschichte des osmanischen*

¹²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 77.

Reichs)¹²⁸ anlatıldığı ve aynı hususlar Kırım tarihlerinden ve resmî tasdik yazılarından da anlaşıldığı için, “nureddin”in bu şekilde kalgay gibi hanın temsilciliği görevini ifa ettiği yeterince bilinmektedir. Ancak çok daha ilerde kendisinden söz edilecek olan “Hanağa” payesi, bugüne kadar Avrupalılar için bütünüyle meçhul olarak kalmıştır.

XIX.

II. Muhammed Giray'ın İran Seferlerindeki Olumsuz Tavırları

Han'ın nureddin adı altında ikinci bir veliaht atamak sûretiyle keyfî biçimde yaptığı bu yenilik, Bâb-ı Âlî'nin gerçekleştirmesinden memnuniyet duyacağı türden bir gelişme değildi. Bundan daha kötüsü, Derbend emirini savaşta İranlılara karşı destekleme konusunda Kırım Hanı'nın bahaneler uydurup kaçamak yapmasıydı. Her ne kadar Han'ın vaatlerde bulunan elçileri Bâb-ı Âlî'ye tekrar tekrar gittiler ve hizmete 250 bin at vermeyi¹²⁹ teklif ettilerse de Kırım'dan Dağıstan'a hiç adam gelmedi. İran'a yapılan seferin seraskeri (başkomutan) [Özdemiroğlu] Osman Paşa, bu konuda tekrar tekrar şikâyetçi olmayı sürdürdü. Bunun üzerine Sultan'dan [III. Murad'dan], Derbend'den Kefe'ye gitmesi ve dik başlı Han'ın hükümdarlığına son vermesi doğrultusunda bizzat kendi imzasını taşıyan bir emir aldı.¹³⁰

¹²⁸ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 94.

¹²⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 91.

¹³⁰ İran seferine 100 bin kişilik bir kuvvetle katılan (1579) II. Mehmed (Muhammed) Giray'ın, Şemahî'ya kadar gitmekle birlikte, kışı orada geçirmeyerek oğlu Gazi Giray'ı bırakıp Kırım'a geri dönmesi, Diyarbekir Beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Kırım Hanı, devam etmekte olan Osmanlı-İran savaşlarına ikinci kez katılma emri almış, ancak bu seferi de yarıda bırakıp Kırım'a dönmüştür. Bkz. Emine Erdoğan Özünlü, “Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Kırım Hanlığı İlişkileri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 27, Bahar 2010, s. 495-496. (Ç)

Kefe'ye ulaşan Osman Paşa, II. Muhammed Giray'ın görevden azledildiğini bildirdi [1584], onun yerine o zamana kadar kalgay olan Alp Giray'ın geçmesi gerekiyordu. Ancak II. Muhammed Giray itaat etmek istemedi. 40 bin atıyla Kefe civarını yakıp yıktı ve Osmanlı Serdarı Osman Paşa'yı muhasara etti. Paşa acilen İstanbul'dan yardım istedi; orada bu sebeple toplanan Divân'da, aslen Renegade Ochiali adlı bir İtalyan olan Amiral Uluç Ali Paşa'nın (daha sonra adı Kılıç Ali'ye, yani "Ali'nin kılıcı"na dönüştürüldü) 10 gün içinde Kefe'ye doğru yelken açması kararı alındı.

II. Muhammed Giray'ın yerine, onun tarafından veliaht nasb edilmiş olan Kalgay Alp Giray değil, tam aksine [onun ve II. Muhammed Giray'ın kardeşi] II. İslam Giray atandı [1584]. O güne dek Konya'da Mevlevî kisvesi altında yaşayan II. İslam Giray, Kırım hanlığı için olan tutkusunu aslında yitirmişti.

XX.

Sekizinci Han II. İslam Giray

II. İslam Giray, kardeşi Derviş Giray'la birlikte Divân'da vezirlere takdim edildi ve sultan ona, bir beylerbeyi gibi kılıç ve at ile altın kakmalı yazıları olan parlak kırmızı renkte bir sancak ihsan etti. Denizin Osmanlı donanması için sakın ve elverişli olduğu ve limanların boşaltıldığı Hızır ya da Aziz George¹³¹ günü [Hıdrellez, 6 Mayıs], vezirler yeni hana ve onu götürecek olan Kaptanpaşa'ya, Barbaros Hayreddin Paşa'nın İstanbul Boğazı'ndan bakıldığında görülen [Beşiktaş'taki] türbesine kadar eşlik ettiler. Orada verilen bir ziyafetin ardından gece yarısından sonra denize yelken açıldı.

Kırım'da yenilik arzusu ve Bâb-ı Âli tarafından atanan yeni hanı görme dürtüsü o kadar büyüktü ki, donanma kıydan göründüğünde ülke sakinleri onun kıyıya yanaşmasını bile beklemediler. Tam aksine yeni efendilerine bağlılığın iştiahiyle atlarının sırtında denize doğru atıldılar. II. Muhammed Giray sadece 60 atıyla,

¹³¹ Saint George günü olarak hem 23 nisan, hem de 6 mayıs tarihleri verilmektedir. (Ç)

oğullarından ikisi yanında olduğu halde kaçtı. Ancak kardeşi Alp Giray onu takip etti ve yakaladı. Onu Alp Giray bizzat kendisi öldürdü ve ayrıca onun iki oğlunu da zorbaca katletti.¹³²

Alp Giray ve Saadet Giray, kalgay ve nureddin, yani birinci ve ikinci veliaht olarak yerlerini korudular. Akrabaların öldürülmesiyle son bulan taht değişimi Sultan III. Murad tarafından, Gürcistan'da bulunan Serasker Ferhat Paşa'ya bir zafer haberi (fetihname) olarak bildirdi.¹³³ Ve Osman Paşa, Kefe'de kendilerine uygulanmış bulunan kuşatmaya dayanmış olan üç veya dört bin adamla İstanbul'a dönüp II. Muhammed Giray'ın akıbetini anlatduğunda Sultan, ona önce üzerinde mücevher işlemeli bir hançer bulunan bir kemer ve iki sıra pırlantayla bezenmiş bir kavuk kuşandırdı. Bunun ardından da hamd ü sena ve dua için ellerini yukarıya kaldırdı.

XXI.

II. Saadet Giray'ın Saldırısına Uğrayan II. İslam Giray'ın Onu Yenmesi

II. İslam Giray'ın Osman Paşa tarafından tahta geçirilmesinden kısa süre sonra, İstanbul'a şöyle bir haber geldi: Nureddin (ikinci veliaht) konumundaki II. Saadet Giray, babası II. Muhammed Giray'ın Nogayların bozkırlarına doğru kaçarken yakalanıp Alp Giray tarafından boğularak öldürülmesinin ardından, 10 bin Nogay ile Bahçesaray'ı basarak yakıp yıkmış ve II. İslam Giray Han'ı kaçmak zorunda bırakmıştı. Han kendisini yaralı olarak güçlkle kurtarabilmişti.¹³⁴

¹³² II. Mehmed (Muhammed) Giray, Ur taraflarına kaçmak isterken yakalayan Alp Giray, "Hanların yüzü suyun nâmerdlik ile yere döküp Kırım ocağına su kodun hey kaltaban" diyerek onu kement ile boğmuştur. Bkz. A.g.m., s. 496, dn. 54. (Ç)

¹³³ III. Murad dönemi tarih yazarı Âlî tarafından kaleme alınmış bulunan zafer haberi (fetihname), onun tarihinin 329'uncu varacağı/yaprağına eklenmiştir. [Kūnhū'l-Ahbar, Mūnşeât veya Fusūlū'l-Hallū ve'l-Akd fī Usūlī'l-Harcı ve'n-Nakd kast ediliyor olabilir. (Ç)]

¹³⁴ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 667, satır: 24'te bütünüyle yanlış olarak Saadet Giray yerine Muhammed Giray adı geçmektedir.

Kısa süre önce veziriazam ve en üst rütbeli general (serdar) atanıp yine İran'a karşı sefer düzenlemekle görevlendirilmiş bulunan Osman Paşa, mevsimin ilerlemiş olmasına rağmen derhal yürüyüşe geçti ve Kaptan-ı Derya Uluç Ali Paşa, daha ocak ayında Karadeniz'e çıkmak gibi o zamana dek duyulup görülmemiş bir emir aldı. Ordunun çekirdeği olan kuvvetler, 10 bin yeniçeri, altı bin sipahi ve bin çavuş,¹³⁵ Veziriazam Serdar'a Kırım'a kadar eşlik etmekle emrolundular. Donanma ve ordu Sinop kıyısında karaya yanaştı ve kışı bu şehir ile Kastamonu'da geçirdiler.¹³⁶

Gelin görün ki bu arada Kırım'da, başlangıçta Bahçesaray'dan Kefe'ye kaçmış olan II. İslam Giray, kardeşi Kalgay Alp Giray'ın yardımıyla, tahtı gasb eden II. Saadet Giray'ı Kefe'deki Endal düzlüğünden (yayla, ova) çıkarıp bozkırlara tard etmeyi başardı. Böylece Osmanlı ordusunun yardımına ihtiyacı kalmadı ve onların da baharla birlikte yürüyüş yönlerini İran'a çevirmeleri mümkün oldu.¹³⁷

Nogaylar ayrıca Besarabya¹³⁸ ile Moldavya'yı¹³⁹ da yağmaladılar (1584). Bu yüzden II. İslam Giray Han'a, yağmaya maruz kalanların

¹³⁵ Osmanlı Devleti'nde padişahın fermanlarını geçici elçilik göreviyle dış ülke yöneticilerine ulaştıran memurlara ve sarayda müezzinlik ve mehteranlık yapanlara çavuş unvanı verilirdi. Ayrıca ordunun üst rütbedeki komutanlarının emirlerini alt rütbedekilere ulaştıranlara da çavuş denilmekteydi. Bugünkü anlamını Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra kazanmıştır. (Ç.)

¹³⁶ Selânikî, *Târîh-i Selânikî*, s. 175. Hofbibliothek (Avusturya Milli Kütüphanesi) el yazması.

¹³⁷ Rıza, *es-Seb'ûs-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûkât-Tatar* ve Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, s. 78.

¹³⁸ Prut ve Dinyester nehirleri arasında yer alan Besarabya, bugünkü Moldova'nın eski adıdır. İlk defa XV. yüzyılda Osmanlıların kullandığı terim, bölgeyi yöneten Eflaklı Besarab ailesinden gelmektedir. Besarabya'nın Tuna deltası ile Dinyester arasında yer alan ve İsmail, Kahul, Akkerman ve Bender kentlerini kapsayan güney bölümünü ise Osmanlılar Bucak olarak adlandırıyorlardı. (Ç)

¹³⁹ Tarihî anlamıyla Moldavya (Moldova), bugünkü Moldova devleti ile Ukrayna'nın ona bitişik olan bir bölümünü ifade etmektedir. (Ç)

mal ve mülklerinin geri iade edilmesine yardım etmesi için Besarabya üzerine yürümesi emri verildi.¹⁴⁰

XXII.

Cuma Namazı Hutbesinde Han'ın İsminin Sultan'ın Adından Sonra Anılması

II. İslam Giray iyi kalpli, anlayışlı ve kendisiyle geçinilmesi kolay bir adamdı. I. Devlet Giray'ın yönetimi sırasında rehine olarak İstanbul'a gönderilmiş ve iki sultanın, Kanunî Sultan Süleyman ile II. Selim'in zamanında sevilen bir insan olmuştu. Fakat Sultan III. Murad tarafından gördüğü muamele eskiye göre bir parça daha az iyi olmuş, Konya'da ikamete memur edilmişti.

Muhtemelen bu şehzadenin ılımlı karakteri, Sultan'a karşı sergilenmiş bir yetki (otorite) tasarrufuyla onun nüfuz ve itibarında meydana gelmiş olan bir kaybı bol bol telafi etmek için Bâb-ı Âli'yi cesaretlendirmişti. Söz konusu yetki tasarrufu Han tarafından keyfi bir şekilde gerçekleştirilmiş ve böylece Sultan'ın otoritesi için bir kayıp ortaya çıkmıştı. Bu tasarruf çerçevesinde o zamana kadar, o anda hüküm sürmekte olan Han'ın adı, cuma namazlarının hutbelerinde ülkenin hükümdarı olarak önce anılıyor, daha yüksek konumda olan Osmanlı sultanının ismi ise ancak onunkinden sonra zikr ediliyordu. II. İslam Giray'ın hakimiyet döneminin sonlarına doğru¹⁴¹ Bâb-ı Âli tarafından ona, büyük ve küçük camilerde cuma günleri, namaz hutbesinde önce Sultan'ın, daha sonra da Han'ın adının anılması emri verildi. Bu yenilik Ahmed Cevdet Paşa'nın

¹⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, s. 78.

¹⁴¹ Yazarın bu cümlesinde "sonuna doğru" kaydı yer alırken, daha sonraki ifadeleri bu uygulamanın, II. İslam Giray Han'ın hakimiyet döneminin başlangıcında yaşandığını ortaya koyuyor. Osmanlı hakimiyetini kabul etne anlamına gelen bu uygulamanın aksine, basılan paralarda padişahların değil, hanların ismine yer verilmesi uygulaması Kırım Hanlığı'nın yıkılışına kadar sürdürülmüştür. (Ç)

tarihinde, II. İslam Giray Han'ın hükümdarlığının en güzel eserlerinden biri olarak yüceltilir.¹⁴²

Bundan dört yıl sonra II. İslam Giray gücünün doruğundayken, Bender'de¹⁴³ tahmin edilebileceği gibi zehirlenme nedeniyle vefat etti ve Akkerman'daki Büyük Cami'nin kenarına defnedildi [1588]. Tahtın varisi olma hakkı Kalgay Alp Giray'ın uhdesindeydi. Fakat İstanbul tarafından hanlık, onun genç kardeşi Bora Gazi Giray'a tevdi edildi. Bora Gazi Giray İran seferinde esir düşmüş [1581], yedi yıllık bir esaret hayatından sonra kaçıp Erzurum'daki Osmanlı karargâhına ulaşmış ve oradan da İstanbul'a gelmişti.¹⁴⁴

XXIII.

Dokuzuncu Han Bora Gazi Giray (II. Gazi Giray)

I. Devlet Giray'ın oğlu II. Gazi Giray, Kırın Hanlığı'nın dokuzuncu hanıdır ve bu yüzden Tatarların ve Türklerin gözünde, hanlar sıralamasındaki sayısal yeri nedeniyle bütün hanların en dikkate değer olanıdır. Fakat o, dokuz sayısına olan ilgi ve sevginin yanı sıra, başka herkesten farklı olarak, sadece savaşçılık cesareti ve yiğitliğiyle değil, aynı zamanda olağanüstü karakteri ve deha seviyesindeki büyük şairlik yeteneğiyle de hanların en göze çarpanıdır.

II. Gazi Giray, şecaati, çabukluğu ve kararlarını süratle ve cesaretle uygulamaya koymasıyla, ön ismi Bora'ya ehil ve lâıyk durumdadır. Bu kelime her ne kadar günümüzde, İtalyanca'da olduğu gibi Türkçede de kuzey fırtınası anlamına geliyorsa da Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân* adlı eserindeki bir sayfa kenarı notuna göre, kana

¹⁴² Ahmed Cevdet Paşa, *Devletin Tarihi*'nin devamı [*Târih-i Cevdet*], C. I, s. 78.

¹⁴³ Osmanlılar tarafından "kapı" anlamında Bender olarak adlandırılan bu şehir, Rusya'ya karşı bir ordugâh vazifesi görüyordu. Günümüzde Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır (Bendery). (Ç)

¹⁴⁴ Bazı kaynaklara göre Erzurum'a dört yıllık bir esaretin ardından 1585 yılında gelmiştir. (Ç)

kana içip mest olmuş deveye verilen bir isimdir.¹⁴⁵ O yüzden, Bora Gazi Giray'ın çok sık biçimde yanlış biçimde “muzaffer, galip” şeklinde tercüme edilen Gazi ismi, Bora'ya göre açıkça çok daha anlamlıdır. Bu isim, gerçekte sadece kutsal savaşa (cihada) katılmış muhاریplere verilen bir addır ve böylesi bir savaşı Kırım hanlarının ikincisi I. Muhammed (Mehmed) Giray gerçekleştirmiştir. Ve Bora Gazi Giray'ın bir bütün olarak hayatı, bu isme, onunkinden daha az lâıyk değildir.

Onun, insanın kıymetini en yüksek ve en güzel dehâdan çok daha iyi belgeleyen türden yüksek ve iyi şahsiyeti, çok önceden, İran'daki adını surlarının sağlamlığından almış bulunan Kahkaha Kalesi'nde geçen yedi yıllık esareti sırasında¹⁴⁶ kendisini göstermiş bulunuyordu. Hicrî 785 (m. 1383) yılında inşa edilmiş olan bu kale, kendisine yönelen bütün saldırılar karşısında [isminin ifade ettiği gibi] gülerək alay ediyordu.¹⁴⁷ Orada zindana atıldığı sırada Bora Gazi Giray'a, İranlılar tarafından, uyulması istenen belirli şartlar çerçevesinde ve verilmesi talep edilen bazı tavizler karşılığında

¹⁴⁵ Tatarca-Türkçe sözlüklerde “bora” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak “erkek deve” gösterilmektedir. Fırtına ve kasırğa anlamına gelen Türkçe “bora” (boran, baran) kelimesinin Tatarcası ise “boran”dır. (Ç)

¹⁴⁶ Kahkaha Kalesi, Hasan Sabbah'ın meşhur Alamut Kalesi'dir. Bora Gazi Giray, İran Şahı'nın av için yaylada bulunduğu bir gün, Şah ile görüşmek istediğini söyleyerek hapisten çıkarılmasını sağlamış, Şah'ın yanına giderken etrafındakileri atlatıp kaçmayı başarmıştır. Sınırı derviş kıyafetinde geçerek Van'a ve oradan da Erzurum'a gitmiştir. 1585 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa ile buluşmuş, birlikte tekrar İranlılarla savaşmışlar, Osman Paşa 1585 yılı Ekim ayında kısa süren ağır bir hastalık sebebiyle ölünce, İstanbul'a gelmiştir. Yanbolu'da kendisine tahsis edilen çiftlikte sakin ve yeni bir hayata başlamış, 1588 yılının Mayıs ayında Kırım Hanlığına tâyin edilmiştir. Bkz. Halil İnalçık, Gazî Giray II, *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara: MEB, 1997, s. 735; Oğuz Çetinoğlu, “İkinci Gazi Giray Han (Birinci Bölüm)”, *Kalgay Dergisi*, Sayı: 31, Ocak-Mart 2004, s. 22-23. (Ç)

¹⁴⁷ Hacı Halife'nin (Kâtib Çelebi) kronolojik tablosunda [*Takvîmü't-Tevârîh*] yukarıdaki tarih verilmektedir.

serbest bırakma teklifleri yapıldı. Fakat o, sadece aşağıdaki [Farsça] mısraları okuyarak karşılık verdi ve kendi başına gerçekleştirdiği bir firarla özgürlüğüne kavuştu.

Nicedir değilim elemin ve zevkin kaydında
Ne de farkındayım olup bitenlerin cihanda
Deneyip tecrübe ettim ki sizin bu vatanda
Vardır huzur ve rahat ancak ve yalnız zindanda.¹⁴⁸

XXIV.

II. Gazi Giray'ın Savaşçılık Cesareti ve Şairlik Dehâsı

Yukarıdaki iki farklı vezinli mısradan oluşan iki adet beyit, II. Gazi Giray'ın, hürriyetini herhangi bir siyasi tavize borçlu olmayı kabul etmeyecek ölçüde dürüst ve fazlasıyla gururlu karakterini gösteriyor. O kadar ki, İranlıların teklifine sadece yukarıdaki Farsça mısralarla cevap vermiş bulunmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa'nın *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamına ilave edilmiş olan Türkçe gazelinde¹⁴⁹ de, onun hem kahramanca cesareti hem de şairlik dehâsı hakim durumdadır. Öyle ki, bu şiirinde askerî seferin zorluk ve zahmetini aşk ve sevginin hazzına ve güzellerle sohbetle tercih etmektedir.

Râyeteye meyl iderüz kâmet-i dîlcü yerine
Tuğa dil bağlamışuz kâkûl-i hoş-bü yerine.

Heves-i tîr-u keman çıkmadı dilden aslâ
Nâvek-i gamze-i dil-sûz ile ebrû yerine

¹⁴⁸ Şah Abbas'ın (Büyük Abbas) kütüphanecisi Sadıkî'nin *Mecma'u'l-Havâss* adlı tezkiresinden aktaran: Cevdet Efendi'nin *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*'nin devamı [*Tarih-i Cevdet*], C. I, s. 79.

¹⁴⁹ Divan edebiyatının en yaygın kullanılan nazım biçimi olan gazel, Arapçada "Kadınlarla âşıkâne söyleşi" anlamına gelmektedir. Beyit denilen ikili mısralardan oluşur. (Ç.)

Sürerüz tîğimüzün zevk u sefâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine

Gerden-i tevsen-i zîbâda kutâs-ı dilbend
Bağladı gönlümüzü zûlf ile gîsü yerine.

Severüz esb-i hüner-mend-i sabâ-reftârı
Bir perî-şekl sanem bir gözi âhû yerine

Gönlümüz şâhid-i zîbâ-yı cihâda virdük
Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı perî-rû yerine

Seferin cevri çok ümmîd-i vefâyile velî
Olduk âşüftesi bir şûh-ı cefâ-cû yerine

Olmışuz cân ile billâh Gazâyî teşne
Kanını düşmen-i mülkûn içerüz sû yerine.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Yavuz Yektay tarafından 1930 yılında Rast makamında bestelenmiştir. Ayrıca 1994 yılında İhsan Özer tarafından da tekrar bestelenmiştir. (Bkz. Oğuz Çetinoğlu, "İkinci Gazi Giray Han - İkinci Bölüm", *Kalgay Dergisi*, Sayı: 32, Nisan -Haziran 2004, s. 23, dn. 2.) Günümüz diliyle: "Gönül alıcı (sevgilinin servi) boyu yerine bayrak direğini tercih ederiz / Hoş kokulu kâkül yerine tuğa gönül bağlamışız // Bizim gönlümüzden yay ve ok sevgisi asla çıkmadı / Sevgilinin kaşları ve gönle saplanan kirpikleri yerine // Biz, gümüş tenli kadınlarla sarılmanın zevki yerine / Her zaman kılıcımızın zevk ve sefasını süreriz // Bizi, sevgilinin saç ve kâkülüne / Güzel bir atın boynundaki kutâs (bir süs ve takı çeşidi) bağladı // Biz, periye benzer, ceylan gözlü güzelden çok / Sabah rûzgârı gibi giden hünerli bir atı severiz // Gönlümüzü peri yüzlü, ay yanaklı sevgili yerine / Cihadın gösterişli güzeline verdik // Vefa ümidi ile seferin zahmeti çoktur ama / Biz cefa veren şuh bir güzel yerine ona vurulduk // Ey Gazâyî, içimiz yanıyor, susamışız, onun için // Devlet düşmanının kanını su yerine içeriz." Bkz. İsmail Hikmet Ertaylan, *Gazi Geray Han: Hayâtı ve Eserleri*, İstanbul: Kırım Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti, 1958, s. 65-89. (Ç)

Osmanlı tarih yazarlarının tarih yazım usûlü örnek alınarak buraya eklenen bu gazelden daha önemli olan, Ahmed Cevdet Paşa tarafından yapılan bir açıklamadır. Şöyle ki, kendisinde hâlâ Cengiz'in kanının bulunduğunu gösteren Kırım'ın son büyük hanı Bora Gazi Giray'dan sonra, Cengiz sülâlesine has anlayış, zekâ ve hükmetme kudreti sönmeye yüz tutmuştur. Bu yüzden, Bora Gazi Giray'dan sonra bu özellikleri taşıyan hanlar olarak isimlerinin anılması zahmetine katlanılmaya değecek sadece dört kişi bulunmaktadır: Bahadır Giray, III. İslam Giray, Hacı Selim Giray ve II. Devlet Giray. Burada onlara, II. Friedrich'in¹⁵¹ müttefiki Kırım Giray'ın ismini, [her ne kadar anılmayı hak ediyorsa da] sadece dokuz sayısına hürmet için eklemelik.

XXV.

Yeni "Hanağa" Rütbesi

Bora Gazi Giray, han olarak görevlendirildiğinde, kardeşi Feth (Fetih/Fethi) Giray'ı kalgay, [diğer kardeşi] Adil Giray'ın oğlu Baht Giray'ı da nureddin olarak atadı. Fakat hemen arkasından Alp Giray tekrar kalgaylık, II. İslam Giray'ın oğlu Muhammed Giray da nureddinlik makamına geldi. Bu şahıs telaşlı ve heyecanlı bir kafaya sahipti; Bora Gazi Giray Han'a silahlı gücüyle itiraz ve muhalefette bulundu, bu yüzden Han tarafından Çerkezistan'a doğru kovalandı. Buna karşılık Alp Giray, Sultan'ın emirlerine itaat etti, 160 kişiden oluşan maiyetiyle İstanbul'a geldi ve ömrünü Edirne yakınlarındaki Yanbolu'da¹⁵² huzur içinde tamamladı.¹⁵³

¹⁵¹ Bugünkü Almanya'nın çekirdeği olan Prusya'nın üçüncü hükümdarı. 1740-1786 yılları arasında hüküm sürdü. (Ç)

¹⁵² Bulgarların Yambol diye adlandırdıkları bu şehir günümüzde Bulgaristan sınırları içindedir. (Ç)

¹⁵³ Rıza'nın *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*'ından aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 169; *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar* burada Nogayların dokuz ana kabilesinin adlarını veriyor.

Bora Gazi Giray Kırım'a gelir gelmez, kalgaylık ve nureddinlikten sonra üçüncü bir makam daha ihdas etti. Bu görev, yani hanağalık rütbesi, bugüne kadar bütün Kırım tarihi yazarlarının bilgisi dışında kalmış bir konu niteliği taşımaktadır. Ancak bu makamın oluşturulması tam bu adla değil, tam aksine "başğa", yani "ağaların başkanı" unvanıyla gerçekleştirilmiş ve bu makamın sahibi esas itibariyle hanın vekilharcı (mal idarecisi) olarak görev yapmıştır.¹⁵⁴ Bu bir yenilikti. Aynı zamanda Bora Gazi Giray'ın, resmî yazılarını, Sultan'ın hocası olan büyük tarih yazarı Hoca Sadeddin Efendi'ye gönderdiği mesaj ve mektuplarını, ve askerî hâkim [kazasker/kadı-asker] Ganizade Nadirî'ye gönderdiği şiirlerini yazmak için kendisine sağladığı bir meşguliyetten kurtuluş yoluydu.

Böylesi şairane devlet yazışmalarının örnekleri Selânikî Mustafa Efendi'nin Türkçe *Târîh-i Selânikî*'sinde ve Seyyid Muhammed Rıza'nın *es-Seb'ûs-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*'ında mevcuttur. Sultan onu Hoca Sadeddin Efendi vasıtasıyla Macaristan seferine katılmak üzere yola çıkmaya davet ettiğinde, cevap olarak aşağıdaki gazeli göndermiştir.¹⁵⁵ Onun sonuncu beyti kural gereği, Bora Gazi Giray'ın şiirlerinde kullandığı mahlas olan Gazâyî'yi, ki anlamı "kutsal savaştan memnuniyet duyan"dır, içermektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı [*Tarih-i Cevdet*], C. I, s. 78-79.

¹⁵⁵ Şiir için bkz. Selânikî, *Târîh-i Selânikî*, yazma nüsha, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, varak/yaprak: 215'ten aktaran O. Burian, "Bozuk İdareden Şikâyetçi İki Şair", *DTCF Dergisi*, VIII/4, 1951, s. 677-678. (Ç)

¹⁵⁶ Bugünkü Türkçe ile: "Padişahım, biz mücahit kulunuz, canımızı başımızı terk ederiz / Ne diyeyim, haberi sonra duyarsın. // Kılıç ve baltadan kaçmayın, din yoluna çalışın. / Eğer zararı varsa o benim boynuma olsun. // Biz de bir gün ileri varmak için gayret ederiz. Yüreği olan kimse Budin'e gitmekten geri kalmaz // Ben sefer macerasını açıklasam o gam eseri işitene tesir eder. // Sultanım, Gazâyî sefere azm eder oldu. O da iş eri bir kulundur, ona hayır dua et." Bkz. Ertaylan, a.g.e., s. 65-89. (Ç)

*Biz mücâhid kulunuz terk iderüz cân u seri
Pâdişâhum ne diyem sonra duyarsın haberi*

*Kaçmanuz tîğ u teberden çalışın din yolına
Ol benüm boynuma ger varise anun zararı*

*Biz de ikdam iderüz varmağa bir gün ilerü
Girü kalmaz Budin'e¹⁵⁷ her kimün olsa ciğeri*

*Mâcerâ-yı seferün derdini ben şerh itsem
İstimâ' idene teşîr ide ol gam eseri*

*Azm ider oldı Gazâyî sefere sultânım
Kıl ana hayr du'â ol da kulundur iş eri.¹⁵⁸*

XXVI.

Mısralarla Resmî Yazışma ve Sunbur¹⁵⁹ Üzerine Gazel

Şayet Doğulu tarih yazarlarının eserlerine mısraları dahil etme geleneğini taklit etmekten müstağni kalabilseydik, bu uygulamaya o kadar fazla başvurmazdık. Buna ek olarak, söz konusu durumun pek seyrek görüldüğü söylenemez. Ayrıca Bora Gazi Giray'ın şiirlerindeki ifadeler de, onun kendisiyle devletin en yüksek görevlileri arasında nasıl bu kadar kısa yoldan bağ kurabildiğini en iyi şekilde aydınlatmamız için bize önemli ipuçları sunmamaktadır.

¹⁵⁷ Macaristan'ın başkenti Budapeşte, Tuna Nehri'nin iki ayrı yakasındaki Budin ile Peşte'nin 1873'te birleşmesinden oluşmuştur. (Ç.)

¹⁵⁸ Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. III, s 145.

¹⁵⁹ Osmanlıların Sunbur ya da Sonbor olarak adlandırdığı Sombor, günümüzde Sırbistan'ın özerk Voyvodina bölgesi sınırları içinde yer alan bir şehirdir. 1687 yılına kadar Segedin (Szeged) sancağının bir kaza merkezi olarak Osmanlı'nın elindeydi. (Ç.)

[1599 yılında] Estergon'a¹⁶⁰ doğru sefere çıkıldığı sırada Bora Gazi Giray'a hitaben Padişah'ın [III. Mehmed] el yazısını taşıyan bir ferman (hatt-ı hümayun) çıkarılmıştı. Bu fermana Sultan'ın olağanüstü nüfuz ve kudrete sahip hocası Hoca Sadeddin Efendi'nin aşağıdaki manzum yazısı da ekliydi.¹⁶¹

*Han'ın yüce haşmet ve azametinden
Müslümanlar için ettim umut aciz ben
Gönderildi bir haberci Gözleve cihetinden
Verdi bize ağır felâket haberini aynen
Konuştu: Han katılırdı savaşa seve seve
Olsaydı gerçi yabancı öğüde kul köle
Gidiyorum diyor fakat yetmedi gücü gitmeye
Niyeti var buna fakat ihtimal yok onu görmeye
Gâvurlarla savaş onun aklını etmedi istilâ
Âl-i Osman'a karşı kalbi saf değil hâlâ
Ona nice miktar hediyeler verildi huyu bu
Gösterdi kendisini yine de bununla suçlu
Her ne kadar adam ve para gönderildiyse de ona
Beklenenin aksine saldırmadı o düşmana
Böyle yalan haberi getiren ve veren kimdi
Onda küçük de var hem büyük de şimdi
Açık ki o şahsın yanında gelen sadece yalanlar
Akli başında insanlar gerçeği derhal anlar
Bilmeyiz dindar müminlerin nedir hoşuna giden*

¹⁶⁰ Estergon (Esztergom), Macaristan'ın kuzey sınırında, Tuna Nehri kenarında küçük bir şehirdir. (Ç.)

¹⁶¹ Çeviri, manzum mektubun aslından değil Almanca tercümesinden yapılmıştır. Söz konusu mektup Hoca Sadeddin Efendi'nin *Mekâtib-i Selâtin* (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4292, varak/yaprak: 2b-11a) veya *Münşeat-ı Hoca Efendi* (Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Bölümü, No: 38368; Es'ad Efendi Bölümü, No: 3335) adlı eserinde yer alıyor olmalıdır. Bkz. Abdurrahman Daş, *Osmanlılarda Münşeat Geleneği, Hoca Sadeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeatları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003. (Ç)

Gemilerden gelen bütün bu haberlerden
 İnanırsa züppe ve delilerin sözlerine kim ki
 Kaybetmiştir o aklını işte görüldüğü gibi
 Bulunuyorken biz burada hanedanla beraber
 Hoşlanıyor demek ki maval uydurmaktan cahiller
 Verir ahmak kullar pek çok kötülüğe sebebiyet
 Cezalandırılmalı onlar getirdikleri için felâket
 Ne zaman ki böyle şeyler kendisini gösterir
 Bu tür haberlerden dayanak olacak nedir?
 Bu mektup çok uzun görünmek zorunda kaldıysa
 Çıkarmamalıdır Han bu yüzden öyle niza
 Münakaşa yapmaya burada yoktur asla yer
 Hayır, aksine gerekir ki yeterli bir cevap ver.¹⁶²

Bora Gazi Giray'ın şiirlerinin diğer nümuneleri, Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân*'ında mevcuttur. Aşağıdaki gazel oradan alınarak yazıldı. Bora Gazi Giray bu şiiri, tıpkı Peç'te¹⁶³ olduğu gibi kaza merkezi Sunbur/Sonbor şehrinde bir kış geçirdiği için yazmıştır. Bu şiir her ne kadar çok fazla yüceltilemezse de, Türk edebiyatında şöhretini korumayı daima başarmıştır.

Telh-kâm olsak aceb mi hâlimizni bir görün
 Burnumuzdan geldi billâh acı suyu Sunbur'un

Ehl-i İslâm illerin kâfir hasârât eyledi
 Ey Hudâ-nâ-tersler siz rüşvet alun oturun

Arsa-i rezm içre biz kanlar döküp kan ağlaruz
 Vâdi-i işretde siz câm-ı safa zevkin sürün

¹⁶² Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. III, s. 100-101.

¹⁶³ Bugünkü Macaristan'ın güneyinde yer alan Pécs şehrine Osmanlılar Peç ya da Peçuy demekteydiler. Almancası ise "Beş Kilise" anlamına gelen *Fünfkirchen*'dir. (Ç)

Hayli bî-âhengdür kânûn-ı devlet nağmesi
Ey müdebbirler anun bârî kulağını burun

Sanmanız dârü'l-emân olan mekân kalur size
Böyle kalsa bir iki gün dahi sabr idün görün

Bir tedârük olmaz ise gitdi elden memleket
İ'timâd itmezsenüz etrâf-ı âlemden sorun

Ey vatandan ayru her dem ceng iden bî-çâreler
Rast eylen tîr-i mihnetde belâ yayın kurun

İrtişa birle mevâlî cem-i dünyâ itmede
“Ellezîne yeknizûne” âyetini eytgürün

Hân-ı Gâzî sıdk idüp bu nazmı kılmışdur revân
Ger yaman söylerler ise anı Sunbur'dan sorun.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Bkz. Ertaylan, a.g.e., s. 65-89. Bugünkü Türkçe ile: “Üzüntülü olsak şaşılır mı ki, hâlimizi bir görün. / Allah’a and ederim, Sunbur’un acı suyu burnumuzdan geldi. // Kâfirler, İslâm memleketlerinde hasara yol açtı / Ey Allah’tan korkmazlar, siz rüşvet alıp oturun. // Biz, savaş alanında kanlar döküp kan ağlarız / Siz içkilik vadisinde kadehin zevkini sürün. // Devletin kanununun nağmesi hayli ahenksizdir. / Ey tedbir bilenler, bari onun kulağını burun. (“Kulağını burmak”, kanun adlı musiki aletinin mandallarını çevirerek akort etmek anlamına gelmektedir.) // Güvenli bir yer olan bu mekân size kalır sanmayın. / Bir iki gün daha böyle kalsa bile sabr edin de (sonunu) görün. // Bir yolu bulunmazsa memleket elden gitti demektir. / Bu sözümüze inanmazsanız çevrenizdeki herkesten sorun. // Ey vatandan ayrı sürekli savaşan çaresizler / Belâ yayını kurun ve mihnet okunu isabet ettirin. // İleri gelenler rüşvetle dünya malı biriktirmektedirler / “Altın ve gümüşü yığıp Allah yolunda harcamayanlar elem verici bir azabı müjdele” (Tevbe, 9/34) âyetini söyleyin. // Gazi Han, doğrulukla bu şiiri yoluna koymuştur / Eğer kötü konuşurlarsa onu Sunbur’dan sorun.” (Ç)

XXVII.

Bora Gazi Giray'a Yanık¹⁶⁵ Önünde Yapılan Karşılama

Şimdi Bora Gazi Giray'ın sadece iş ve eylemlerini anlatmaya geçiyoruz. 1594 yılında Yanık'a (Yanıkkale'ye) doğru yapılan sefer sırasında Bora Gazi Giray 40 bin adamla ortaya çıktı.¹⁶⁶ Beylerbeyi, müteferrika¹⁶⁷ ve çavuş, karşılama töreni yapmak için onun geldiği tarafa doğru gittiler. Veziriazam [Koca Sinan Paşa], Han'a altın ibrik, altın leğen, altınla tezyin edilmiş bir at, mücevher kakmalı birer kılıç ve gürz hediye ederek hüsnü kabulde bulundu. Bununla birlikte onun itibar ve saygınlığı, her canı isteyen başarabileceği şekilde güvence altında değildi.

Ertesi yıl (1595) [Bâb-ı Âli'ye] gönderdiği yazısı ile Bora Gazi Giray, Eflak (Valahya) voyvodası Mihail'i¹⁶⁸ yola getirmeyi tekef-ful etmiş, asi Rıdvan'ın teslim edilmesi ve Eflak'ın¹⁶⁹ yönetiminin

¹⁶⁵ Yanık, Almanların Raab, Macarların ise Győr adını verdikleri şehirdir. Bugünkü kuzeybatı Macaristan'ın en önemli kentidir. Osmanlıların ilk eline geçtiği sırada (1541) ganimet bırakmamak için kale komutanının şehri tamamen yakmasından dolayı Yanık adı verilmiş, kalesi de Yanıkkale olarak adlandırılmıştır. Avusturyalılar daha sonra kaleyi yeniden inşa etmişlerdir. Yanıkkale, burada sözü edilen 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında 1594 yılında ele geçirilmiş, dört yıl sonra tekrar kaybedilmiştir. Almanlar bu şehrin yanı sıra, Tuna'nın batı kollarından olan ve Avusturya ve Macaristan topraklarında yer alan bir nehre de Raab (Raba) demektedirler. (Ç.)

¹⁶⁶ Naima, *Naima Tarihi*, s. 54.

¹⁶⁷ Padişah ve vezirlerin maiyetindeki özel görevli. (Ç.)

¹⁶⁸ Yiğit Mihail (Mihai Viteazul, Michael the Brave, 1593-1601) diye bilinen Eflak voyvodası Osmanlı'ya karşı Papalık makamı tarafından hazırlanan "Kutsal İttifak"a katılmıştı (5 Kasım 1594). Ertesi yıl 70 bin kişilik ordusuyla Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın 100 bin kişilik ordusuna karşı "vur-kaç" taktiği uygulamış, çok sayıda akıncının, Akıncı Ocağı'nın sönmesine yol açacak şekilde top ateşiyle ölümüne yol açmıştır. Bora Gazi Giray Han, Voyvoda'ya arkadan saldırarak yol açtığı tehdidin bertarafını sağlamıştır. (Ç.)

¹⁶⁹ Bazı kaynaklara göre Boğdan'ı (Moldova) istemiştir. (Ç.)

kendi beylerinden birine verilmesi teklifinde bulunmuştu.¹⁷⁰ Tam o sırada Cenevizli dönme Cigala (Cığala)¹⁷¹ sadrazamlık makamına getirildi. Onun bir aylık [ve artı dokuz günlük] sadrazamlık dönemine, koyduğu sert ve felâkete yol açan disiplin sağlama amaçlı kurallar ve uygulamalar damgasını vurdu.

Bu uygulamalardan biri, Kırım Hanı Bora Gazi Giray'ın görevden alınmasıydı. Çünkü Han, Haçova¹⁷² Meydan Savaşı'na bizzat katılmamış, yerine sadece kalgay konumundaki kardeşi Feth (Fetih/Fethi) Giray'ı göndermekle yetinmiş, ayrıca onun yanında istenilen sayıda Tatar askeri göndermekten de geri durmuştu. Bu yüzden onun yerine hanlığa Kalgay Feth Giray, kalgaylık makamına ise önceki nureddin Adil Giray'ın oğlu Baht Giray, nureddinliğe de onun kardeşi Selamet Giray atandı. Bu atamaların doğrudan etkisi, Kırım'da bir kaos ve kargaşa ortamının baş göstermesi oldu [1596].¹⁷³ Yeni Veziriazam İbrahim Paşa her ne kadar Bora Gazi Giray'ı eski makamına tekrar oturtmak sûretiyle, Cıgalazade Sinan Paşa'nın, düşüncesizce yaptığı bu görevden alma ile Kırım'ı içine düşürdüğü iç savaş yangınına söndürme çaresini aradıysa da, bu salt bir geri adımla ortadan kalkacak kadar kolay bir şey değildi.

I. Feth Giray, Kırım hanları arasında sayılmamaktadır; çünkü Bora Gazi Giray, görevden alınmasıyla yeniden atanması arasında geçip giden aylar [toplam dört ay] boyunca ülkesinde hüküm sürmeyi aslında bırakmış bulunmuyordu.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Naima, s. 73; Selânikî, s. 635.

¹⁷¹ Cenevizli zengin Cigala/Cığala ailesinden olan Cıgalaoğlu/Cağaloğlu Sinan Paşa kast edilmektedir. 1560 yılında Cerbe Deniz Savaşı'nda babasıyla birlikte Osmanlı kuvvetlerine esir düşmüş, daha sonra babasının ülkesine dönmesine karşılık İstanbul'da kalmayı ve Müslüman olup Yusuf Sinan ismini almayı tercih etmiştir. (Ç.)

¹⁷² Macarca adı Mezökeresztes olan Haçova, bugünkü Macaristan'ın kuzeyinde yer alan küçük bir kasabadır. (Ç.)

¹⁷³ Naima, s. 90; Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*.

¹⁷⁴ Bu yüzden ne Deguignes ne de Siestrzenczewicz de Bohusz ona hanlar listesinde yer vermektedir. Şahsıma ait *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin IV. cildinin

XXVIII.

Bora Gazi Giray Han'ın Görevden Alınması ve Yeniden Atanması Yüzünden Kırım'da Çıkan Karışıklıklar ve Kardeş Katli

Kırım'ın karışık durumlarını hiçbir şekilde açık ve net bir biçimde görüp değerlendiremeyen yeni Veziriazam İbrahim Paşa, Osmanlı Sarayı'nın müteferrika ağası¹⁷⁵ ile biri Bora Gazi Giray'a, diğeri de I. Feth Giray'a hitaben olmak üzere, el yazısıyla iki ayrı hanlık onay belgesi gönderdi. Müteferrika ağasına ayrıca ülkenin tercih ve reyine göre ikisinden birini tahta oturtması yönünde talimat verdi. Müteferrika ağası Kırım'a ulaştığında, Bora Gazi Giray İstanbul'a yelken açmaya hazır haldeki gemiye henüz binmiş bulunuyordu.

Görevli, Bora Gazi Giray'a olan eski saygısı ve yeniden seçilmesi yönündeki ümidi nedeniyle, onun lehine yazılmış olan onay belgesini halka ilan etti. Bu yüzden iki ayrı siyasal gruptan I. Feth Giray taraftarları onu, atandığı sırada kendisine verilmiş atama belgesine dayanarak, Bora Gazi Giray'ın yandaşları da önceki hanı bu yeni onay yazısına istinaden savunmaya başladılar. Böylece iki grup karşı karşıya geldi. Kırım'ın başkadısı Abdurrahman Efendi, Bora Gazi Giray'ın onay yazısının, daha yakın tarihli bir belge olması itibarıyla hukuken geçerli olduğunu açıkladı. Buna karşılık Kefe Müftüsü Mevlana Azakî [*Molla Azsaki*], el yazısının sahiciliğinden kuşkuya kapıldı. Zira bu el yazısına herhangi bir ferman veya berat

700'üncü sayfasında da adından Kırım hanları arasında bu şekilde çok önemsenmeden söz edilmektedir.

¹⁷⁵ Osmanlı'da, "bostancıbaşı"nın komutasında padişah saray ve bahçelerinin korunmasına ve daha sonraları Boğaziçi'nin de asayişiyile görevlendirilen bostancılar, "müteferrika ağası" olarak adlandırılan yetkilinin idaresi altındaydılar. Eşraftan ve önde gelen kişilerin çocuklarından oluşan, sürekli olarak silah altında tutulan ve padişahın sefere gitmesi halinde maiyetinde hizmette bulunan müteferrikalar da, padişah sarayının (Enderun'un) asker ocakları arasında kabul edilmektedir. Bostancılar da zamanı gelince kıdemlerine göre yeniçeri, sipahi veya müteferrika olmaktadır. (Ç.)

ekli bulunmuyordu. Çünkü itaat sadece tuğraya, yani padişahın özel imzasına aitti, onun el yazısı tek başına buna layık değildi.¹⁷⁶

Başkadi'nın sözü yüzünden bağlılarının büyük kısmını elinden kapturan I. Feth Giray, emre boyun eğmeyi kabul etti, itaat ve bağlılık arz etmek için elini öpmek üzere ağabeyinin yanına doğru gitti. Yerinden ayrılp gidiyorken bir Tatar mirza topluluğunun arasına düştü, onlar onu kılıç darbeleriyle öldürmeye çalışırken içlerinden biri bir savaş balyozuyla vurarak yere düşürdü. Olay sadece bu kardeş katliyle kalmadı, Cengiz'in kan yasasının hükümlerine göre, devlete karşı suç işlemiş kişinin ailesinin de son üyesine kadar kanının dökülmesi gerekiyordu.¹⁷⁷ Bu yüzden I. Feth Giray'ın bütün çocukları, henüz süt emenler de dahil olmak üzere kılıçtan geçirildi [1597]. Saray ağası İstanbul'a, iç savaş mikrobunun I. Feth Giray ile çocuklarının kanlarında boğulmuş bulunduğuna haberini getirdi.

Bora Gazi Giray'ı bu kanlı leke tarihinin yıkanıp temize çıkarılması mümkün değildir. O, Cengiz Han'ın zihniyeti ve Osmanlı Devleti'nin tarihsel geleneğinin Türk devam ettiricilerinin görüş ve işaretleri çerçevesinde hareket etti. Ancak Kırım'ın Cengiz Han'ın soyundan gelen son büyük hanı Bora Gazi Giray'la birlikte, bu güçlü ve nüfuzlu hükümdar sülâlesinin azim ve enerjisi de sönmeye yüz tuttu. İnsanlık adına bir teselli olmak üzere başka birkaç

¹⁷⁶ Naima, s. 93; Athaji'nin (Atâi) İslâm hukuku bilginlerinin (fukaha) biyografilerini içeren eserinde 646'ncı olarak Molla Azakî'nin biyografisi yer almaktadır. (Müellif, Athaji ismi ile Nev 'izâde Atâi'yi kast ediyor olmalıdır. Atâi, Taşkoprîzâde'nin eş-Şakâiku'n-Numâniyye'sine yazdığı Zeyl-i Şekâik ya da Zeyl-i Atâi olarak bilinen Hadaiku'l-hakâik fi tekmileti-Şekâik adlı eserinde, 1558-1634 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşamış ilim adamları, şeyhler ve şairler hakkında bilgi vermektedir. [Ç.])

¹⁷⁷ Hasan Begzâde, *Tarih*, varak/yaprak: 80; Selânikî, s. 671; Naima, s. 93. (Hasan Begzâde'nin eseri için bkz. Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Tarihi I-III*, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004. [Ç.])

kelime daha eklenebilir: Bir suçlunun cezasının bir ailenin masum üyelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesinin bir başka örneği Kırım tarihinde bir daha hiç görülmedi.

XXIX.

Bora Gazi Giray'ın Silistre'yi¹⁷⁸ Arpalık¹⁷⁹ Parası Olarak Alması ve Barış Görüşmelerine Tam Yetkili Bir Temsilci Göndermesi

Macaristan'daki ordu komutanı (serdar), 1597 yılında, başarısız kalan askeri sefer için Tatar Hanı'nın yokluğunu mazeret gösterdi. Bora Gazi Giray Han, her ne kadar özel yazılarla davet edilmişse de, savaş meydanına gelmemiştir.¹⁸⁰ Ertesi yıl da 45 gün kendisini beklettirmiş, ancak ağustos ayı sonunda ortaya çıkmış ve büyük merasimlerle karşılanmıştı. Samur kürkleri, altın işlemeli havlular ve mücevherlerle bezeli koşum takımları olan iki at, saygı nişanesi olarak ona hediye edilmişti (1598).

Ona, kışlık karargâh olarak Sunbur'a gitmesi, ordusunun da Segedin'de¹⁸¹ kalması direktifi verildi. Serasker Satırcı [Mehmed Paşa], Bora Gazi Giray'a, arpalık olarak Silistre'nin mülkiyetini (gelirlerinin sahipliğini) tevcih etti. Ancak bu duyulmamış ve tehlikeli bir yeniliktir. Çünkü böylece Tatar Hanı Tuna Nehri kıyılarına ayak basmış olacaktı. Üçüncü defa veziriazam olan İbrahim Paşa,

¹⁷⁸ Tuna Nehri kenarında yer alan şehir, bugünkü Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda bulunmakta ve Silistra olarak adlandırılmaktadır. (Ç.)

¹⁷⁹ Osmanlılarda devlet memurlarına vazifeleri sırasında maaşlarına ilaveten ödenen ek para ile görevden ayrıldıktan sonra verilen emeklilik maaşına arpalık adı verilmekteydi. Arpalık ya belli bir kaza veya sancağın senelik gelirinin bir kısmının tahsis olunması (bervech-i arpalık dirlik) veya hazineден belli bir gündelik verilmesi (bervech-i arpalık ulufe) sûretiyle ödenirdi. (Ç.)

¹⁸⁰ Nâimâ, s. 95.

¹⁸¹ Segedin (Szeged) bugünkü Macaristan'ın üçüncü büyük şehridir. 1543-1686 yılları arasında Osmanlı'nın Budin eyaletinin bir sancak merkeziydi. (Ç.)

bir atama belgesi vermek sûretiyle bu yeni düzenlemeyi onayladı; fakat bir yandan da Bâb-ı Âlî'ye gizlice, bu onayın sadece bu büyük devlet hatasının düzeltilmesinin vakti gelinceye kadar, elde bulunan iş uğruna olacağını bildirdi. Çünkü aksi durum tehlikeli olabilirdi; Serdar Satırcı Mehmed Paşa, hâmisî olan Tatar Hanı ile kaçabilirdi.

Bu olay üzerine Satırcı kısa bir süre sonra idam edildi. Onun yerine hazînedarı (kasa sorumlusu), efendisinin zorbaca öldürülmesi haberiyle Han'ın yanına kaçtı. Dostu Satırcı'nın öldürülmesi yüzünden huzursuz olan Han'ı sakinleştirmek için, Sivas Beylerbeyi Mahmud [Paşa] ile Silahtar Ağa,¹⁸² Sunbur'a, Han'ın kışlık karargâhına gönderildi. Han, onlara [Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti] Viyana tarafından ona barış vaadinde bulunulduğu haberini verdi. Efsaneye (ya da söylenceye) göre, Kanunî Sultan Süleyman Viyana kuşatmasından dönerken, ismi Türkçede cankurtaran yani ölümden halas eden anlamına gelen Adony'de (Adonyi),¹⁸³ şu sözleri söylemişti: “Şimdi canımı Şarlken'den¹⁸⁴ kurtardım.”¹⁸⁵ Veziriazam, Tatar Hanı'nı ziyaret etmek için Tuna Nehri'ne doğru ilerledi. Han da Tuna'nın diğer kıyısında Sunbur'dan çıkmış yukarıya doğru harekete geçmiş bulunuyordu. Estergon Kalesi'nin karşısında kamp kurulduğunda, Szentendre'de¹⁸⁶ [Avusturya ile] barış görüşmeleri

¹⁸² Padişahın silahlarını muhafaza eden silahtar ağa, Osmanlı saray teşkilatının en nüfuzlu siması ve amiriydi. (Ç.)

¹⁸³ Adonyi, Orta Macaristan'da, Budapeşte'nin güneyinde yer alan bir kasabadır. (Ç.)

¹⁸⁴ Kutsal Roma-Cermen İmparatoru V. Karl (V. Charles, V. Carlos, ö. 1558). İmparator sıfatıyla Avusturya, Almanya, İspanya (ve sömürgeleri), Hollanda, Belçika, Napoli ve Sicilya'da hüküm sürdü. Nazi Almanyasını III. Reich (Üçüncü İmparatorluk) olarak adlandıranlar, I. Reich olarak Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğu'nu görmektedirler. (Ç.)

¹⁸⁵ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 361.

¹⁸⁶ Macaristan'da, Budapeşte'nin kuzeyinde, Tuna Nehri kıyısında yer alan küçük bir şehir. Almanlar tarafından kullanılan ismi olan Andreasinsel, Andrea Adası anlamına gelmektedir. İngilizcede ise ismi St. Andrew olarak geçmektedir. H. H. Howorth, bu küçük şehir ya da kasabadan “the island of St. Andrew” (St. Andrew Adası) olarak söz etmektedir. Bkz. Henri

başladı. Orada Tatar Hanı'nın tarafını temsil etmek üzere, Yunan Alexander Paleologus tam yetkili temsilci olarak ortaya çıktı.

XXX.

Bora Gazi Giray'ın Sunbur'da Kışlık Karargâhta ve Sonra Peç'te İkâmeti

Barış müzakerelerinin yarıda kesilmiş olması nedeniyle, Bora Gazi Giray vatanına dönmek için izin istedi. Veziriazam'ın Han'ı önceki kış olduğu gibi o kış da Macaristan'da kalmaya razı etmek için sergilediği bütün çabalar sonuçsuz kaldı (1599).¹⁸⁷ Han, Veziriazam'ın attığı hiçbir adıma güvenmiyordu. Onu ziyaret etmek için bile çadırına hiç gitmedi. Onunla sadece at üstünde görüşebildiler ve bu iyi haber son derece nadir işitilebildi.¹⁸⁸

Her ne kadar önceki askerî seferin sonunda Han'a bir mabeyinci kılıcı, kaftan ve para gönderilmiş ve tekrar askerî harekâta katılması için şahsına yazılmış gönül okşayıcı bir mektupla yeni sefere davet edilmişse de, daha önce sırası geldiğinde Vezir'in ve Müftü'nün [Şeyhülislam'ın] yazılarına gazellerle cevap verirken yaptığı gibi, uslu ve terbiyeli ifadelerle mazeretler beyan etmekle yetinmişti. Bora Gazi Giray kişisel cesaretine karşın kavgacı olmaktan çok barışçı bir eğilime sahipti. Bu arada Avusturya İmparatoru tarafından, yapılan barış teklifleri hususunda nabzını yoklaması ve 10 bin duka altını vasıtasıyla Han'ı İmparator'un çıkarı yönünde kazanması için Johannes Bernhardfi, Bora Gazi Giray'a gönderildi.¹⁸⁹

Hoyle Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, New York: Cosimo, 2008, s. 529. (Ç.)

¹⁸⁷ Nâimâ, s. 117.

¹⁸⁸ “Şekerab”, yani şeker su; tatlı ve akıcı nitelikteki diplomatik dostluğu ifade etmek için kullanılan bir İran benzetmesidir. (Osmanlıca sözlüklerde bu kelimeye “İki dost arasındaki kırgınlık, aradaki soğukluk” anlamı verilmektedir. [Ç.])

¹⁸⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 513.

Han'ın yokluğu 1601 ve 1602 yıllarındaki askerî seferlerde kendisini hissettirdi. O dönemde kardeşleri Selamet Giray, Muhammed Giray ve Şahin Giray kısmen Rumeli'de, kısmen de Anadolu'da bulunup görev yaptılar. Ancak Bora Gazi Giray, şahsen ortaya çıkma konusunda uzun süre tereddüt göstermesi durumunda onlardan birinin han olarak atanabileceği endişesine kapıldı. [Sonbaharda] Veziriazam tarafından şerefi gözetilerek saygıyla karşılandı ve Peç'te misafir edildi (1602). O kış orada, edebî meşgalelere olan ilgisi için bulduğu boş zamanın keyfini çıkararak sakin, huzurlu ve rahat günler geçirdi. Şair Fuzûlî'nin meşhur şiiri "Afyon ve Şarap"¹⁹⁰ nazire olarak kahve ile şarap arasındaki rekabet için kâfiye düzdü.¹⁹¹

XXXI.

Bora Gazi Giray'ın Ölümü

Bâb-ı Âli, Bora Gazi Giray'ın o zamana kadar Asya'da (Anadolu'da) isyancılarla (Celâlîlerle) kılıç tokuşturmakta olan adlarını yukarıda andığımız kardeşlerinden bir mazeret beyanı aldı.¹⁹² Bora Gazi Giray da Kırım'a geri döndü ve Serasker'in kendisine göndermiş olduğu elçi ve temsilcileri ve aynı zamanda kendisinin yakınları ve samimi dostları olan tarih yazarı Peçevî'nin (yani Peç'li tarihçinin) ve Defterdar Ekmekçizade'nin (yani fırıncının oğlunun) cephede kalması yönündeki telkinlerine kulak asmadı.

Bu temsilcilerin her ikisi de tarihî açıdan dikkate değer adamlardı. İlki [Peçevî İbrahim Efendi] Macaristan'da doğmuştu ve Osmanlı Devleti'nin en iyi tarihçilerinden birisiydi. Bora Gazi Giray'ın irtibat halinde olduğu insanlar arasında yer alıyordu. Han, Peçevî'nin babasının kentinde (Peç) kışlık karargâhta ikamet ederken memnun

¹⁹⁰ Bora Gazi Giray'ın Fuzûlî'nin Beng ü Bâde (Afyon ve Şarap) adlı 444 beyitlik alegorik şiirine Kırım Türkçesi ile ve mesnevî şeklinde yazdığı nazire Gül ü Bülbül adını taşımaktadır. Fuzûlî'nin şiirinde afyonun II. Bayezid'i, şarabın ise Şah İsmail'i temsil ettiği öne sürülmektedir. (Ç.)

¹⁹¹ Nâimâ, s. 159.

¹⁹² Nâimâ, s. 169; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, varak: 107.

bir şekilde onun yanında olmanın keyfini çıkarmıştı. Diğer [Ekmekçizade Ahmed Paşa], Viyana'daki çağdaşı Khlesl¹⁹³ gibi bir fırıncının oğluydu ve bu on yıl sonrasının son derece etkili ve nüfuzlu bakanı gibi, devlet işleriyle ilgili yazışmalarda söz konusu adla [Ekmekçizade] anılır oldu.

[Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında imzalanan 11 Kasım 1606 tarihli] Zitvatorok¹⁹⁴ Antlaşması, her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın başında hâlâ Avrupa devletlerinden birine haraç takdir eden bir güç olduğunu gösteriyordu.¹⁹⁵ Aynı yüzyılın sonunda ise, Karlofça¹⁹⁶ Antlaşması ile söz konusu devlet, fetihçi bir güç olarak artık ebediyen etkisini yitirmişti. Zitvatorok Antlaşması'ndan bir yıl sonra, Bora Gazi Giray, ismini ondan alan Gazikerman'ın [Gazikirman Kalesi'nin]¹⁹⁷ inşasının tamamlanmasının ardından vebadan öldü. Naaşı devletinin başkenti olan Bahçesaray'da defnedildi (1607 [veya 1608]).¹⁹⁸

¹⁹³ Avusturyalı devlet adamı Kardinal Melchior Khlesl (ö. 1630), Viyana'da bir fırıncının oğlu olarak dünyaya gelmişti. (Ç.)

¹⁹⁴ Antlaşma, Estergon ve Komorin arasındaki Zsitva (Zitva) suyunun Tuna Irmağı'na döküldüğü yerde imzalanmıştır. Zitvatorok, Macarcada, "Zitva'nın (başka nehir ya da denizle buluştuğu) ağzı" anlamına gelmektedir. (Ç.)

¹⁹⁵ Bu antlaşmaya göre Avusturya'nın 200 bin alın savaş tazminatı ödemesi gerekiyordu. (Ç.)

¹⁹⁶ Günümüz Sırbistan'ındaki Voyvodina özerk bölgesinde yer alan Srem ilinin bir kasabasıdır. (Ç.)

¹⁹⁷ Bugünkü adıyla, Dinyeper Nehri kıyısındaki Kakhovka şehri yakınında yer alan Berislav'dır (Beryslav). Bkz. Dan. D. Y. Shapira, "The Crimean Tatars and the Austro-Ottoman Wars", *The Peace of Passarowitz, 1718* içinde (131-140), Ed.: Charles Ingrao, Jovan Pešalj ve Nikola Samardžić, West Lafayette – Indiana: Purdue University Press, 2011, s. 135. (Ç.)

¹⁹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 80'de tamamen hatalı olarak, kardeşi Feth Giray'ın han olarak atandığı kargaşa ayları hesaptan düşülerek, Bora Gazi Giray'ın Nisan 1588'den Kasım 1607'ye kadar olmak üzere sadece 16 yıl hüküm sürdüğü belirtiliyor.

XXXII.

Onuncu Han I. Selamet Giray

Bora Gazi Giray'ın oğullarından¹⁹⁹ Toktamış, en yaşlıları olmasından dolayı babasının ölümünden sonra, Bâb-ı Âli'nin tevdi etmesini beklemeden, onun mirasının mülkiyetini uhdesine aldı. Böylesi bir keyfilik ve kendi başına buyrukluuk Bâb-ı Âli'nin hoşuna gitmedi. Kaptan-ı Derya Müezzinzade Hafız Ahmed Paşa'nın şahsında bir hâmi bulmuş olan [Bora Gazi Giray'ın kardeşi, I. Devlet Giray'ın oğlu] I. Selamet Giray, Müftü [Şeyhülislam] Mustafa Sunullah Efendi'nin muhalefetine rağmen, Defterdar Ekmekçizade'nin entrika dolu ağzını onun için konuşturması sayesinde han olarak atandı. Kardeşi Muhammed Giray da kalgaylığa getirildi.

I. Selamet Giray, Kırım'a gitmek için bir başkâhya (sarayın idaresi ve mutfağı ile görevli memur) ile denize açıldı. Kardeşi Muhammed Giray da askerî birlikleriyle birlikte Kırım'a doğru yola çıktı. Bora Gazi Giray'ın hükümdarlığının son dönemlerinde kalgaylık makamına, yani birinci veliahtlığa getirilmiş olan Toktamış ile nureddinlik mevkiine, yani ikinci veliahtlığa terfi ettirilmiş olan Sefer Giray, silahlı olarak amcalarının karşısına çıktılar. Her ikisi de ona verdikleri bu silahlı karşılaşma fırsatında hayatlarını yitirdiler.

Ancak Muhammed Giray, bundan sonra çok geçmeden [ertesiyıl], katilin katledileceğini (öldürenin öldürüleceğini) bildiren Arapça özdeyişin²⁰⁰ anlamına uygun şekilde [isyan ettiği için] öldürüldü. Bu özdeyiş, I. Selamet Giray Han'a, zorbaca katledilmiş olması bakımından değil, fakat bu olaydan kısa süre sonra ölmüş

¹⁹⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 24'te onun sadece dört oğlunun olduğunun söylenmiş olması açık bir hatadır. Rıza'nın *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatarı*, Bora Gazi Giray'ın oğulları olarak, *Geschichte des osmanischen Reichs*'da adları verilen Toktamış Giray, Sefer Giray, Şam Giray, Selamet Giray ve Muhammed Giray dışında, ayrıca İnayet Giray, Hüsam Giray ve Auz Giray'ı saymaktadır ki, toplam sekiz oğul etmektedir.

²⁰⁰ "el-Beşerü'l-kâtil bî katl." Bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 426.

olması açısından uymaktadır. Sadece iki yıl süren bir hükümdarlıktan sonra 52 yaşında hayatını yitirmiştir (1610).

Muhammed Giray'ın ölümünden sonra kalgaylık makamına Mübarek Giray'ın oğlu Canbeg (Canı Beg, Canıbek, Canbek) Giray getirilmişti.²⁰¹ Nureddinlik makamı ise kardeşi Devlet Giray'a verilmişti. I. Selamet Giray'ın ölümü üzerine o zamanki kalgay Canbeg Giray'a Bâb-ı Âli tarafından hanlık tevdi edildi. Kardeşi Devlet Giray da kalgay olarak atandı. I. Selamet Giray'ın oğlu Azmet (Azimet, Azamet) Giray ise nureddinliğe getirildi. Han'ın kardeşi Muhammed Giray²⁰² da rehine olarak İstanbul'a gönderildi.

XXXIII.

On birinci Han Canbeg Giray

Sultan I. Ahmed, 1614 yılında, bir av seferi sırasında büyük bir hayretle, çalılıklar arasından bir başka şahinin yükseldiğini ve kendisinin şahininin elinden avını kapıp aldığını gördü. "Benim avımı elimden alıp kaçırın bu küstah da kim?" diye bağırdı. Tam şahinin yükseldiği noktadan kendisine doğru, ona bütünüyle yabancı silahlı bir Çerkez atlı grubunun geldiğini gördü. Bunlar, [İstanbul'da rehine olarak bekletilen] Muhammed Giray'ın maiyetiydi. Veziriazam Nasuh Paşa, Muhammed Giray'ı Edirne'ye ve av seferine, himayesindeki bir adam olarak kardeşinin yerine hanlık makamına geçirebilmek ümidiyle davet etmişti.

Muhammed Giray, her ne kadar Nasuh Paşa'nın davetiyle kendisini tanıtmış ve kimliğini ortaya koymuşsa da, Sultan'ın Veziriazam'a hasım olan güvendiği adamları, efendilerinin kulağına şunu fısıldamışlardı: Nasuh Paşa, Cengiz Han'ın soyundan gelen şehzadeyi sadece, onu Osmanlı tahtına oturtmak için göreve getirmişti. Çok

²⁰¹ I. Devlet Giray Han'ın torunu olan Canbeg Giray, babasını çocuk yaşta yitirdiği için amcaları Feth Giray ve Selamet Giray tarafından büyütülmüştür. (Ç.)

²⁰² Gerçekte bunlar kardeş değildir. Han'ın babası Mübarek Giray, Muhammed Giray'ın babası ise Saadet Giray'dır. Bkz. Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. VI, s. 746-756. (Ç.)

eski bir halk inancı, Osmanlı tahtının miadını tamamlaması durumunda halefinin Cengiz Han'ın soyundan gelen biri olacağı konusunda teminat veriyordu. Muhammed Giray, Kırım Hanlığı'nın hükümdar tahtı yerine Yedikule'ye yerleştirildi.²⁰³ Oradan ancak üç yıl sonra, [Sultan I. Ahmed'in oğlu] Sultan Genç Osman'ın tahta çıkması üzerine kaçabildi (1618).²⁰⁴

Öte yandan Canbeg Giray, [Kırım Hanı olarak katıldığı] İran askerî seferinde Serav Meydan Savaşı'nı kaybetti ve hayatını sadece yenicilerin yiğitliği sayesinde kurtarabildi.²⁰⁵ Onun yanında bulunan [Kırım] müftüsü ile kazasker hayatlarını yitirdiler.²⁰⁶ Canbeg Giray daha sonra tahtından indirildi²⁰⁷ ve yerine [yukarıda Yedikule zindanına atılmış olduğu belirtilen] kardeşi²⁰⁸ Muhammed Giray, han olarak atandı. Diğer kardeşi Şahin Giray da kalgaylığa getirildi [1623].²⁰⁹

²⁰³ Başlangıçta misafir gelen yabancı kralları ve elçileri ihtişamlı bir biçimde karşılamak için Bizans İmparatorluğu tarafından 390 yılında inşa edilmiş dört kuleden oluşan bir hisar durumundayken, Fatih Sultan Mehmed buna üç kule daha ilave ettirmiştir. Ancak hem Bizans hem de Osmanlı döneminde zindan olarak da kullanılmıştır. (Ç.)

²⁰⁴ Kaçtıktan sonra Varna taraflarında yakalanıp tekrar aynı yere hapsedilmiş, ardından da Rodos'a sürülmüştür. (Ç.)

²⁰⁵ Canbek Giray ile yanındaki kuvvetler, 10 Eylül 1618'de Tebriz ile Erdebil arasında Serav (Serab) ovasında/sahasında Kırıkköprü mevkiinde Safeviler tarafından pusuya düşürülmüş, burada gerçekleşen ve Ceng-i Sahra-yı Serav diye bilinen savaşta Şah I. Abbas'ın öncüleri karşısında ciddi bir yenilgi yaşamıştır. Kırım Hanı'nın, Defterdar Baki Paşa'nın tavsiyesinin aksine ganimet hırsıyla gerekenden hızlı hareket etmesi yüzünden bütün ordu yorgun düşmüştü. Bu haber Serdar Halil Paşa'ya ulaşınca, derhal hareket etme kararı almış, Erdebil'e bir konak mesafeye kadar ilerleyerek bozgun görüntüsünü ortadan kaldırmıştır. (Ç.)

²⁰⁶ Rumeli, Diyarbakır ve Van beylerbeyleri de hayatlarını yitirdiler. Bkz. Howarth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 539. (Ç.)

²⁰⁷ I. Mustafa'nın tahta geçmesi ile hanlıktan azledilerek Rodos Adası'na gönderildi. (Ç.)

²⁰⁸ Doğrusu: Amcası oğlu. (Ç.)

²⁰⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. IV, s. 499.

XXXIV.

On İkinci Han III. Muhammed Giray

III. Muhammed Giray, altı yıl boyunca hüküm sürdü. Onun görevden alınmasını gerektiren nedenler bu süre boyunca günden güne arttı. Sonunda bu gerçekleşti; fakat o, İstanbul'un bu kararına karşı silahına davrandı. Bununla birlikte, bir hanın görevden alınması kararını tanımaması ilk kez yaşanan bir olay değildi. Böylesi bir durumun örneğine Bora Gazi Giray'ın hükümdarlık döneminde şahit olunmuştu. Fakat ilk defa olarak bir Kırım hanı eşit değerde biri sıfatıyla, Osmanlı'ninkinden daha asil bir soydan gelen bir hükümdar olarak ortaya çıkmaya cesaret ediyordu. Ve ilk defa olarak Osmanlı askerî birlikleri baştan aşağıya kadar Kırım güçleri tarafından bütünüyle mağlup edildi. Ve yine ilk kez, görevden alınma tehdidi altında bulunan Kırım Hanı'nın ezici gücü, ısrarla istediği bir şeyi yapmayı başarıyor, Bâb-ı Âli tarafından bir başkasına verilen hanlık onayını geçersiz ve etkisiz hale getiriyordu.

Bâb-ı Âli'nin, Veziriazam Mere Hüseyin Paşa²¹⁰ tarafından hanlık makamına getirilen III. Muhammed Giray ile kardeşi Kalgay Şahin Giray'dan kaynaklanan hoşnutsuzluğunun pek çok sebebi bulunuyordu. Şahin Giray, bir kaçak ve sığınmacı olarak Şah Büyük Abbas'ın sarayında kayda değer bir süre kalmıştı. Fakat kardeşi hanlık tahtına çıkar çıkmaz da İran'dan dönüp gelmişti. Ve kardeşinin şan, şöhret, makam ve mevki hırsını, Bâb-ı Âli'ye direnmesi için, kendisinde doğuştan mevcut olan ve İran sarayındaki ikameti sırasında daha ince ve rafine hale getirdiği entrikacılığı ve hileciliğiyle alabildiğine tahrik etmişti.

Böylece Bâb-ı Âli'ye karşı kendi bildiklerini okuyan bu iki müttefik kardeşin iktidar gücünü kötüye kullanması süreci başladı;

²¹⁰ Genç Osman'ın tahttan indirilerek idam edildiği ve amcası I. Mustafa'nın ikinci kez tahta geçirildiği kargaşa döneminde 13 Haziran 1622 - 8 Temmuz 1622 ve 5 Şubat 1623 - 30 Ağustos 1623 tarihleri arasında olmak üzere toplam yedi ay 18 gün sadrazamlık yapmıştır. Lakabının, başının vurulmasını istediği kişiler için söylediği "Alınız" anlamına gelen Arnavutça "Mere" sözcüğünden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. (Ç.)

birlikte ülkeyi felâkete sürüklediler. Bu arada ülke sakinlerinden mirza olmayan yani halk kesiminden birçok kişi idam edildi. Bunlardan Hacı Ahmed özellikle seçilmiş bulunuyordu, çünkü Bora Gazi Giray'ın hanlığı sırasında ona Şahin Giray'ı ziyaret etmesi emredilmişti (Bu yüzden Hacı Ahmed'den aşağıda ayrıca söz edilecek). “Biat eden afvolunur” şeklindeki Arapça özdeyiş de onun hayatını kurtarmaya yetmedi.

XXXV.

Hacı Ahmed

Bu Hacı Ahmed'in kimliği ve Kırım Hanlığı tarihinde hangi önemli rolü oynadığı hususu, aşağıda verilen bilgiler sayesinde anlaşılır hale gelecektir. Bora Gazi Giray Han'ın kalgayı [ve daha önce belirtildiği gibi, yerine han olarak atandığı için öldürülmüş olan kardeşi] I. Feth Giray, Polonya'nın önde gelenlerinden birinin Tatarlar tarafından esir edilen kızına (muhtemelen Maria Potocka) kendisine hediye edilmesi sonucu sahip olmuştu. O, sözkonusu kızı güvendiği bir arkadaşına, yaşlı Hacı Ahmed'e, babasına geri gönderilmek üzere teslim etmişti.²¹¹

Bir akşam Feth Giray elbiselerini henüz yeni çıkarmış bulunuyorken bir yakın dostu ona Polonyalı cariyenin doğum yapmış olduğu haberini verdi ve alaycı bir dille yeni doğmuş şehzadenin dünyaya gelişini tebrik etti: “Başı yüce, ayağı uğurlu ve mübarek olsun!” Ancak Feth Giray'ın, az önce çıkarmış olduğu terliğini kavrayıp onunla ağzına vurması yüzünden o şahıs, bu zamansız şakanın cezasını kanla dolu bir ağızla ödedi. Feth Giray, cariyeyi, çocuğu ve [muhtemel] babayı (Hacı Ahmed'i) öldürmeleri için derhal adamlar gönderdi. Fakat onlar, kaçıp saklanarak izlerini sürenlerin

²¹¹ Feth Giray'ın fidye karşılığında vermeyi kabul ettiği bu kız, kararlaştırılan paranın bir kısmı gönderilmediği için Hacı Ahmed ile bugünkü Romanya'nın Yaş şehrinde bir müddet daha kalmıştı. Ardından yolda bir çocuk dünyaya getirdi. Feth Giray'ın bu çocuğun kendisinden olmadığını, Hacı Ahmed'den dünyaya geldiğini düşündüğü ileri sürülmektedir. (Ç.)

elinden kurtulmayı başardılar ve doğan erkek çocuk, Mustafa adı altında çoban olarak yetiştirilip büyütüldü. Çocuk büyüyüp yeni yetme bir delikanlı haline geldiğinde, III. Muhammed/Mehmed Giray Han ile Kalgay Şahin Giray onu getirttiler. Çünkü her ikisi de çocuksuzdu. Görünüşe göre Feth Giray'ın oğlu olması hasebiyle ismini değiştirip Ahmed Giray yaptılar ve onu nureddinlik makamına getirdiler.

Bu atama, I. Selamet Giray ile Bora Gazi Giray'ın oğullarını, onlar Cengiz Han soyunun çok daha yaşlı ve yönetimde hak iddia etmeye yasal açıdan çok daha layık çocukları oldukları için, çok kızdırıp gücendirdi. Onlara göre bu genç, Giray ailesine zorla girmiş bir sığıntı ve davetsiz misafirdi. Polonyalı bir cariyenin gayrimeşru çocuğu olan ve şimdi Feth Giray'ın oğlu olduğu açıklanan bu genç, söz konusu şerefli makamı terk etmeliydi. Bunun sonucu olarak, genç Nureddin ile Bora Gazi Giray'ın oğlu Hüsam Giray arasında, bir saray töreninin zemin hazırladığı bir beraberlik sırasında şiddetli bir ağız kavgası yaşandı. Bu tartışma, cariyeden doğan gencin diğerine, Moldavyalı bir serseri çoban olarak, Moldavya dilinde sövüp sayması ve hakaret etmesiyle son buldu.

Bu gayrimeşru çocuk daha sonra yeni bir Giray silsilesi meydana getirdi. Ancak Giray ailesinin meşru çocukları bu kolu hor görerek onlara tepeden baktılar ve onları “çoban giray”, yani sığırtmaç giray adıyla yaftaladılar.²¹²

XXXVI.

III. Muhammed Giray ve Şahin Giray'ın, Bâb-ı Âlî'ye Karşı Öfkeye Kapılması

Han ve Kalgay, yani III. Muhammed Giray ile Şahin Giray, iki Rus elçiyi idam etmelerinden dolayı şikâyet konusu olmuşlardı. Bu iki elçinin, Sultan'ın²¹³ tahta çıkışını tebrik ettikten sonra Kırım

²¹² Rıza, *es-Seb'us-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*'dan aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 37-38.

²¹³ 10 Eylül 1623'ten 8 Şubat 1640'a kadar hüküm süren IV. Murad. (Ç.)

üzerinden geri dönerken Şahin Giray tarafından boyunları vurulmuş ellerindeki hediyeler de gasb edilmişti.²¹⁴ Haklı gerekçelere dayanan bu inandırıcı nedenlerden dolayı Han ile Kalgay'a karşı en üst seviyede bir hoşnutsuzluk meydana gelmişti. Bu yüzden vezirlerin tavsiyesiyle Bâb-ı Âli, III. Muhammed Giray'ı görevden almış ve ondan önceki han olan Canbeg Giray'ı onun yerine tekrar han olarak atamıştı.

Osmanlı sarayınının Kapı Ağası'nın²¹⁵ kardeşleri olan vezirler Hasan Paşa ile İbrahim Paşa, Canbeg Giray'ı dört kadirga²¹⁶ ile Kefe'ye götürdüler. Onu orada şehrin varoşuna, şehir kadısı Ali'nin misafiri olarak yerleştirdiler ve Bâb-ı Âli'ye, III. Muhammed Giray ile kardeşi Şahin Giray'ın direniş halinde olduğunu haber verdiler. O sırada [Ege] Adalar grubuna doğru denize açılma niyetinde olan Kaptan-ı Derya Receb Paşa,²¹⁷ Kefe'ye doğru yelken açma emrini aldı. Kaptan-ı Derya, Kırım Müftüsü Şeyh Ebubekir'e, Şirin/Şırın Bey'e ve mirzalara, tekrar hanlık makamına getirilen Canbeg Mirza'yı eskisi gibi han kabul etmeleri yönündeki yeni emri getirdi.

Kaptan-ı Derya, vezirler Hasan Paşa ve İbrahim Paşa ve Kefe Beylerbeyi Muhammed (Mehmed) Paşa bir araya geldiler ve III. Muhammed Giray ile Şahin Giray'a, ülkeden ayrılma kararını, Mora

²¹⁴ Venedik [Elçiliği] raporlarından aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 39.

²¹⁵ Kapı ağasının, sarayın kapılarının muhafazası, içeri girip çıkanların kontrolü, padişahın özel hizmetleri gibi görevleri vardı. Osmanlı sarayındaki akağaların en büyüğü olan kapı ağasını sırasıyla has odabaşı, hazine-darbaşı, kilercibaşı ve saray kethüdası izlerdi. Akağalar, Boşnak ve Anadolu menşeli hadımlardır. (Ç.)

²¹⁶ Asıl hareket mekanizması kürek olan yelkenli savaş gemisi. Farklı denizci milletlerce "gali, galey galer, galles, galera" gibi adlarla anılırdı. Standart bir Osmanlı kadirgası 40 metre boyunda, 7-8 metre genişliğinde ve 24-25 oturaklıydı. Bir veya iki adet üçgen yelkene sahipti. (Ç.)

²¹⁷ O sırada, 1621-1625 yılları arasında görev yapmış olan Halil Paşa kaptan-ı derya idi. Topal Receb Paşa, Halil Paşa'dan sonra bu göreve getirilmiştir. (Ç.)

ile Hersek'in²¹⁸ yöneticiliklerini kabul ederek yola çıkmalarını bir yazı (mektup) ile tebliğ ettiler. Şahin Giray şöyle cevap verdi:

“Bize miras kalan devlette daha beş gün bile rahat etmeden, tahtı Canbeg Mirza'ya vererek Hanlığa kötülük ve fenalık saçmaya, Canbeg Mirza'nın buraya varışından beri birkaç bin yoksul ve zavallının atların toynakları (tırnakları) altında ezilmiş olmasına sebep nedir? Bizi istemeyen dört veya beş mirza iki veya üç bin adamla, ayrıca kardeşiniz Kantemir²¹⁹ beş bin adamla, yine Yusufoglu²²⁰ mirzaları, Nogay mirzaları ve Sultan'ın oğulları 10 bin adamla bize karşı yürüyüp daha şimdiden Taman²²¹ üzerine çıkmış durumdalar ve bugün buraya geliyorlar. Biz de onları karşılamaya hazırız. Bundan ne ortaya çıkacağını bir düşünün; bütün ülke sakinleri arabalarına at koşup hazırlandılar ve memleketi terk etmeye şu anda hazırlar. Atalarımızın fethettiği bu ülkeden bizi kılıç ve ateşle sürüp çıkarmak ve bizi çadırlarımıza gitmeye zorlamak bu kadar ucuz ve kolay mı? Biz Kırım'ı terk ettiğimiz ve bu ülke kâfirlerin eline düştüğü zaman acaba Kefe ve sizin o diğer kaleleriniz hâlâ elinizde kalacak mı? Camileri yıkmayacağınızı ve bizim makamlarımızı tekrar onaylayacağınızı ümit ediyoruz.”

Kaptan-ı Derya Receb Paşa cevap olarak, emirlerinin gereğini yerine getirmek zorunda olduğunu yazdı ve derhal açık bir savaş patladı.

²¹⁸ Hersek, Bosna-Hersek'in güney kısmıdır ve Bosna'nın yaklaşık dörtte biri kadar bir toprak parçasıdır. (Ç.)

²¹⁹ Osmanlı'nın Bucak olarak adlandırdığı Besarabya'nın güney bölümünde yaşayan Nogay Tatarlarının başı olan Kantemir Mirza, Mansur kabilesindendi ve Genç Osman'ın Lehistan (Polonya) seferinde önemli hizmetlerde bulunmuştu. (Ç.)

²²⁰ Hazar Denizi ile Azak Denizi arasındaki Kıpçak-Eli bölgesindeki Nogayların başı olan Musa Beyzâde Yusuf Bey (ö. 1555) kast edilmektedir. (Ç.)

²²¹ Azak Denizi'nin Karadeniz'den ayıran Kerç Boğazı'nın doğusunda Taman Yarımadası, batısında ise Kerç Yarımadası yer almaktadır. (Ç.)

XXXVII.

Osmanlıların, Tatarlar Tarafından Mağlup Edilmesi

İki taraf arasındaki küçük savaşlar serisi birkaç aydır sürmekteydi ki, Kaptan-ı Derya su sıkıntısının onu sonuç alıcı bir meydan savaşı yapmaya zorladığını fark etti. Ancak kendisini 100 bin Nogay (Tatar) ile sekiz yüz Kazak'ın karşısında buldu. Osmanlılar kendilerinden on kat fazla olan ezici güç tarafından mağlup edildiler. Gece olunca etraflarını tahkim etmek istediler, fakat ne kazma ne de kürek vardı. Sonunda bir alay beyi (albay), tek kurtuluş çaresi olan bir öğüt verdi; Kaptan-ı Derya, III. Muhammed Giray'a, onun hanlığını onaylayan bir yazı (*menşur*) gönderecekti. Her ne kadar yazının sadece Tatar atlarının toynakları altında ezilme korkusundan dolayı mecburen verilmiş olacağı açık idiyse de, teklif kabul gördü.

Teklifi yapan alay beyi, aynı zamanda söz konusu yazıyı ve ayrıca III. Muhammed Giray'ı onurlandırmak için verilen bir kaftanı götüren kişiydi. Canbeg Giray ve kardeşi Devlet Giray, dönüp tekrar Kefe'ye at sürdüler. Bu haber Nogay kampında duyulur duyulmaz bunlar Osmanlılar üzerine yeniden saldırıya geçtiler ve bu defa Osmanlılar büsbütün mağlup oldular. Gayrimeşru çocuk Çoban Giray, velinimet ve hâmi III. Muhammed Giray'a olan sevgisinden dolayı Osmanlı saflarına saldıran ilk kişi olduğu için hayatını kaybetti. Onun kanını yerde koymama ve intikam alma duygusu Tatarları genel bir hücum için ateşledi.

Saldırı sonunda Osmanlı askerlerinin bir kısmı savaş alanında cansız serili kaldı. Bir kısmı da arabalar, sandıklar, kasalar ve diğer eşyalarla birlikte zaferi kazananların eline esir düştü. Bin gemici ve tayfa yakalandı, 17 büyük top Nogaylar tarafından ele geçirildi: Kurtulabilselerdi donanmayı oluşturan gemilere bineceklerdi.²²²

²²² Savaşta Hasan Paşa ile İbrahim Paşa da hayatlarını kaybettiler. (Ç.)

XXXVIII.

**Asi Han ve Kalgay'ın, İstanbul Tarafından
Onaylanmış Bulunan Makamlarına Oturmaları**

Osmanlıların meydan savaşını kaybetmelerinin ertesi günü Kefe Tatarlarla doldu. Şahin Giray, Kadı (Yargıç) Ali'nin hanesine yerleşti ve Kefe'nin bütün sakinlerinin şehri terk etmek üzere üç gün zarfında gemilere binmiş olmaları gerektiğini ilan ettirdi. Üç gün boyunca halk kitleler halinde donanmaya akın etti. Sonunda Kaptan-ı Derya, hiç değilse Kefe'nin mülkiyet ve sahipliği konusunu görüşmek için bir subaşıyı²²³ III. Muhammed Giray'a gönderdi.

Han, gönderilen temsilciye uzun bir konuşma yapıp Bâb-ı Âli'nin bütün haksızlıklarıyla ilgili olarak onu ayıplayıp azarladı. Han'a göre, Mısır'dan dönüp gelmiş olan Kızlar Ağası²²⁴ tarafından tahtından uzaklaştırılmak istenmişti, çünkü hanlığı yeni onaylanmış olan Canbeg Mirza tarafından ona iki defa 100 biner akçe verilmişti. Elçi, "Padişahım" diye söze başladı, Han'a bu unvanla hitap ederek konuşmasını sürdürdü: "Her konuda haklısınız, şimdi ise siz yeniden han, Şahin Giray da yeniden kalgaydır. Osmanlı hanedanı ile aranız artık tekrar iyi olsun. Topları ve tutsakları geri iade edin ve Kazaklar ile Tatarlar Kefe'yi boşaltsın."

Buna karşı Şahin Giray, Nogay beylerinin hep birlikte merasimle müştereken göreve atanmaları gerektiğini söyledi. Böylece

²²³ Şehirlerde asayiş ve güvenliği sağlayan, belediye zabıtalığı yapan, mahkemelerin verdikleri kararları uygulayan, kentin imarını sağlayan mülki amire subaşı denilmekteydi. (Ç.)

²²⁴ Osmanlı'da kızlar ağası olarak görev yapanlar, vazifeden alındıkları takdirde Mısır'a gönderilerek ömür boyu maaşa bağlanırdı. Padişah ve sadrazamdan sonra devletin en yüksek üçüncü görevlisi olan kızlar ağası, padişahın huzuruna gerektiği zaman çekinmeden çıkabilme yetkisine sahipti. Sarayın güvenliğini sağlayan baltacıların kumandanlığının yanı sıra, padişahın sadrazamla ve valide sultanla haberleşmesini sağlardı. Hareme yeni cariyelerin alınması, haremdeki nikâh, sünnet düğünü ve doğum törenlerinin düzenlenmesi de hep kızlar ağasının sorumluluğundaydı. Zenci hadımlardan olan kızlar ağasının konumu önceleri kapı ağasınınkinden daha düşükken, XVII. yüzyıldan itibaren öne geçti. (Ç.)

Dîvân'da Nogay beylerinin ve Tatar mirzalarının en tuhaf ve acaip figürleri boy gösterdi. Temsilci gitti ve III. Muhammed Giray, Şahin Giray ve mirzalar için şan ve şeref simgesi olan kaftanlar alıp getirdi. Onu 300 atlı ve bir sultan [mirza], ona doğru at koşturarak karşıladılar. Çünkü onay belgesini getiren kurye o idi. 67 yeniçeri, 70 demirci ustası ve 33 azab²²⁵ ona teslim edildi ve Han'ın bir yazısı ile Kaptan-ı Derya'ya gönderildiler. Sekiz gün sonra Han, Kefe'yi terk etti ve Kaptan-ı Derya tekrar İstanbul'a doğru yelken açtı. Asi Han ile Kalgay ise, artık görevleri tekrar onaylanmış olarak makamlarındaydılar.²²⁶

XXXIX.

III. Muhammed Giray ile Şahin Giray'ın Daha Büyük Bir Zorbalıkla Hüküm Sürmeleri

Karşı konulamaz güçlerinin sağladığı başarı yüzünden daha taşkın hale gelen III. Muhammed Giray ile Şahin Giray, bundan sonra daha zorbaca hüküm sürmeye başladılar. Şahin Giray en yiğit mirzalardan birini idam ettirdi; çünkü o, Canbeg Giray tarafından kendisine hitaben yazılıp gönderilmiş bir kâğıt parçasını (pusula) elinden düşürmüş bulunuyordu (1624). Yine Şahin Giray, düşmanı Kantemir'in Kırım'daki bütün aile fertlerini de öldürtmüştü. Kantemir'in hamile hanımı şişe (mızrağa) geçirilip yavaş ateşte kızartılmıştı. Öyle ki, karnı ateşte yanarken patlamış ve bebek, annenin vücudundan ateşlerin arasına düşmüştü.

Şahin Giray ayrıca, Tatarlarıyla birlikte Tuna kıyılarını, Akkerman, Kili, İsmail²²⁷ ve Yergöğü²²⁸ beldelerini yakıp yıktı.

²²⁵ Azablar, henüz evlenmemiş gençlerden oluşan zırhsız ve hafif donanımlı askerlerdi. (Ç.)

²²⁶ Böylece Canbeg Giray'ın bu defaki hanlığı sadece dört ay sürmüştü. (Ç.)

²²⁷ Kili ile komşu olan İsmail (bugünkü resmî adıyla İzmail), Tuna Nehri'nin kenarında yer almaktadır. Osmanlılar tarafından Hacidar olarak da adlandırılmıştır. (Ç.)

²²⁸ Günümüzdeki adı Giurgiu'dur. Romanya'nın tam güney sınırında, Tuna Nehri kenarında yer almaktadır. (Ç.)

Babadağ'ı²²⁹ da tam ele geçirmek istiyordu ki, Kantemir Mirza Dobruca ve Babadağ havalisi Tatarlarından 30 bin kişi ile ona karşı harekete geçti ve öyle korkunç ve kanlı bir meydan savaşı yaptı ki, Tuna Nehri Tatar kanıyla kıpkırmızı aktı. Çok az kişi Tuna üzerinden kurtulabildi; bunlar arasında küçük bir kayığa binmiş olan Şahin Giray da vardı.

Bâb-ı Âli öfkesini sakladı, yüze gülerek hiç bozuntuya vermedi; çünkü Tatarlar olmadan Polonya işleri masaya yatırılmazdı; iki mesele arasında çok yakın bir bağ vardı. Han'a ve Kalgay'a onur simgesi olan elbiseler (hil'at) ve kılıçlar gönderildi ve bir ferman ile Han'a, Podolya'ya baskın yapması emri verildi (1626). Tatarlar bu seferden geri dönmek istedikleri sırada bir fırtına patlak verdi ve Dinyester Nehri'ni geçmekte oldukları sırada içlerinden 40 binden fazlası suya savrulup telef oldu.²³⁰

Daha sonra III. Muhammed Giray ve Şahin Giray, elçileri vasıtasıyla, [Osmanlı tarafından] Polonya ile yapılan barış antlaşmasına dahil edilmiş olmalarını protesto ettiler. Antlaşmaya göre, onlara, yağma seferleri ve akınlarının bedeli olarak yıllık 40 bin taler²³¹ ödenecekti. [Polonya'daki] Papalık elçisi (temsilcisi) her ne kadar bunun ardından, Polonya'nın böylesi bir haracı ödemeyi hiç değilse yazılı olarak asla kabul edemeyeceğini belirterek protestoda bulunduyorsa da antlaşma yine de sadece bu şartlar doğrultusunda ortaya çıktı ve antlaşma metninin bir sûreti Han'a da gönderildi.²³²

²²⁹ Günümüzdeki adı ile Babadağ, Romanya'nın güneydoğusunda, Karadeniz kıyısında yer alan bir kasabadır. (Ç.)

²³⁰ Venedik Elçiliği raporlarından aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 71.

²³¹ Eski gümüş para, dirhem. (Ç.)

²³² Nâimâ, s. 443; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, varak: 276; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravdâtü'l-ebrâr [Ravzâtü'l-ebrârî'l-mübîn bi-vekeyii selefi'l-mâziyye ve'l-ahbâr]*, varak: 389.

XL.

III. Muhammed Giray'ın Azledilmesi, Canbeg Giray'ın On Üçüncü Han Olarak İkinci Defa Hanlık Yapması

III. Muhammed Giray iki yıl sonra (1628'de) görevden alındı ve daha önce bu isyankâr hanın ezici gücü ile ülkeden kovulup atılmış olan Canbeg Giray, Bâb-ı Âli tarafından ikinci defa onun yerine han olarak atandı.²³³ O zamana kadar Bâb-ı Âli III. Muhammed Giray'ın han olarak arzu ve isteklerine tahammül ve sabır göstermişti.

Canbeg Giray, han olarak atandığı için tekrar Kırım'a dönmek zorundaydı. Bu defa, kişisel olarak hamile hanımının fecî ölümü yüzünden her iki kardeşin (III. Muhammed Giray ile Şahin Giray'ın) çok daha amansız ve gazaplı düşmanı olan Kantemir'in yardımıyla meydan savaşını ve tahtı kazandı.²³⁴ Kantemir ve yiğit kuzeni Selman Mirza, Kırım ordusuna dört taraftan olanca öfkeleriyle cecurca hücum ettiler (1628).²³⁵ III. Muhammed Giray, kendisine isabet eden bir kurşunla düşüp öldü. Şahin Giray, çareyi Polonya'ya

²³³ Bu kararın alınmasında Kırım'daki durumdan cesaret alan Don Kazakları'nın Karadeniz sahillerini ve İstanbul'un Avrupa yakasındaki köyleri yağmalamasının etkisi büyük oldu. 1624/1625 yılında, Nâimâ'ya göre 7 bin 500, Evliya Çelebi'ye göre ise 15 bin Kazak şaykalarla (çift veya tek yelkenli olarak kullanılabilen, boyu 18-25 metre arası olan tekne) Boğaz'a girecek Sanyer, Tarabya, İstinye, Büyükdere ve Yeniköy'ü bastı. İçlerinden bir grup Heybeliada'daki manastır ve kiliseleri yaktı. Ereğli'ye kadar olan bütün Anadolu kıyılarına da baskın düzenlemişlerdi. Saldırıları önlemek için bostancılar, yeniçeriler ve azaplar tersanede bulunan tekneler ile boğaza savunma hattı çektiler. Bunun üzerine Şubat 1625'te Kaptan-ı Derya Recep Paşa Karadeniz'e açıldı. Kazaklar 350 şayka ile Osmanlı donanmasına saldırdı. Ancak Osmanlı topçu ateşine fazla dayanamadılar ve kaçmaya başladılar. 172 şayka ele geçirildi ve 800 Kazak korsan esir alındı. (Ç.)

²³⁴ Kardeşi Şahin Giray'la birlikte kaçarak Kazaklar'a sığınan III. Muhammed Giray, topladığı 20 bin askerle, Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan Or-kapı'da (Ferah-kerman ya da bugünkü adıyla Perekop) Canbeg Giray'ın karşısına çıktı. (Ç.)

²³⁵ Dobruca'dan Kenan Paşa komutasında sevk edilmişlerdi. (Ç.)

doğru kaçmakta buldu. Onların yanında yer alan Kazakların hatmanının (hetman)²³⁶ başı ise Kefe'de bir mazgal dişine²³⁷ çengelle asıldı.²³⁸ Böylece Kırım sükûnet bulmuş oldu.

Daha sonra Mustafa Paşa'nın aracı olarak kullanılması üzerine Şahin Giray ile Tatar şehzadesi İslam Giray, Polonya tutsaklığından kurtulup serbest hale geldiler (1634).²³⁹ İslam Giray, Yanbolu'ya gönderildi. Affedilmesi için pişmanlık gösteren ve sığınma dileğinde bulunan Kırım'ın isyankâr kışkırtıcısı, eski İran mültecîsi, kafası ve gönlü karışık Şahin Giray ise Rodos'a nakledildi.

Hanım evladı olan ve savaşçı bir hükümdar olmaktan hiçbir nasibi bulunmayan Canbeg Giray, üç yıl sonra (1637 [1635]) yapılan İran seferine katılma konusunda İstanbul'a mazeret beyan etti.²⁴⁰ Baş mabeyinci [kapıcılar kethüdası veya çavuş] konumunda olan Şahin [Ağa] ile "çizme parası" (yolluk) olarak kendisine gönderilen 40 bin duka altınını da kabul etmedi. Bu yüzden görevinden alındı ve Rodos'a sürgüne gönderildi. Yerine II. (Bora) Gazi Giray'ın oğullarından en yaşlısı olan İnayet Giray, han olarak atandı [1635].

²³⁶ Hatmanlık, Polonya ve Litvanya devletlerinde en yüksek askeri rütbeydi. Ukrayna Kazakları arasında ise hatman, hem devlet başkanı hem de en üst komutan konumundaydı. Kelimenin Türkçe ataman veya Almanca hauptmann (baş adam) sözcüklerinden türemiş olabileceği ileri sürülmektedir. (Ç.)

²³⁷ Kalelerde surun üst kısmında yer alan dört köşe, dış şeklindeki yükselti. (Ç.)

²³⁸ İstanbul ve Karadeniz sahillerini yağmalamış olmasından dolayı idam edildi. (Ç.)

²³⁹ Canbeg Giray tekrar han olunca Devlet Giray'ı kalgay, Azamet Giray'ı da nureddin olarak atadı ve Devlet Giray ile İslam Giray'ı Polonya'yı yakıp yıkmaya gönderdi. Fakat Kırım ordusu yenildi ve İslam Giray esir düştü. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 543. (Ç.)

²⁴⁰ Canbeg Giray, IV. Murad'ın 1635'te (Hammer hatalı olarak 1637 tarihini veriyor) düzenlenen Revan (Erivan) seferine, yaşlılığını gerekçe göstererek katılmamıştır. (Ç.)

Kardeşi Hüsam Giray kalgaylık, en genç kardeş durumundaki Saadet Giray ise nureddinlik makamına getirildi.

XLI.

On Dördüncü Han İneyet Giray

İslimiye'de (İslimye)²⁴¹ büyütölüp yetiştirilmiş olan İneyet Giray, kendisine bağlanan umutlara uygun düşen biri değildi. İran'a karşı sefere çıkmak yerine, Nogay beyi Kantemir'e olan düşmanlığı yüzünden ülke sınırında huzuru bozacak işler yapmaya koyuldu.

Nogaylar başlıca üç ana kabileye ayrılmıyordu: Büyük Tataristan'da²⁴² yaşayan Büyük Nogaylar hiçbir hana boyun eğmiyorlardı. Küçük Nogaylar,²⁴³ görünüşte Kırım hanına itaat ediyorlardı, fakat kalpten ona düşmandılar. Mansur kabilesi, bunların içinde yağma ve çapula en düşkün olanlarıydı. Onların beyi Kantemir, yani Kan-Demir, Hotin²⁴⁴ seferinden beri askerî hazırlık bakımından olağanüstü durumdaydı ve Kırım hanıyla sürekli düşmanlık içinde bulunuyordu.²⁴⁵ Mansur oğullarının karşısında yer alan ve Kırım hanlarıyla dünür olup akrabalık kurmuş bulunan Şirin/Şırın beyler ise han askerî sefer düzenlediğinde 20-30 bin atıyla katkı sağlıyorlardı. Bu Şirin/Şırın beyler hana, özellikle Benî Mansur'u (Mansur oğullarını) zayıflatmak için hizmet etmekteydiler.

²⁴¹ Bulgaristan'ın bugünkü adıyla Sliven şehri. (Ç.)

²⁴² Büyük Tataristan'a Asya Tataristan'ı da denilmekte ve Orta Asya ile Kuzey Asya'yı kapsamaktadır. (Ç.)

²⁴³ Küçük Tataristan ya da Avrupa Tataristan'ı olarak Karadeniz'in kuzeyindeki Doğu Avrupa bozkırları, bir başka deyişle Astrahan, Kazan ve Kırım Hanlıklarının hüküm sürdükleri alanlar gösterilmektedir. (Ç.)

²⁴⁴ Ukrayna'nın, Romanya'nın kuzey sınır kenarındaki, bugünkü adıyla Chocim şehri. Kantemir, 1621'de Genç Osman'ın Hotin seferinde önemli hizmetler görmüştü. (Ç.)

²⁴⁵ Naima, s. 628; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, varak: 232; Karaçelebizâde, *Ravdâtu'l-ebrâr*, varak: 413.

Babası Bora Gazi Giray gibi sert mizaçlı olan Kalgay Hüsam Giray, Mansur kabilesine karşı tahrik ve kışkırtmalara başladı ve orduyu İran üzerine sevk etmek yerine askerleriyle Akkerman'da karargâh kurdu ve Kantemir'in kabilesini mahvetmek için Dinyester Nehri'ni geçti.²⁴⁶ Kantemir, gücü güçle ortadan kaldırmak için izin istemek üzere İstanbul'a başvuruda bulundu. Fakat Polonya, barış antlaşmasının ihlâl edildiğine ve topraklarına saldırıldığına dair şikayette bulunduğu için, istediği izni alamadı ve İstanbul'a toplantıya davet edildi. Kantemir emre itaat etti ve sahip olduğu mal mülk ile ailesini Kili'de bıraktı. Kantemir'in kardeşleri Selman Şah, Orak²⁴⁷ ve sülâlesinin diğer mirzaları Tatar Hanı'nın üstün gücüne boyun eğdiler [1636]. O da Akkerman civarını kırıp geçirdi, Kefe'yi muhasara etti, Beylerbeyi Bıçakçı²⁴⁸ ile Kadı Hamid Efendi'yi idam ettirdi ve şehri yağmaladı. Nogayları Bucak'tan (Besarabya) Kırım'a naklettirdi ve onlara, gelecekte sadece Han'a itaat etmeyi isteyeceklerine dair yemin ettirdi.

Bunun yanı sıra Han, Müftü (Şeyhülislam) Yahya Efendi'ye hitaben kaleme alınmış bir yazı ile²⁴⁹ [İstanbul'da bulunan] Kantemir'in kendisine teslim edilmesini, Osmanlı birliklerinin Kırım'dan ayrılıp gitmesini ve ulemanın (din bilginlerinin) barış rehinesi olarak yanında bulunmasını isteyecek kadar pervasızlaştı. Bu nedenle görevinden azledildi [1637].

²⁴⁶ Kantemir başlangıçta onunla birlikte İran seferine katılmayı kabul etmiş, fakat sonra ondan ayrılıp Akkerman'a dönmüştü. Bunun üzerine İneyet Giray Kantemir'den intikam almaya kalkışmıştı. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 544. (Ç.)

²⁴⁷ Orakoğulları sülâlesi (Orak kabilesi) kast edilmektedir. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 544. (Ç.)

²⁴⁸ Howorth'a göre Bıçakçızade İbrahim Paşa. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 544. (Ç.)

²⁴⁹ Yazı, Nâimâ'da bir bütün halinde yer almaktadır. Bkz. Naima, s. 622.

XLII.

On Beşinci Han I. Bahadır Giray

Boşalan hanlık makamını I. Selamet Giray'ın oğlu Bahadır Giray elde etti. Büyük kardeşi İslam Giray kalgay, kendisinden küçük kardeşi Safa Giray ise nureddin olarak atandı. Üçüncü biri, Kırım Giray da Küçük Sultan adı altında yanında bulunuyordu.²⁵⁰ Yeni bir hanın atanmış bulunduğu haberi üzerine, görevden alınmış olan İnayet Giray sahile doğru hareket etti. Kardeşleri Kalgay Hüsam Giray ve Nureddin Saadet Giray ise yeni Han'ın karaya indiği zaman Kırım'a girmesine engel olmak için Özü/Özi'yi²⁵¹ muhasara ettiler. Ancak Kantemir'in yanlarındaki yedi-sekiz bin Nogay ile Han'a görünüşte boyun eğmiş olan kardeşleri Selman ve Orak [kabileleri], Kalgay ile Nureddin'in üzerine atılıp onları öldürdüler ve büyük bir katliam yaptılar.

İnayet Giray, tek kurtuluş çaresi olarak Bâb-ı Âli'ye doğru yola çıkmayı buldu. Orada o ve Kantemir, birbirlerinden şikâyetçi ve davacı olarak IV. Murad'ın huzuruna çıktılar. Sultan İnayet Giray'a nankörlük ve ihanet suçlamasında bulundu ve onu uzun boylu payladıktan sonra Bostancıbaşı'na malum işareti verdi. O da, sanığın vermeye çalıştığı cevabını gırtlığında boğup söndürdü.²⁵² Vezirler ve kazaskerler, cenaze merasimine katılarak, Han'ın naaşının ebedî istirahatgâhına götürülmesine eşlik ettiler.

Bundan kısa bir süre sonra, Kantemir'in oğlu sarhoşken bir insanı öldürdüğü için IV. Murad, ona misilleme (kısas) cezasının uygulanmasını emretti ve oğulun cesedi babasının evine gönderildi. Bunun hemen ardından Sultan'ın aklına, Kantemir gibi tehlikeli bir kılıcın oğlunun öldürülmesini hazmedemeyeceği düşüncesi geldi, bu yüzden babası da derhal idam edildi. Bu, Sultan için daha büyük bir güvenlik, Nogaylar için de pek büyük bir acıydı.

²⁵⁰ Nâimâ, s. 629.

²⁵¹ Ukrayna'nın şimdiki adı Ochakiv (Ochakov/Oczakow) olan bu şehri Karadeniz'in kuzeybatı kıyısında yer almaktadır. (Ç.)

²⁵² Nâimâ, s. 630.

Başkanları ellerinden alınmış olan Nogaylar Kırım Hanı'na boyun eğdiler ve bağlılık yemini ettiler.

Kırım'daki bu huzursuzluk ve karışıklıkların bedeli, Azak'ın²⁵³ kaybedilmesi oldu [1637]. Burası, Hüsam Giray askerî birlikleriyle sınırda bulunuyorken, Kazakların saldırısına uğradı. Kale içindeki garnizonun kılıçtan geçirilmesi sûretiyle zabt edildi.²⁵⁴

XLIII.

I. Bahadır Giray'ın Ölümü ve Şairlik Yeteneği

I. Bahadır Giray, ataları Bora Gazi Giray, Canbeg Giray ve İnayet Giray'ın sergilediği örneğe riayet ederek, Polonya Kralı'na ve Rus Çarı'na olduğu gibi [Avusturya İmparatoru] II. Ferdinand'a da, hanlığı elde ettiği haberini vermek için birer elçi gönderdi. Elçilerin ellerindeki onay yazıları Han, kardeşleri Kalgay ile Nuredin ve anneleri tarafından verilmişti.²⁵⁵

I. Bahadır Giray'ın en büyük silahlı eylemi, Azak Kalesi muhasarasında Osmanlı [donanmasına ve] ordusuna yaptığı yardımdı (1641). Azak, silah kullanma becerisi bulunan 14 bin adam ve savaşma cesaretine sahip 800 kadın tarafından savunuluyordu. Onların müttelikleri; muhasarayı yapanların beceriksizlikleri, Kırım Hanı'nın Kaptan-ı Derya [Siyavuş Paşa] ile uyum içinde olmaması, karşı taraftaki gıda maddesi kıtlığı ve bulaşıcı hastalıklardı. Bu yüzden Türkler üç ay sonra, savaşta hayatını yitiren Eflaklılar, Moldavyalılar ve Tatarlar hariç olmak üzere, bin yeniçeri ve 800 başka asker kaybetmiş olarak muhasarayı kaldırdılar.

²⁵³ Günümüzdeki adı Azov'dur. Don Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktada yer alan Azak Kalesi o dönemde stratejik öneme sahipti. (Ç.)

²⁵⁴ Nâimâ, s. 630; Karaçelebizâde, *Ravdanu'l-ibrâr*, varak: 414.

²⁵⁵ Avusturya Devlet Sekreteryası Sicil Dairesi (Die Registratur der Staatskanzlei) kayıtlarından aktaran Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 228, 670.

Azak'tan döndükten kısa süre sonra Tatarların Hanı hayatını yitirdi [1641].²⁵⁶ Onun sadece ismi Bahadır, yani yiğit ve cesur deldi, aynı zamanda şairlik mahlası da Rezmî,²⁵⁷ yani savaştan zevk ve keyif aldı; her tür şerefli işi yapmıştı. Ahmed Cevdet Paşa'nın [Hammer'in] *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı [olarak yazdığı tarih], Han'ın şairlik dehasının nümunesi olarak aşağıdaki gazeli vermektedir: ²⁵⁸

*Hat-ı ser-sebzinün üstünde ider yer zülfün
Çemen üstünde biten sünbüle benzer zülfün*

*Ebr-i sir-âb-sıfat perde-figen hurşide
Âfitâb-ı ruhuna saye salar ter zülfün*

*Baş kaldırdı yüze çıkdı sipâh-ı hattun
Fitne vehmiyle düşüp ra'seye titrer zülfün*

*Sakınur ol gül-i ruhsân esen yellerden
Sanma tahrik-i sabâdan yüzün örter zülfün*

*Nice mümkün gire Rezmî-i gedânun eline
Genc-i hüsnün senün ejder gibi bekler zülfün.*²⁵⁹

²⁵⁶ Kale kuşatması sırasında vebaya yakalanmış ve geri götürülürken 1641'de 39 yaşında yaşamını yitirmiştir. Hammer hatalı olarak 1651 tarihi vermektedir. (Ç.)

²⁵⁷ Rezm: savaş. (Ç.)

²⁵⁸ Bugünkü Türkçe ile: "Ayva tüylerinin üzerinde yer alan zülfün, çemen üstünde biten sünbüle benzer. // Yağmur bulutunun güneşe perde olması gibi, taze zülflerin yüzünün güneşine gölge salar. // Ayva tüyleri ordusu baş kaldırıp yüze çıktı. Zülfün, fitne vehmiyle korkuya düşüp titremektedir. // O gül yüzlüyü esen yellerden sakınır, sabah rüzgârının etkisiyle yüzünü örter sayıma. // Senin güzellik hazinen dilenci Rezmî'nin eline nasıl girsin, zülfün ejderha gibi onu beklemektedir." Bkz. Halim Giray, *Gülbün-i Hanân*, nşr. Çöğenli ve Toparlı. (Ç.)

²⁵⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I, s. 81; Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. III, s. 364.

Bora Gazi Giray'ın şair olarak göz kamaştırdığı zamandan itibaren onun şairlik yeteneği, oğullarının en genci olan Saadet Giray'da olduğu gibi, haleflerinin birçoğunda bir miras olarak kendisini gösterdi. Saadet Giray'dan yukarıda nureddin olarak söz edilmişti. Saadet Giray, şair olarak Arifî, yani "bilgili ve deneyimli" [bilge] (Belki de bu isim Orpheus ile akrabadır)²⁶⁰ mahlasını kullandı. Osmanlı şiir antolojileri ona ait gazelleri bu isim altında ihtiva etmektedir.²⁶¹

I. Bahadır Giray Han'ın şairlik dehasının nümunelerini Seyyid Muhammed Rıza'nın *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar'ı* da içermektedir. Söz konusu eserde, yukarıda geçen gazeli iki başka gazel daha takip etmektedir:

*Bu çarh-ı sifle-perver ehl-i tab'a cûd göstermez
Metâ'-ı ma'rifet güyâ ziyândur sûd göstermez*

*Çeker bir perde dâim dide-i hasret nigâh üzre
Ruh-ı canana baksam eşk-i hün-âlûd göstermez*

*Olup seng-i havâdisden şikest âyine-i tab'um
Murâdum üzre rûy-ı şâhid-i maksûd göstermez*

*Tababet gösterüp her zahmuma elmas bend eyler
Mürüvvetsüz felek bir merhem-i bihbûd göstermez*

*N'ola âteş-eser olsa sevâd-ı şî'ri Rezmî'nün
Derûnı hâne-i âteşdür amma dûd göstermez.*²⁶²

²⁶⁰ Orfeus (Orfe ya da Arfa), M. Ö. VIII. yüzyılda bir Yunan şairidir. Kimilerine göre gerçekten yaşamamış efsanevi ya da mitolojik bir isimdir. Ancak bu Arfa ile Müslüman toplumlardaki Arif ismi arasında herhangi bir akrabalık bulunması mümkün görünmüyor. Çünkü Arif, Arapça a-ra-fe (bildi) kökünden türemiş bir kelimedir. (Ç.)

²⁶¹ Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. III, s. 385'te onun bir başka gazeli yer almaktadır.

²⁶² Bugünkü Türkçeye: "Alçaklardan hoşlanan bu felek, tabiat sahiplerine, şairlere cömertlik göstermez. Marifet malı sanki ziyandır, hiç kâr göstermez.

Ayrıca aşağıda başka iki gazelin başlangıç beyitleri²⁶³ yer almaktadır.

*Bir nefes şâd olmadım cevır ü cefâ-yı dehrden
Teng-dil olsam aceb mi teng-nây-ı dehrden.*²⁶⁴

*Sûz-ı sinemdür iden dil-germ ol bî-şefkati
Âheni nerm eylemekdür âteşün hâsiyyeti.*²⁶⁵

XLIV.

On Altıncı Han IV. Muhammed/Mehmed Giray²⁶⁶

I. Bahadır Giray'ın küçük kardeşi Muhammed Giray, onun ölümünden sonra, Rodos'ta gözaltında tutulan Şahin Giray'ın, Mısır'daki valiliğinin ardından dönerken adaya uğrayan Mustafa Paşa tarafından IV. Murad'ın emri üzerine idam edilmesinin ardından han olarak atandı (1641).²⁶⁷ Han'a, Mabeyinci (Saray görevlisi) Hasan

// Hasret gözü, bakış üzerine sürekli bir perde çeker. Sevgilinin yoluna bakacak olsam kanlı gözyaşı göstermez. // Tabiatının aynası hadise taşlarıyla kırılıp, istediğim şekilde maksat güzeline yüzünü göstermez. // Mürüvvetsiz felek, doktorluk taslayıp her bir yarama elmas eker, işe yarar bir merhem göstermez. (Eskiden işkence için yaraya elmas tozu ekerlermiş.) // Rezmî'nin şiirinin siyahlığı ateş tesirli olsa şaşılır mı? Onun gönlü, duman göstermeyen bir ateşhanedir." Bkz. Halim Giray, *Gûlbûn-i Hânân*, nşr. Çöğenli ve Toparlı. (Ç.)

²⁶³ Matla. [Gazelin ilk beyti "matla", son beyti ise "makta" olarak adlandırılır. (Ç.)]

²⁶⁴ Bugünkü Türkçe ile: "Zamanın eza ve cefası yüzünden bir nefes bile sevinçli olmadım / Zamanın sıkıntı ve ızdırabından içimin dar, kalbimin sıkıntılı olması şaşılacak şey mi?" (Ç.)

²⁶⁵ Bugünkü Türkçe ile: "O şefkatsizi gönlüme tutkun eden sinemin yanışıdır. / Ateşin özelliği demiri yumuşatmaktadır." Bkz. Halim Giray, *Gûlbûn-i Hânân*, nşr. Çöğenli ve Toparlı. (Ç.)

²⁶⁶ Sofu Mehmed Giray Han olarak da bilinmektedir. (Ç.)

²⁶⁷ Karaçelebizâde, *Ravdâtu'l-eberrâr*, varak: 427, özet (zübde) varak: 14. [Hammer, hatalı olarak 1641 yerine 1651 tarihini vermektedir. (Ç.)]

vasıtasıyla, savaş hazırlığı için yardım olmak üzere, 20 bin duka altunından oluşan alışılalmış “çizme parası” (yolluk) gönderildi.

Atanmasının ardından gelen ilk ilkbaharda yeni han, 100 bin Tatar’la, önceki yıl felâketle bitmiş olan [Azak’taki] kuşatmaya Sultanzade Muhammed (Mehmed) Paşa ile yeniden başlamak için yola koyuldu. Şehrin fethiyle biten bu ikinci muhasarada bütün Osmanlı seyyahlarının en büyüğü olan Evliya Çelebi de Kaptan-ı Derya’nın müezzini olarak bulundu. Çelebi, gezi notlarında, Tatar ve Çerkez kabilelerinin bir listesini de vermektedir (1644).²⁶⁸

Kendisinden yaşça daha büyük olan I. Bahadır Giray’ın kardeşi olan ve onun elinden tahtı almış bulunan IV. Muhammed Giray, Tatar geleneğine göre, hanlık makamında, yine kendisinden yaşça daha büyük olan diğer kardeşi İslam Giray kadar hak sahibi değildi. İslam Giray, zamanında Bahadır Giray’ın kalgaylığını yapmıştı, yani onun veliahtıydı. Daha öncelikli olan hakkını sadece Veziriazam [Kemankeş] Kara Mustafa Paşa’nın entrikaları yüzünden kaybetmişti ve o günden beri Çanakkale Boğazı’nın Avrupa yakasındaki kale olan Sultaniye’de²⁶⁹ ikâmet ediyordu. Orada onu, Şârihü’l-Menâr diye tanınan zatın,²⁷⁰ yani Menâr yorumcusunun oğlu da ziyaret etmişti. Bu zat tarihçiydi ve ziyareti sırasında İslam Giray’la, babası I. Selamet Giray gibi hanlık tahtına geçmesi ümidi üzerine sohbet etmişti. Türk tarihçi, onun da babası gibi hükümdarlık tahtına oturması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü onun babası da, İslam Giray’ın babası I. Selamet Giray gibi Polonya’da aynı odada esir olarak tutulmuş bulunuyordu. Hafız’ın *Dîvân*’ından²⁷¹ talih

²⁶⁸ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 313, 685.

²⁶⁹ Fatih Sultan Mehmed’in 1462’de yaptırdığı Kale-i Sultaniye ya da diğer adıyla Çimenlik Kalesi. (Ç.)

²⁷⁰ Menâr (*Menâru’l-Envâr*), Ebu’l-Berekât Hafizüddin en-Nesefî’nin (ö.1310) usûl-ü fıkıh (İslâm hukuku metodolojisi) ile ilgili eseridir. Şârihu’l-Menâr olarak tanınan Amasyalı Bayram Efendizade Kadı Abdülhalim Efendi, bu esere şerh yazan alimler arasında yer almaktadır. Kendisi gibi alim olan oğlu Ahmed Efendi (ö. 1657), Şârihu’l-Menârzâde olarak tanınmaktadır. (Ç.)

²⁷¹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 342, dn. 1.

ve şans için cevap arayarak açtıkları sayfadaki mısra, şehzadenin dilek ve temennisine ve tarihçinin tahminine uygun düşüyordu.²⁷²

Fakat İslam Giray'ın işlerine bakan temsilcisi (kâhyası),²⁷³ Veziriazam'ın (Kemankeş Kara Mustafa Paşa) idam edilmesinden [31 Ocak 1644] sonra, efendisinin layık olduğu Kırım hükümdarlığı tahtına oturması için çaba sarfedince, hem o hem de efendisi Rodos'a sürüldüler. Bu, entrikaları Kırım'ı huzursuz ve tedirgin edecek olan IV. Muhammed Giray Han'ın tasarısı ve teklifi üzerine yapılmıştı. Bununla birlikte IV. Muhammed Giray, [bundan iki ay sonra] Kefe Valisi İslam Paşa'nın, onun hiçbir sebep bulunmaksızın Çerkezlerin ülkesini yakıp yıkmış olması²⁷⁴ gibi gerçek ya da açık bir gerekçeyi bahane ve vesile olarak ileri sürmesi sonucu görevinden alındı. Yerine han olarak atanan İslam Giray'ın boşluğunu doldurmak üzere Rodos'a sürüldü [1644].

XLV.

On Yedinci Han III. İslam Giray

Yeni han III. İslam Giray, görevlendirilme merasiminde şeref simgesi olan hilati almak için Sultan İbrahim'in huzuruna gittiğinde, onu bir su leğeninin başında, sarıksız olarak sadece mavi

²⁷² Bu uygulamaya "tefe'ül" (fala bakma, uğur sayma) denilmektedir. Olumsuzu ise "teşe'üm"dür (şum/şom/uğursuz sayma). Bu işlemde sayfanın başındaki, ortasındaki veya sonundaki beytin manası esas alınmaktadır. Geçmişte Hafız-ı Şirazi'nin *Divân*'ının bu şekilde kullanılması yaygındı. (Ç.)

²⁷³ İslam Giray'ın kalgaylığı sırasında onun eşik ağası (hâcib, mâbeynci, kapı ağası) olarak görev yapmış bulunan Sefer Gazi Ağa. (Ç.)

²⁷⁴ O sıralarda Hakaşmak ve Antonak adlı iki kardeş arasında Çerkezlerin liderliği için Bahadır Giray Han döneminde başlamış olan rekabet ve çatışma devam etmekteydi. Kırım Hanı, Antonak'ı destekleyince Hakaşmak, Azak Valisi Siyavuş Paşa'nın yanına iltica etti. IV. Muhammed Giray'ın Antonak'ı desteklemek için bu harekâtı yaptığı ileri sürülmektedir. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 546-547. (Ç.)

bir ter başlığı giymiş halde buldu. Han, Sultan'ın önünde yeri öptükten ve bir süre sessiz olarak ayakta durduktan sonra İbrahim ona şöyle dedi: "Bak İslam, seni han yaptım, bundan böyle benim dostuma dost, düşmanıma düşman ol." Han, zemini şu sözlerle tekrar öptü: "Allah, Padişah'ın vücudunu tehlikelerden korusun. Allah öyle dilerse şayet (inşaallah) bu bende hiç eksik olmayacak, bende sadece Hükümdarımın ve Sultanımın iyiliğini isteme arzusu bulunacak." "Allah seninle beraberdir." diye karşılık verdi Sultan, "Bana tam sadakatle hizmet et ve benimkinden başka hiç kimse-nin sözünü dinleme!"

Sonra ona kaç yaşında olduğunu sordu. Han cevap verdi: 40 yaşındaydı, ata binip inmeye daha yeni başlamıştı, fakat Padişah'ın hizmetinde [savaşlarda] atını mutlaka koşturacaktı. Bunun üzerine ona, işlemeli samur kürkten bir kaftan giydirildi ve beline mücevher kakmalı bir kılıç kuşatıldı. Bu şekilde huzura ilk kabul edilisinin ardından dışarıya çıkarken, Sultan'ın sözlerinden kıvançlı ve gururlu olarak, Veziriazam Sultanzade Muhammed (Mehmed) Paşa'ya teklifsizce şöyle hitap etti:

"Mademki siz beni Tatar hanı yaptınız, ben de ümit ediyorum ki, beni sadece size yazacağım hususlardan sorumlu tutarsınız ve şu veya bu kâfirlere nasıl davranacağım konusunda bana herhangi bir şeyi öğretmek için yazı yazmazsınız. Memleketin işlerine gizli ve saklı sûrette asla karışmayın, ne yapmam gerektiğini biliyorum. Benimle kâfirler arasında herhangi bir dostluk asla düşünülemez. Onlarla benim aramda ilerde sadece kılıç hüküm verecektir."

Zarif, görgülü ve medenî bir adam olan Veziriazam, bu zamansız ve kibirli ifadelere sadece şöyle cevap verdi: "Sadece, Allah size kendi yolunu göstersiz, biz hiçbir şeye karışmak istemeyiz."

Han Gözleve'ye geldiğinde, buranın yöneticisi olan Süleyman Çelebi'yi, Çerkez [ülkesinin hakimiyeti için birbiriyle mücadele eden kardeş] rakiplerden Antonak'ı [kardeşi] Hakaşmak'a karşı desteklemiş olması nedeniyle idam ettirdi. III. İslam Giray kalgaylık makamını ise kardeşi Kırım Giray'a tevdi etti ve Gazi Giray'ın

nureddinlik görevini de onayladı. Bununla birlikte onun bütün girişimlerinin ruhu ve özü Sefer [Gazi] Ağa'ydı. İstanbul başağa, yani [Kırım Hanlığı'ndaki] askerî birliklerin komutanı olarak çok etkili ve nüfuzlu bir göreve onun atamasını yapmıştı. Bundan kısa bir süre sonra Kalgay vefat ettiği için, o zamana kadar nureddinlik makamında bulunan Gazi Giray onun yerine getirilmişti. Bu yüzden, kardeşi Adil Giray da boşalan nureddinlik görevine atanmıştı.

Bu arada, IV. Muhammed Giray ile İslam Giray'ın kardeşi olan, eşi Hanzade Hanım²⁷⁵ gibi iyi eğitilmiş bir kafaya ve şairlik kabiliyetine sahip bulunan I. Bahadır, Giray'ın hükümdarlık döneminde, Kırım Müftüsü Afifeddin'in vefat etmiş olduğunu belirtelim [1640].²⁷⁶ O, daha önceleri, verdiği fetva ile [Kantemur'un lideri bulunduğu] Mansur kabilesinin kökünün kurutulmasını meşru göstermişti. Ona İslam Giray da, I. Bahadır Giray'ın kalgayı olarak en etkin bir şekilde yakın ilgi göstermişti.

XLVI.

III. İslam Giray Yönetimi Altındaki Kırım'ın Refahı

III. İslam Giray'ın hanlık dönemi diğer her şeyden önce bolluk ve refahı ile temayüz etmiştir. Onun yönetimi sırasında Kırım zenginlik bakımından dolup taşmıştır. Önce onun nureddini (ikinci veliahtı) Adil Giray Moskova kapısına kadar akın yapma cesaretini göstermiş ve bunun sonucu olarak gerçekleştirilen barış antlaşması çerçevesinde 40 bin duka altını ödenmesi taahhüdünü elde etmeyi başarmıştı. Bunun ardından da, Kırım'la ilgili Türkçe tarihlerin bildirdiği gibi, mağlup edilen Polonya'dan beş tane top, 200 bin duka altını, 80 bin taler (gümüş para) ve ayrıca her yıl haraç ödenmesi taahhüdünü almıştı.²⁷⁷

²⁷⁵ Bora Gazi Giray Han'ın kızıdır. Ö. 1641. (Ç.)

²⁷⁶ Şeyh Abdullah Afifüddin Efendi. Daha çok Afifi mahlasıyla yazdığı şiirleriyle tanınmaktadır. (Ç.)

²⁷⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı [*Tarih-i Cevdet*], C. I, s. 82.

Her ne kadar hem bu miktar ve büyüklükteki bir sevkiyat ve teslimat, hem de haraçla ilgili senelik taahhüt konusunda Rus ve Polonya kaynaklarının sessizlik içinde olmaları bu rivayete dair şüpheleri makul hale getiriyorsa da, Sultan İbrahim'in bir yazısı, o zamanlar Moskova'dan Kırım Hanı'na gerçekten senelik olarak haraç gönderildiğini göstermektedir. Söz konusu yazıyla Sultan, Çar Alexis Michailowitsch'in tahta çıkışını tebrik ediyordu.²⁷⁸ Yazıda şu ifadeler yer alıyordu:

“Kazakları Azak ve Karadeniz kıyılarından uzak tutup dizginlemelisiniz ve Kırım Hanı İslam Giray'a, eskiden beri Moskova Çarı tarafından ödenen haracı, onun devrinde, alışlageldiği gibi göndermelisiniz.”²⁷⁹

Bununla birlikte Polonyalılar ve Ruslar 1648 yılında Bâb-ı Âli'ye Tatarların akın ve baskınları için şikayette bulundular; Tatarlar, ele geçirdikleri 40 bin kişiyi alıp götürmüşlerdi. [Osmanlı Sarayı'ndan] Çavuş Cemşid ve Han'ın Bâb-ı Âli'deki maslahatgüzarı (işgüderi, en alt düzeydeki diplomatik temsilcisi) Sultan'ın bir fermanıyla Tatarlara görevli olarak gönderildiler. Görevlilerin tebliğe memur oldukları emir, haksız ve adaletsiz bir şekilde kaçınılan esirlerin, hür bir şekilde salıverilebilmeleri için İstanbul'a gönderilmeleri idi. III. İslam Giray, kendisine okunan emrin muhtevasını dinledikten sonra hiç sakınmadan şöyle karşılık verdi:

“Biz Padişah'ın hizmetçileriyiz. Ruslar barışı sadece başları sıkıştığı sürece ve görünüşte istiyorlar. Rüzgâr onlardan yana estiği zaman şaykalarıyla²⁸⁰ Anadolu kıyılarını yakıp yıkacaklardır. Tekrar

²⁷⁸ Hammer 1644 tarihini vermekle birlikte, Alexis Michailowitsch'in 12 Temmuz 1645'te tahta oturduğu bilinmektedir. (Ç.)

²⁷⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. V, s. 346.

²⁸⁰ Genelde Kazaklar tarafından kullanılan, çift veya tek yelkenli, altı düz ve enli, boyu 18-25 metre arasında değişen şayka adlı tekneler hızlıydılar ve özellikle rüzgârsız havalarda Osmanlı gemilerini çevirerek büyük zararlar veriyorlardı. Üç topları bulunuyor ve 20 ila 50 arasında savaşçı taşıyorlardı. (Ç.)

tekrar haber verdik ki, buradaki iki boş kale işgal edilmek isteniyor.²⁸¹ Bunları şimdi Ruslar ele geçirdiler ve üstelik 20'den fazla küçük ve müstahkem palanka inşa ettiler. Biz bu yıl yine sessiz ve hareket-siz kalırsak şayet, Akkerman'ı itaat altına alacaklar ve Moldavya'nın efendisi haline gelecekler. Onlar [bizim olan] üç bin Kazak sanda-lını yakmak sûretiyle bize karşı savaş meşalesini tutuşturmuş ol-dular. Biz de 40 bin Kazak'ı tutup yanımızda getirdik. Allah dilerse (inşaallah), Çar'ı Moldavya voyvodası gibi Bâb-ı Âli'nin tâbi/bağımlı bir eyalet valisi haline getireceğim.”

XLVII.

III. İslam Giray'ın Ölümü, On Sekizinci Han IV. Muhammed/ Mehmed Giray'ın İkinci Kez Han Olması

Refah ve zenginliği ve yağma akınlarından elde ettiği gani-metlerle gururlanmış olan III. İslam Giray, Bâb-ı Âli'deki vezirle-rin hoşlanacağı türden bir adam değildi. En azından, Sultan IV. Murad'ın hakimiyet döneminin ilk üç yılında beşinci vezir ola-rak görev yapmış olan Veziriazam Tarhuncu²⁸² için durum buydu. Tarhuncu, emirlerin (komutanların) başkanıyla Han'a bir kılıç ve kaftan göndermişti. Elçi dönünce, Han'ın kılıcı hiç göz atıp bak-maksızın kenara koyduğunu, kaftanı ise sadece sol koluyla giydi-ğini ve bu şekilde yere doğru sarkıttığını, sonra da aşağıya otur-duğunu ve kendi yanından kaçıp gitmiş olan iki esir kadının (cariyenin) İstanbul'da bir elçinin işe karışması yüzünden ser-best bırakılmış olduğunu söyleyerek sitem ve serzenişlerde bu-lunduğunu haber verdi. Bu durumda ona kendi cariyelerinin be-deli ödenmiş olduğu için, bu defa onun Sultan için hiçbir şeyi

²⁸¹ Sıra halinde kalın ağaç gövdelerinin yere çakılması ve arkalarının toprakla doldurulması sûretiyle meydana getirilen kaleden küçük istihkâm. (Ç.)

²⁸² Dürüstlüğüyle tanınan Tarhuncu Ahmed Paşa, IV. Mehmed döneminde 20 Haziran 1652 - 21 Mart 1653 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış-tır. Malî ıslahat programını tavizsiz biçimde uygulamak istemesi yüzün-den görevden alınarak idam edilmiştir. (Ç.)

yoktu [İhsanlar serbest bırakılan cariyelerin parası sayılacağı için karşılık vermesi gerekmiyordu].²⁸³

Bunun ardından III. İslam Giray, yönetimde onuncu yılını tamamlamış olduğu sırada vefat etti ve babasının türbesinde defnedildi.²⁸⁴ Ondan önce Kırım hükümdarlık tahtına oturmuş bulunan kardeşi IV. Muhammed Giray sürülmüş bulunduğu Rodos'tan alınıp getirildi (1654), Sultan tarafından han yapıldı ve Kırım'a doğru gemiyle yola çıkarıldı. Tarabya'da ona gümrük denetim yetkilisi [gümrük emini / emîn-i gümrük-i âsitâne] tarafından, orada yeni yaptırılmış olan özel köşkünde bir ziyafet verildi. Tam yeniden gemiye binip yola çıkmak istiyordu ki, Kazak teknelerinin onun Karadeniz'deki yolculuğu için pusu kurduğu, bu yüzden yolculuğuna karadan devam etmesinin daha akıllıca olacağının düşünüldüğü haberi geldi.²⁸⁵

Daha önce dört yıl boyunca Kırım Hanlığı tahtını doldurmuş bulunan ve şimdi bir kez daha uzunca bir süre hüküm sürecektir olan IV. Muhammed Giray, böylece yeniden hanlık makamına getirilmiş oldu. Öyle Rezmî (I.) Bahadır Giray kadar savaşçı ve cesur biri değildi. Fakat önceki hanlığı sırasında dört yıl boyunca o kadar iyi hareket etmişti ki, ihtiyar Köprülü'de bir güven duygusu oluşturmuştu. Sultan IV. Muhammed/Mehmed (Avcı Mehmed), Köprülü Mehmed Paşa²⁸⁶ ile birlikte vezirizam değişikliğine artık bir son vermişti. Öyle ki hükümdarlığının ilk altı yılında değiştirdiği veziriazamların sayısı bir düzineden daha az değildi. Veziriazamlık [Köprülü'den sonra da] 15 yıl boyunca onun ailesinin elinde kaldı.²⁸⁷ Köprülü, IV. Muhammed Giray'ın şahsında, Macaristan ve

²⁸³ Nâimâ, C. II, s. 368.

²⁸⁴ Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*.

²⁸⁵ Nâimâ, C. II, s. 464.

²⁸⁶ 15 Eylül 1656 tarihinden vefat ettiği 29-30 Ekim 1661 gecesine kadar sadrazamlık yapmıştır. (Ç.)

²⁸⁷ Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa, babasının vefat ettiği tarihten itibaren vefat ettiği 3 Kasım 1676'ya kadar sadrazamlık yapmıştır. (Ç.)

Erdel'e²⁸⁸ karşı yaptığı planları uygulamak için becerikli ve yetenekli bir vasıta bulmuştu.

XLVIII.

IV. Muhammed Giray'ın Elçileri

İkinci kez han olan IV. Muhammed Giray, Gazi Giray'ın kal-gaylığını, Adil Giray'ın da nureddinliğini onayladı ve Sefer Ağa'ya da vezirliği tevdi etti.²⁸⁹ Bundan kısa bir süre sonra ülke içinde Mübarek Giray'ın soyundan gelenlerle I. Bahadır Giray'ın neslinden gelenler arasında huzursuzluk ortaya çıktı. Sefer Giray bunlardan ikinci tarafa eğilim gösterdi; Selim Giray'a Nureddin Adil Giray karşısında yardım etti. Adil Giray kendisini Mansur [oğulları] kabilesinin, buna karşılık Selim Giray da Şirin/Şırın kabilesinin kol-larına atmış bulunuyordu. Nureddin Adil Giray bundan kısa bir süre sonra attan düşmesi nedeniyle hayatını yitirdiği için, onun ye-rine Murad Giray atandı.

Kırım tahtına ilk oturuşunda Avusturya İmparatorluk Sarayı'nda iki defa elçilik heyeti ile temsil edilmiş bulunan IV. Muhammed Giray, bu defa da elçisi Meydan Gazi Bey'i tahta ikinci defa çıkışını haber vermek üzere gönderdi (Bu onun İmparatorluk Sarayı'nda dokuzuncu defa bulunuşuydu). Aynı elçi ertesi yıl Macaristan ve Bohemya²⁹⁰ Kralı Leopold'un taç giymesini tebrik için gitti. Ondan üç yıl sonra da Avusturya İmparatoru III. Ferdinand'ın ölümü üzerine Leopold'un Kutsal Roma İmparatoru²⁹¹ olarak taç giymesini tebrik

²⁸⁸ Günümüzde Transilvanya (Transylvania) olarak adlandırılan Erdel (Rumence: Ardeal, Macarca: Erdély, Almanca: Siebenbürgen), bugünkü Romanya'nın orta bölgesidir. Kuzeyden güneye yaklaşık 280, doğudan batıya ise ortalama 310 km'dir. Kuzeydoğuda Doğu Karpatlar'a bağlanır. (Ç.)

²⁸⁹ Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*.

²⁹⁰ Bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin doğudaki yarısını oluşturmaktadır. (Ç.)

²⁹¹ Avusturya kralları, Kutsal Roma-Cermen imparatoru unvanıyla Avusturya, Almanya, İspanya (ve sömürgeleri), Hollanda, Belçika, Napoli ve

için gönderildi [1658]. Tatar elçi aynı yıl sadece tebrik mesajı götürmekle yetinmedi, Han'ın İmparator'a gönderdiği mektubu/yazıyı da ulaştırdı. Yazıya göre, Rakoczi'nin²⁹² foyası meydana çıkmış, maskesi düşmüştü. Veziriazam Köprülü Mehmed Paşa gereken dersi vermek için onu ülkesinden çıkarıp atmıştı ve kendisine Sultan tarafından, Veziriazam'ı desteklemesi emri verilmişti. Bu yüzden Nogaylarla birlikte Erdel'i yakıp yıkmıştı. Rakoczi'yi Tisza (Tisa Nehri)²⁹³ kenarına kadar takip etmiş, fakat Avusturya İmparatorluğu sınırını aşmamıştı. Bâb-ı Âli Erdel voyvodalığını Ekos Barçkay'a (Acatius Barckai) tevdi etmişti. Şayet İmparator Sultan'ın ve Han'ın dostluğunu benimsiyorsa, Rakoczi'yi bir asi olarak kabul etmeliydi.

İmparator cevap olarak, Tisza üzerinde uzanan Avusturya sınırını hakkında Han'ın yanlış bilgilendirilmiş olduğunu söyledi. Elçi 15 bin Avusturya taleri (gümüş parası), altın bir zincir ve iki bin altmış gulden (Hollanda altını) değerinde gümüş işlemeli bir koşum takımı hediye edilerek onurlandırılmıştı. Bu elçi gönderimi, Tatar Hanı'nın, kendisi tarafından gerçekleştirilmiş olan askeri seferlere ilişkin olarak Avusturya imparatoruna yaptığı bir bildirimdi. Bu seferler, Bâb-ı Âli'nin emriyle, Polonya'nın lehine olarak onun düşmanlarına karşı, yani birbirlerinin müttefiki olan Erdel

Sicilya gibi ülkeleri temsil ediyorlardı. (Ç.)

²⁹² İkinci Rakoczi György (George Rákóczi). 1648 senesinde Erdel voyvodası oldu. Osmanlı ve Avusturya karşı olduğu halde Lehistan krallık tacını ele geçirmek için harekete geçti. 1657 senesinde Polonya'ya girdi ve 1 milyon 200 bin florin savaş tazminatı vermek süretiyle geri çekildi. Bâb-ı Âli tarafından azledilen Eflak ve Boğdan voyvodalarını himaye etmesi üzerine 1658 senesinde Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ona karşı harekete geçti. Yanova (Günümüzde Romanya'nın batusında yer alan Ineu kasabası) banı (Erdel prenslerine ban denilirdi) olan Ekos/Ekoş Barçkay'ı (Acatius Barcsai) Sadrazam'a göndererek aman diledi. Ancak Sadrazam onun isteğini kabul etmedi; yerine Ekoş Barçkay, Erdel voyvodası tayin edildi (15 Eylül 1658). Rakoczi kuzey Macaristan'a çekildi. (Ç.)

²⁹³ Tisza Nehri Romanya'daki dağlardan doğar, Ukrayna'dan geçip Macaristan'a ulaşır, Slovakya sınırına küçük bir girinti yaparak Sırbistan'da Tuna Nehri'ne karışır. (Ç.)

(Transilvanya), Boğdan (Moldova) ve Eflak (Valahya) voyvodalarına ve Kazak hatmanına karşı düzenlenmişti.

XLIX.

Erdel ve Rusya Baskınları

IV. Muhammed Giray, Erdel'e yapılacak bir baskınla yaşlı Köprülü'nün emrini yerine getirmek için 200 bin süvari ile birlikte yola koyuldu. Bunların yarısı, adeta bir tufan felâketi gibi Erdel'e baskın yaptılar. 20 bin Hristiyan öldürüldü, bir o kadarı da tutsak olarak yakalanıp götürüldü. Esirler arasında 700 Erdel asilzadesi de vardı.²⁹⁴ Birkaç bin araba, alınan ganimetlerle dolduruldu, 150 adet top çekilip götürüldü. Üstüne üstlük Tatarlara Rakoczi'nin yakın akrabaları için fidye olarak 300 bin akçe (piaster) ödendi.²⁹⁵ Bu parlak ve kusursuz askerî sefer Sultan tarafından mücevher kakmalı muhteşem hançerler ve parıltılı samur kürklerle tebrik ve takdir edildi.²⁹⁶

Ayrıca Han'a alışlagelmiş 10 bin duka altını "çizme parası" (harcırah) ile 40 bin adamla Akkerman'da hazır bulunmasını emreden bir hatt-ı hümayun (padişahın imzasını taşıyan yazı) gönderildi (1657). Eflak ve Erdel'de yeni karışıklık ve huzursuzluklar bulunduğu haberinin gelmesi üzerine Han'a, onu onurlandırmak üzere gönderilen kılıç ve hil'at ile birlikte, Eflak üzerine yürümesi emri iletildi.

Ertesi yıl Tatarların askerî seferinin hedefi Ruslar ve Kazaklardı (1659). Han'a Zaporog Kazakları'nın²⁹⁷ hatmanı, Ruslar'ın hazırlık

²⁹⁴ Naima, C. II, s. 644.

²⁹⁵ A.g.e., C. II, s. 635.

²⁹⁶ A.y.

²⁹⁷ Zaporog Kazakları, "Dinyeper çağlayanlarının öte tarafındaki Kazaklar" anlamına gelmektedir. "Za", alt, aşağı, öte, "porog" ise çağlayanlar demektir. Dinyeper çağlayanlarının güneyindeki düzlük bölgeleri yurt edinmiş olan Zaporog Kazakları, bugünkü Ukraynalılar'ın ataları kabul edilmektedir. (Ç.)

ve planlarıyla ilgili bilgi vermişti; onların amacı, Kazaklar'ı Hıristiyanlar ve vatandaşlar olarak Tatarlara karşı kendileriyle birlikte silahlanmaya davet etmektir. Maichli²⁹⁸ şatosu kuşatmasından da anlaşıldığı gibi, IV. Muhammed Giray Volga Nehri'ni artık aşmak istiyordu ve kendisi buraya yönelirken 15 bin Tatarı da Firas²⁹⁹ Bey komutasında önden göndermişti. Onlar ertesi gün bir Rus ordusuyla karşılaşp bunları yendiler.³⁰⁰ Han esirlere bir konuşma yaptıktan sonra hepsini kırıp geçirtti.³⁰¹ O sırada 50 bin adamdan oluşan bir Rus ordusu Maichli'de Volga'nın geçit yerini kapladı. Önce Zaporog Kazakları hücumla geçtiler, sonra da Tatarlar; Zaporoglardan hiçbirisi oradan sağ dönmedi. Sonra Tatarların ellerinde bulunan 30 bin Rus esir için savaş dîvânı kuruldu. Önce subayların boyunları vuruldu, ardından da geriye kalan herkesin başı kesildi; bu, 30 bin esir Rus'un korkunç kan banyosuydu (1660).

Ardından rüzgâr hızıyla uçan Tatar birlikleri Rusya içlerine gönderildiler. Başka hiç askerî kamp mevcut bulunmadığı için, bütün bir ülke 15 gün boyunca bir uçtan diğer uca ateş ve kılıçla yakılıp yıkıldı ve söz konusu birlikler ganimet yüklenmiş oldukları halde Han'a döndüler.³⁰² Osmanlı Sultanı'nın Tatar Hanı ile Bosna Valisi'nin zaferlerinden duyduğu sevinç o kadar büyüktü ki, yedi gün süren bir zafer kutlaması düzenlettirdi ve yedi gece devam eden genel bir aydınlatma ile şehrin üzerine bir ışık seli akıttı.

²⁹⁸ Saratov'un 80 km kuzeydoğusunda ve Volga Nehri kenarında yer alan Mikhaylovka kastediliyor olabilir. (Ç.)

²⁹⁹ Firas; yiğit, mert, binici ve süvari gibi anlamlara gelmektedir. Hammer söz konusu ismi Firaş (Yatak anlamına gelmektedir ve özel isim olarak kullanıldığı görülmemektedir) olarak okunacak şekilde yazmış bulunmaktadır. (Ç.)

³⁰⁰ Savaş üç gün sürdü ve beş bin Kazak öldürüldü. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 555. (Ç.)

³⁰¹ Nâimâ, C. II, s. 702.

³⁰² A.g.e., C. II, s. 703.

L.

Apafi Mihal'i³⁰³ Desteklemek İçin Erdel'e Yapılan Tatar Baskını

Ertesi yıl (1661), 20 bin Tatar'la birlikte Azak'a doğru yürüşüye geçen Han'ın hatt-ı hümayunları (kendi imzasını taşıyan resmî yazıları) güçlü bir yankı uyandırdı; Kalgay Gazi Giray 40 bin kişiyle Perekop'ta (Orkapı) hazır beklemekteydi, diğer Tatarlar da Nureddin Murad Giray'la sağı solu kolaçan etmekteydiler. Köprülü Mehmed Paşa'nın oğlu Fazıl Ahmed Paşa, daha büyük bir hazırlıkla babasının izini takip ediyordu ve o da babası gibi Transilvanya'yı Osmanlı Devleti'ne ilhak etmek istiyordu. Bu yüzden bir Tatar ordusu vasıtasıyla, Apafi'nin Yanoş Kemen'e³⁰⁴ karşı Erdel voyvodalığı makamına oturmasına destek oldu. Hateg³⁰⁵ Vadişi ateş ve kılıçla yakılıp yıkıldı. Sakson³⁰⁶ şehirleri Oraştie³⁰⁷ ve Sebeş³⁰⁸ küller içinde bırakıldı. Besarabya Tatarları Alvinc'de³⁰⁹ hazır

³⁰³ Apafi Mihal (Mihály Apafy, 1632-1690), Erdel voyvodasıydı. (Ç.)

³⁰⁴ Avusturya İmparatoru Leopold I, Erdel'i nüfuzu altına almak istediği için Yanoş Kemen'i (Macar asilzadesi ve yazar János Kemény, 1607-1662) buraya voyvoda seçti. Onu tanımayan Osmanlılar, Serdar Köse Ali Paşa kumandasındaki orduyu Erdel'e gönderdiler. Serdar Ali Paşa Kemen'i yenince (1662) Apafi Mihal'in voyvodalığı resmen tanındı. (Ç.)

³⁰⁵ Batu Romanya'da yer almaktadır. Rumence: Hațeg, Almanca: Hatzeg. (Ç.)

³⁰⁶ Almanlar bölgeye Siebenbürger Sachsen ya da sadece Siebenbürgen, Macarlar Erdélyi Szászok, Romenler ise Sasi adını vermişlerdir. Bölge için Sakson sıfatının kullanılmasının nedeni, 1241-1242 yılları arasındaki Moğol İstilası'nın ardından Macaristan Kralı IV. Béla'nın bölgedeki gücünü arttırmak amacıyla Saksonlar'ı buraya yerleştirmiş olması ve onların da bu bölgede yeni şehirler kurmuş olmalarıdır. (Ç.)

³⁰⁷ Batu Transilvanya'da yer alan bir yerleşim merkezi. Rumence: Orăștie, Almanca: Broos, Macarca: Szászváros. (Ç.)

³⁰⁸ Batu Transilvanya'da yer alan bir yerleşim merkezi. Rumence: Sebeș, Macarca: Szász Sebes (Szássebes), Almanca: Mühlbach. (Ç.)

³⁰⁹ Romanya'da yer alan ve bugünkü resmî adı "Vințu de Jos" olan yerleşim merkezi. Almanca: Unterwinz, Winzendorf, Weinsdorf; Macarca: Alvinc/Alvincz. (Ç.)

bulunurken, Yanoş Kemen büyük bir aceleyle Someş Nehri³¹⁰ kıyısına ve oradan da Emberfö Alpleri'nin eteği dibinden geçerek Negrileşti'ye³¹¹ çekildi. Bunun üzerine Tatarlar onu Baia Mare³¹² yönünde takip ederek Satu Mare'ye³¹³ koştular ve binlerce esir ile davar ve sığın sürüp götürerek Domăneşti'deki³¹⁴ bir ağılda topladılar. Mihai Apafi, Kırım Tatarlarının hâkimiyeti altındaki uzun kölelik yüzünden, Osmanlı'nın devlet egemenliğinin demir boyunduruğu altında prens olarak ensesini eğmek için yeterince gevşemiş ve yumuşamıştı.³¹⁵

XVII. yüzyılın bitmeye yaklaştığını haber veren bu yıllarda, başka hiçbir zaman görülmemiş şekilde, Türk ve Tatar yağma seferleri ve bunlara paralel olarak Almanların Türklere ilişkin yazıları yağmur gibi sökün etti. O dönemde Çavuşbaşı Ahmed, Macaristan'a karşı yürüyeceklerini tebliğ etmek için 10 bin duka altını sadak (okluk) parası ile Han'a gönderildi. IV. Muhammed Giray cevap olarak, oğlu Ahmed Giray'ı 100 bin Tatar'la göndereceğini haber verdi ve bundan başka bir de 15 bin Zaporog Kazağını Bâb-ı Âli'nin hizmetine gönderme taahhüdünde bulundu. Gerçekten de Ahmed Giray, 100 bin Tatar'ın başında olduğu halde ortaya çıktı. Bundan kısa süre sonra da kardeşi Muhammed Giray 20 bin Kazak'la geldi. Ahmed Giray

³¹⁰ Romanya'nın kuzeybatısında yer alır. (Ç.)

³¹¹ Macarca: Négerfalva. Romanya'da Negrileşti adlı birden fazla yerleşim birimi mevcuttur. Burada sözü edilen Negrileşti, kuzeydeki Bistrița-Năsăud adlı idari birimde yer almaktadır. (Ç.)

³¹² Kuzey Romanya'da yer almaktadır. Macarca: Nagybánya; Almanca: Frauenbach; Eskenazi dili: Banya. (Ç.)

³¹³ Bugünkü Romanya'nın kuzey sınırda yer almaktadır. Almanca: Szathmar, Sathmar; Eskenazice: Satmar. (Ç.)

³¹⁴ Romanya'nın kuzey sınırında, Satu Mare'nin batısında yer almaktadır. Macarca: Domahida. (Ç.)

³¹⁵ Bu ifade, tarihî olmaktan ziyade siyasî ve ideolojik bir bakış açısını yansıtan bir değerlendirmedir. (Ç.)

kılıç, hançer, sadak ve samur kürk ile, kardeşi ise kırmızı kontuşu³¹⁶ bulunan altın işlemeli bir kaftan ve samur kalpakla taltif edildi.³¹⁷

LI.

Tatarların Moravya³¹⁸ Akınları

Tatarların Rusya, Polonya, Moldavya, Eflak (Valahya), Erdel (Transilvanya) ve Macaristan'a düzenledikleri baskınlarda yaptıkları gaddarlıklar, onlarla aynı kökten gelen Moğolların eskiden işledikleri suçlardan daha az değildi. Bu yüzden, onların isimlerinin bütün tarihlerde barbarlara ait olan isimle aynı anlamı taşıması hiç de şaşırtıcı değildir.³¹⁹ Gerçekten de Kırım ve Besarabya Tatarlarının XVII. yüzyıl içindeki yağma ve keşif seferleri, XIII. yüzyılın Moğol yağma akınları ile adeta yarış edilmek istendiğini gösteriyordu. Ayrıca yukarıda adları sayılan ülkeleri yakıp yıkmamanın onlara kâfi gelmediği görülüyordu. Öyle ki tıpkı onlar gibi silahlarını Moravya'ya ve Silezya'ya³²⁰ taşıdılar ve 400 yıl sonra orada Moğollarla ilgili eski hatıraları yenilemek istediler.

Her ne kadar onların yağma ve keşif seferleri bütün bir Avrupa'nın 1663 yılında Türk ve Tatar tehlikesi yüzünden alarme edilmesine

³¹⁶ Hem en üste giyilen elbiseye hem de kollu yeleğe kontuş denilmektedir. Ayrıca Tatar beylerinin giydikleri yüzü harçlı dar kollu üstlûge de kontuş denilmektedir. (Ç.)

³¹⁷ Raşid, C. I, varak: 11. (Vakanüvis Mehmed Râşid Efendi'nin XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarını konu edinen ve *Târîh-i Râşid* olarak bilinen eseri kastediliyor olmalıdır. [Ç.])

³¹⁸ Moravya (Çekce: Morava), bugünkü Çek Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda yer alan eyalettir. (Ç.)

³¹⁹ Hammer'in yorum ve değerlendirmeden ibaret olan bu ifadeleri tamamen Batılı bakış açısını yansıtmaktadır. (Ç.)

³²⁰ Orta Avrupa'daki bir bölgenin tarihsel adıdır. Oder Nehri'nin yukarı ve orta mecrası ile Vistül Nehri'nin yukarı mecrası boyunca uzanır ve Suedet Dağları ile Karpat Dağları'nı içine alır. Bugün büyük bir kısmı Polonya, küçük bir bölümü de Almanya sınırları içinde kalmaktadır. Liegnitz, Breslau ve Oppeln olmak üzere üç bölgeye ayrılır. (Ç.)

yol açıtsa da, yine de o yıl Tatarlar iki defa Moravya ve Silezya'yı gezip kolaçan ettiler. Ağustos ayı olduğunda 6 bin Tatar çoktan, Tırnau³²¹, Freistadt³²² ve Svätý Jur³²³ çevresindeki ülke topraklarını yakıp yıkmışlardı. Genç kızları kirletmiş, çocukları ya ormana bırakmış ya da kılıçla ikiye bölmüş yahut da torba içine yerleştirilmiş halde atın üstüne atmış, erkekleri ve kadınları köpekler gibi birleştirmişlerdi. Morava (March) Nehri ve Beyaz Karpatlar (Weissenberg) dağ silsilesi üzerinden Moravya'ya yürümüş, ülkenin tepesini örten sisler arasından dışarıya doğru kapıyı zorlamışlardı. Oradan itibaren onlara Macar sınır husarları (süvarileri) yol göstermişti. Bununla birlikte Freistadt ve Šintava³²⁴ kasabaları yiğit ve cesur davranmayı başarmıştı.

Tatarlar Eylül ayında tekrar geldiler ve Mikulov³²⁵, Rabensburg³²⁶ ve Brno³²⁷ havalisini, Olomouc'a³²⁸ üç mil kalana kadar çiğneyip geçtiler ve yıkıp yakılar. Dietrichstein³²⁹ ve Liechtenstein³³⁰ Prensliklerinin mal ve mülkü yağmalanıp yakıldı. Sadece Liechtenstein, tarumar edilip yıkılan köy sayısını 32 olarak belirlemişti. Tatarlar 12 bin

³²¹ Çek Cumhuriyeti'nde bu adı taşıyan bir yerleşim yeri bulunmakla birlikte bugünkü Slovakya'da yer alan Trnava/Tırnau kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

³²² Çek Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda yer almaktadır. (Ç.)

³²³ Almanca: St. Georgen, Macarca: Szentgyörgy. Slovakya'nın başkenti Bratislava'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır. (Ç.)

³²⁴ Güneybatı Slovakya'da yer alır. Almanca: Schintau, Macarca: Sempte. (Ç.)

³²⁵ Almanca: Nikolsburg. (Ç.)

³²⁶ Avusturya'nın Çek Cumhuriyeti ve Slovakya sınırında yer almaktadır. (Ç.)

³²⁷ Almanca: Brünn. Günümüzde Çek Cumhuriyeti'nin en büyük ikinci kentidir. (Ç.)

³²⁸ Almanca: Olmütz. Günümüzde Çek Cumhuriyeti'nin önemli kentlerindendir. (Ç.)

³²⁹ Brno'da yer alan Dietrichsteinský/Dietrichstein Şatosu, 1613-1616 yılları arasında Kardinal František Dietrichstein için inşa edilmiştir. (Ç.)

³³⁰ Avusturya'nın batısında, bu ülke ile İsviçre arasında yer alan bugünkü küçük Liechtenstein'ın prens ailesi önceki yüzyıllarda Moravya gibi bölgelerde toprağa sahipti. Ayrıca bugünkü Liechtenstein'da değil, Viyana yakınlarındaki Liechtenstein şatosunda oturmaktaydılar. (Ç.)

esiri sürüp Nové Zámky'deki³³¹ köle pazarına götürdüler. Aynı durumların yaşanmasının ardından yeniden Bratislava'ya³³² doğru etrafı gezip dolaştılar, St. Georgen ile Geiersdorf'u³³³ ateşler içinde bıraktılar, Váh Nehri'ni³³⁴ yüzüp geçtiler ve Hradiš Bölgesi'ndeki (Hradištský Kraj)³³⁵ Rosincko Boğazı'na³³⁶ gelip konakladılar. Buradan hareket eden 14 bin Tatar, yeniçeri ve husar (Macar süvarisi) Brunau'nun yanından geçip Kloback'a³³⁷ doğru koştular. Yaktılar, soydular, öldürdüler, kırbaçladılar ve iki bin esirden oluşan bir kalabalığı kamçı darbeleriyle saçları rüzgârda uçuşur halde önlerinde sürüp götürdüler. Yanlarındaki dörder at koşulmuş dört araba dolusu kadınla birlikte Macaristan'a döndüler.³³⁸

LII.

On dokuzuncu Han Adil Giray

Her ne kadar tekrarlanan bu keşif seferleri ve baskınları ile Bâb-ı Âli'ye önemli hizmetlerde bulunduysa da, IV. Muhammed

³³¹ Osmanlıların Uyvar olarak adlandırdıkları bu şehir, Güneybatı Slovakya'da yer almaktadır. Almanca: Neuhäusel, Macarca: Érsekújvár. (Ç.)

³³² Almanca: Pressburg. Slovakya'nın bugünkü başkenti. (Ç.)

³³³ Avusturya'nın kuzeyinde Burgschleinitz-Kühnring sınırları içinde yer alan Geiersdorf olmalıdır. (Ç.)

³³⁴ Almanca: Waag. (Ç.)

³³⁵ Almanca: Hradischer Kreis. Bugünkü Slovakya'nın güneydoğu taraflarına düşen bir bölge. 1860'a kadar bu adı taşımıştır. Göding (Hodonin), Holeschau (Holešov), Kremsier (Kromečřiz) ve Napajedl (Napajedla) adlı yerleşim birimlerini kapsıyordu. (Ç.)

³³⁶ Bugünkü Slovakya'nın kuzeyindeki Žilina kentinin 8 km güneydoğusunda yer alan Rosinka Çayı vadisinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Hammer, söz konusu geçidin Hradiš Bölgesi'nde yer aldığını sehven söylemiş olmalıdır. Burası Hradiš Bölgesi ile, Tatarların bundan sonra gittikleri belirtilen Kloback (Klobuck) ve Brunau (Boronów) arasında yer almaktadır. (Ç.)

³³⁷ Brunau ile Polonya'daki Boronów, Kloback ile de Klobuck kastediliyor olmalıdır. Yazarın aktardığı seyir güzergâhı esas alındığında Klobuck'a gitmek için Boronów'a uğramak gerekmektedir. (Ç.)

³³⁸ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 118 vd.

Giray görevinden azledilmekten kurtulamadı (1666). Zira Veziriazam İkinci Köprülü (Fazıl Ahmed Paşa) iki şeyi affetmemiştir: Birincisi, son Macar genel seferberliğine bizzat gelip katılmamış, yerine bir oğlunu göndermişti. İkincisi, Bâb-ı Âlî'nin Besarabya'ya yerleşmelerine izin verdiği Nogay Tatarlarına Kırım Tatarlarıyla baskın yapmış ve onları rahatsız etmişti.³³⁹

Onun yerine yeni han olarak, (büyük ve hiçbir şeyle haklı çıkarılamayacak bir yenilik olmak üzere) Giray sülalesinin pür ve saf Cengiz soyundan biri değil, tam aksine Çoban Giray'ın, yani Sığırmaç Giray'ın gayrimeşru silsilesinden biri [Adil Giray], Rodos'tan getirtilip Hanlık tahtına oturtuldu. Yeni Han'ın kalgayı İslam Giray ülkeye gitmek üzere Kefe'ye doğru gönderildi. Yeni Han'a 11 kadirge tipi gemi ile Saray Mabeyincisi Öküz (yani Sığır) Mustafa tarafından eşlik edildi.

O zamana kadar Kırım hanlarının hanlık taht ve tâcına mahsus mülkü olan Dinyester kıyısındaki mal ve mülkler o vakit tekrar Osmanlı devlet hazinesine eklendi ve bir voyvodalık haline getirilerek Nogay Tatarlarına hediye edildi. Nogay Tatarlarının Besarabya'daki bu iskânı sadece üç yıl sürdü, dördüncü yılda tekrar anavatanlarındaki bozkırlara geri gönderildiler. Çünkü Boğdan ve Eflak voyvodaları onların hiç kesilmeyen yağma seferleri ve baskınlarından şikâyetçi olmuşlardı. Buna ilâve olarak Saray Mabeyincisi Sarıbey Muhammed Ağa da özel görevli (komiser) olarak onlarla ilgili bu yönde bir talepte bulunmuştu.

Yeni Han, sergileyeceği parlak bir kökene sahip olmadığı için, “adaletli” anlamına gelen şaşaalı bir ad taşıyordu. Bu isim, bir “adalet sarayı” (*dâru'l-adl*) inşa eden ilk isim olan büyük Atabeg Nureddin

³³⁹ Rıza, *es-Sebü's-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*, özet (zübde) varak: 170; Abdi Efendi, *Târîh-i Sultan Mahmud Han ibn Sultan Mustafa Han* (Abdi Tarihi), varak: 52 (Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 2153 numara ile kayıtlı yazmasının baskısı için bkz. Faik Reşit Unat [haz.], *Abdi Tarihi*, 2. b., Ankara: TTK, 1999. [Ç.]); Râşid, C. I, varak: 30.

Adil³⁴⁰ ile Madam Cottin'in³⁴¹ romanından dolayı Malekol-Adel³⁴² olarak tanınan Selahaddin'in [Eyyubî] kardeşi sayesinde, ta Haçlı Seferleri zamanından beri biliniyordu. Onun isminin en güzel asalet beratını bir *Kur'ân* ayeti³⁴³, Tanrı'nın hayırseverliği ve adaleti emrettiğini belirtmek sûretiyle vermektedir.

LIII.

Adil Giray'ın Sobieski'ye Tanıdığı İmtiyazlar (Kapitülasyonlar)

Adil Giray³⁴⁴, hükümdarlık döneminin başlamasından sonraki yıl içinde (1666) Viyana'ya törensel nitelikte bir elçi gönderdi. Onun oraya varışından sonraki üç yıl içinde de, Osmanlı-Avusturya savaşının patlak vermesinden önce, dolaysız biçimde üç elçi daha gönderdi: Birincisi, İmparator'un kayzerlik tacını giymesinden dolayı iyi dileklerini iletmek için, ikincisi Erdel'e karşı şikayette bulunmak için, üçüncüsü de Yanoş Kemen'in (János Kemény) karışıklık çıkarma girişimlerini, "bu asilerin iyi anlaşma ve uyumu bozmalarına mücade edilmemesi sûretiyle" engellemek için. Elçi Kantemir Mirza 16 kişi ve 35 atla Han'ın, Valide'nin³⁴⁵, Kalgay'ın, Nureddin'in ve Vezir'in (Sefer Ağa) mektuplarını Viyana'ya getirdi. Elçi'nin,

³⁴⁰ Büyük Selçuklu Devleti'nin Halep Atabeyi Nureddin Mahmud Zengî (1118-1174), halk tarafından el-Melikü'l-Âdil (Adil Hükümdar) olarak adlandırılıyordu. (Ç.)

³⁴¹ Sophie Cottin'in (ö. 1807) 1805'te Paris'te yayınlanan *Mathilde, ou Mémoires tirés de l'histoire des croisades* (Matilda ya da Haçlı Seferleri Tarihinden Anılar) adlı romanı kastediliyor. (Ç.)

³⁴² Melikü'l-Âdil şeklinde söylenmelidir. (Melik Adil Seyfeddin Ebü Bekr [Ö. 1218.], Eyyubî Devleti sultanlarındandır. Ö. 1218. [Ç.])

³⁴³ XVI. Sûre [Nahl], Ayet: 90.

³⁴⁴ Hammer ve Langles'in Adil Giray'ı Çoban Giray'ın oğlu göstermesine karşılık, Kazimirski onu Devlet Giray Sultan'ın oğlu olarak göstermektedir. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 558. (Ç.)

³⁴⁵ Han'ın annesi kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

İmparator tarafından bu mesaja bir cevap verilmesi yönündeki isteği sükût ile geçirildi.³⁴⁶

Bundan iki yıl sonra Han, bir mirza vasıtasıyla Bâb-ı Âli'ye, III. İslam Giray ve IV. Muhammed Giray Hanlar tarafından hazırlanmış kapitülasyonların³⁴⁷ (ayrıcalık anlaşmalarının) bir devamı olarak Sultan Kalgay tarafından Polonya Büyük Hatmanı (Kralı) Jan Sobieski'yle³⁴⁸ yedi madde halinde sonuçlandırılmış olan barış anlaşmasını haber verdi. Bu yedi madde gereğince, birincisi, iki ülke arasındaki geçmişe ait her şeyin üzerine bir perde çekiliyordu. İkincisi, bundan böyle şikâyet ve itirazlar elçiler vasıtasıyla yapılacaktı. Üçüncüsü, karşılıklı dostlar ve düşmanlar aynı şekilde muamele görecekti. Dördüncüsü, Polonya, Kırım Hanı'nın emri altındaki Bucak (Besarabya) ve Akkerman (Bilhorod-Dnistrovski) beldelerinin Nogay Tatarları tarafından rahatsız edilmeyecekti. Beşincisi, Kalgay'ın şefaati üzerine, vatandaşlık konumunu yitirmiş olan Kazaklar tekrar teba olarak kabul ediliyordu. Altıncısı, esirler serbest bırakılıyordu. Yedincisi, akın ve seferler durduruluyordu.³⁴⁹

Ancak Adil Giray, Sultan'ın ve Veziriazam'ın teveccühünü kaybetti; çünkü Bâb-ı Âli'ye sadık olan Kazak Hatmanı Doroşenko'ya (Doroszenko)³⁵⁰ karşı Hatman Henenko'nun³⁵¹ tarafını tutmuştu. Görevinden alındı ve yerine I. Bahadır Giray'ın oğlu ve I. Selamet Giray'ın torunu olan Selim Giray, han olarak atandı (1671). I. Selim Giray, Kırım hanları içinde hanlık tahtını dört kere doldurma durumunda kalan tek isimdir.³⁵² 55 yaşında ölen Adil Giray ise

³⁴⁶ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 179.

³⁴⁷ Kapitülasyon kelimesi, yabancı bir devlete verilen imtiyazların yanı sıra, şartlı teslim anlaşmaları için de kullanılmaktadır. (Ç.)

³⁴⁸ III. Johann Sobieski (1629-1696). (Ç.)

³⁴⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 196.

³⁵⁰ Ukrayna Kazaklarının Hatmanı Piotr Doroszenko (Peter Doroshenko, 1627-1698). (Ç.)

³⁵¹ Zaporog (Ukrayna) Kazaklarının Hatmanı Mykhailo Stepanovych Khanenko (1620-1680). (Ç.)

³⁵² 1671-1678, 1684-1691, 1692-1699 ve 1702-1704 yılları arasında hanlık yapmıştır. (Ç.)

Karinabad'daki³⁵³ caminin yanına defnedilmiş olarak yatmaktadır. Saf, akıllı pek fazla bir şeye ermeyen, insanların düşünce ve yargılarını da çok fazla umursamayan bir adamdı.

Kırım hanlarıyla ilgili *Gülbün-i Hânân* adlı eserin yazarı Halim Giray, Kırım'ın en büyük hanlarından biri olan I. Selim Giray'a ilişkin çok haksız ve adaletsiz bir tespitte bulunuyor. "Adil Giray'dan sonra" diyor, "Kırım hanlarından hiçbirisi, Giray olarak adlandırılmakla yetinmek ve bu sıhriyet ve akrabalık ile şöhretli ve şanlı olmak bakımından onunki kadar yüksek bir liyakate erişemedi." I. Selim Giray'a dolaysız şekilde çok daha fazla uygun düşen bu tespit, Adil Giray'la ilgili bir tanımlama olarak o kadar tuhaftır ki, yazar bu hususa üç yapraktan daha fazlasını hasretmek zorunda kalmıştır.

LIV.

Yirminci Han I. Selim Giray

I. Bahadır Giray'ın oğlu I. Selim Giray, babasının ölümünden sonra Kırım'da ikâmet etmedi, tam aksine Marsaniş Ağa'nın³⁵⁴ (İlan/İlan³⁵⁵ kabilesinin "emir"lerinden biri)³⁵⁶ gözetimi altında yetiştirildi. Amcası III. İslam Giray'ın himayesine yeterli düzeyde güvenmediği için Kırım'dan ayrılp göç etmişti ve Yanbolu toprağında yer alan Çölmek (Tschölmek)³⁵⁷ köyünde sakin bir yaşam sürdürmekteydi (1670).

Gülbün-i Hânân adlı eserin yazarı Halim Giray, bunu vesile ederek, babasının [Şahbaz Giray] kendisine aktardığı anekdotlardan, okurların asla mahrum edilmemesi gereken birini anlatmaktadır. I. Selim Giray'ın Çölmek köyündeki ikameti sırasında,

³⁵³ Bugünkü Bulgaristan'ın doğusunda yer alan ve Burgaz iline bağlı olan Karinabat (Karnobat, Karinoabat) kasabası. (Ç.)

³⁵⁴ Hammer'in Marsanisch olarak yazdığı bu ismin günümüzde Batı'da soyadı olarak yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Ancak Türkçe kaynaklarda Marsaniş yerine Mirzaş ismi geçmektedir. (Ç.)

³⁵⁵ Hammer'in İlan olarak yazdığı bu isim Türkçe kaynaklarda Ablan olarak geçmektedir. (Ç.)

³⁵⁶ Hammer "ağa" ve "emir" tabirlerini orijinal biçimleriyle kullanmaktadır. (Ç.)

³⁵⁷ Bugünkü adı Botevo olan Çömlük köyü kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

Eski Zağra³⁵⁸ kazasına bağlı Çavla (Dschauli)³⁵⁹ köyünde sofı bir derviş olan Şeyh İbrahim yaşıyordu. Ancak o, birazdan göreceğimiz gibi, dünya mal ve mülkünü devşirme konusunda hiç de utangaç ve sıkılgan değildi ve sahip olduğı kutsallık ve mübareklik şöhretini dünyevî menfaat ve avantajlar edinmek için kötüye kullanmaktan kaçınmıyordu. Çevresindeki insanlara, Kırım hanlığı makamını bin duka altınına satacağını ve kimin bu yönde sürekli bir hevesi varsa, ona arzuladığı şeyi sağlamak istediğini haber verdi. Bu ilan Çavlı köyünde istenilen başarıyı yakalayamadı; çünkü bu tuhaf teklif, istenenin tam aksi yönde alay konusu yapıldı. Ancak Çölmek köyündeki I. Selim Giray bunu işitince Şeyh'e istediğı bin duka altınını gönderdi ve bunun üzerinden çok geçmeden de hanlığın kendisine bahşedilmiş olması müjdesiyle sevindi.

I. Selim Giray, Kırım'ın en büyük hanlarından biri olması nedeniyle, dört büyük hanın tarihlerini özel olarak ele alınmaya değer bulan "*Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı"nın yazarı³⁶⁰ tarafından, dört büyük hanın sondan ikincisi olarak kabul edilmektedir.³⁶¹ Hanlığa atanınca kendisine alışılmış rütbe alâmetleri ve nişanlar, samur kürkle kaplanmış kadifeden mamul şeref simgesi bir elbise, elmas bir sorguç ve mücevher kakmalı kılıç kuşandırılmıştı (1671).³⁶² Ayrıca kardeşi Selamet Giray kalgay, kuzeni Sefa Giray ise Nuredin atanmıştı (1674).³⁶³

I. Selim Giray, kendisinin çağdaşı olan Prens Kantemir'in³⁶⁴ tanıklığına göre, sadece savaş ve barış işlerinde eşit ölçüde tecrübeli

³⁵⁸ Bugünkü adı Stara Zagora'dır. Orta Bulgaristan'da yer almaktadır. (Ç.)

³⁵⁹ Şimdiki adı Stamovo olan Çavla köyü kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

³⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*'ini, zamansal olarak Hammer'in *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı şeklinde kaleme almış bulunmaktadır. (Ç.)

³⁶¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. I, s. 82.

³⁶² Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 282.

³⁶³ A.y.

³⁶⁴ Boğdan Prensi ve Voyvodası Dimitri Kantemir (1673-1723) kastedilmektedir. Daha çok, Türkçeye *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş*

bir han değil, aynı zamanda mükemmel ve yetkin bir tarih yazarıydı.³⁶⁵ Devlet adamlığı kabiliyetini ilk olarak Polonya ile yapılan barış antlaşmasındaki aracılık rolüyle ispatladı.³⁶⁶ Barış antlaşması, Kamaniçe'nin (Caminiec)³⁶⁷ fethinden [1672] sonra Polonya ile Bâb-ı Âli arasında yapılmıştı. Bu, Osmanlı Devleti'nin imzalamak sûretiyle topraklarını genişletmeyi başardığı son barış antlaşmasıydı.³⁶⁸

Bundan üç yıl sonra [1675'te] ona, savaş alanına doğru yola çıkması için alışılmış hediyeler; kürk, eyer, (geleneksel 10 bin duka altını yerine) 12 bin duka altını "çizme parası" gönderildi. Fakat o, şimdi savaş meydanında ortaya çıkamayacağı için [önce] mazeret beyan etti, zira Ruslara karşı tedbirli olması gerekiyordu; Kazak Hatmanı Doroşenko ile birlikte, hazır olur olmaz baskın yapacaktı. Moldavya'da bulunan altı bin Tatar'ın bile Kırım'a geri gelmesini şiddetle istedi.

O yılın Eylül ayında [mazereti kabul görmemiş bulunun] I. Selim Giray Han ve Hatman Doroşenko beraberce, vatanlarına geri dönmek için izin verilmesi dileğinde bulunmak üzere Sultan'ı bizzat ziyaret ettiler. O sırada Veziriazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa hasta olduğu için, onları Padişah'a Kaymakam³⁶⁹ (daha sonrakı Viyana muhasaracısı) Merzifonlu Kara Mustafa Paşa takdim etti. Han kumaşla kaplanmış ve samur astarlı bir vezir kürkü,

Tarihi adıyla tercüme edilmiş bulunan kitabıyla (çev. Özdemir Çobanoğlu, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999) tanınmaktadır. (Ç.)

³⁶⁵ [Kantemir'in sözkonusu ifadeleri şöyle:] "Prince illustre dans la guerre comme dans la paix, historien excellent." Bkz. Demetrius Cantimir, *Histoire de l'empire Othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence*, Cilt: II, Bölüm: IV, Paris: 1743, s. 139, not: g.

³⁶⁶ 18 Ekim 1672 tarihli Bucaş Antlaşması. (Ç.)

³⁶⁷ Bugünkü adı Camieniec-Podolsky olan Kamaniçe, Romanya'nın hemen kuzeyinde, Ukrayna sınırları içinde yer almaktadır. (Ç.)

³⁶⁸ Cantimir (Kantemir), *a.g.e.*, Cilt: II, Bölüm: III, s. 139.

³⁶⁹ Sadaret Kaymakamı. Sadrazam'ın ordunun başında sefere çıkması gibi durumlarda İstanbul'da onun işlerini ona vekâleten yapan vezir düzeyindeki görevli. (Ç.)

mücevherle bezenmiş sadaklar (okluklar) ve iyi eğitilmiş atlar; Sultan Kalgay uzun kollu, altın işlemeli kumaşla kaplı samur kürkleri; iki oğul ve diğer sultanlar [şehzade konumundaki mirzalar] kaftanlar; Kazakların Hatmanı ise kaftan, samurla kaplanmış kalpak, bir topuz ve iyi bir şekilde donatılmış atlar verilmek sûretiyle taltif edildiler.³⁷⁰

Böylesi ihsan ve taltifler, I. Selim Giray Han'ın dört³⁷¹ yıl sonra [1678], Çehrin³⁷² felâketinden dolayı ona suç yüklenmesi yüzünden³⁷³ görevden alınmasına ve yerinin Mübarek Giray'ın oğlu, Selamet Giray'ın torunu Murad Giray'a tevdi edilmesine engel olamadı. Murad Giray, eskiden, amcası IV. Muhammed Giray'ın nureddiniydi, daha sonra Rodos'a sürgün edilmişti. Onun döneminde kalgaylık makamını kuzeni olan Sefer Giray'ın oğlu Toktamış Giray, nureddinlik konumunu ise onun kardeşi Saadet Giray elde etti.³⁷⁴

LV.

Yirmi Birinci Han Murad Giray ve Yirmi ikinci Han II. Hacı Giray

Murad Giray hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Bildiğimiz sadece, Tatarlarıyla birlikte Viyana surları önünde görüldüğü ve

³⁷⁰ Râşid, C. I, varak: 81.

³⁷¹ Doğrusu üç olmalı. (Ç.)

³⁷² Bugünkü adı Chyhyryn. Ukrayna'nın tam ortasında yer alan bir kasabadır. (Ç.)

³⁷³ Doroşenko'nun Rus himayesine girmesi ve Ukrayna'nın merkezi olan Çehrin şehrinin kalesini Ruslar'a teslim etmesi üzerine harekete geçen Osmanlı hükümeti, Doroşenko'yu Kazak hatmanlığından azlederek yerine Yorgi Himilnitski'yi tayin etti. İbrâhim Paşa'ya Kırım Hanı Selim Giray'dan da yardım alıp Çehrin'i fethetmesi emredildi. İbrahim Paşa, 1677 yılı Haziran ayının sonlarında Çehrin'i kuşattı. Üç tarafı bataklık olduğu için sadece bir yönden tazyik edilebilen kaleyi ele geçiremedi. Kuşatmanın 23. günü büyük bir Rus ordusunun üç saatlik mesafeye kadar yaklaştığını öğrenen İbrahim Paşa Bender'e çekildi. (Ç.)

³⁷⁴ Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*; Râşid, C. I, varak: 80.

yine oradan 3 bin Tatar'ın görevli olarak Tökeli'nin³⁷⁵ karargâhına yardım için gönderildiğinden ibaret.³⁷⁶ Viyana yürüyüşü sırasında, yardımcı birliklerle birlikte İstolni Belgrad'tan³⁷⁷ itibaren ona eşlik eden iki oğlu yanında olduğu halde ortaya çıktı. Rumeli ve Anadolu Beylerbeyleri ile Silistre³⁷⁸ Paşası, karşılama töreni yapmak için, Murad Giray'ın geldiği yöne doğru yola çıktılar ve Veziriazam'ın çadırına kadar ona eşlik ettiler. Orada kendisi kılıç, sadaklar ve ikincisi kürksüz olmak üzere iki adet altın işlemeli şeref simgesi elbise, oğulları samur kürkleri ve ayrıca mirzalar da kaftanlar ile taltif edildi.³⁷⁹ Tatar Hanı'nın gelip orduya katılması üzerine düzenlenen savaş divânında Viyana'ya sefer düzenlenmesi kararlaştırıldı.³⁸⁰

Han'ın gelip içine düştüğü Viyana kuşatmasının talihsiz akıbeti, muhtemelen, görevden alınmasının ve yerine Kırım Giray'ın oğlu, Selamet Giray'ın torunu II. Hacı Giray'ın getirilmesinin temel

³⁷⁵ Macar devlet adamı Tökeli İmre (Thököly Imre, 1657-1705). (Ç.)

³⁷⁶ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 407.

³⁷⁷ Macaristan'da, Budapeşte'nin 65 km güneybatısında yer alan şehrin bugünkü resmî adı Székesfehérvár'dır. İstolni Belgrad, Osmanlılar tarafından kullanılan isimdir. Almanlar Stuhlweißenburg, Hırvatlar Stolni Biograd olarak adlandırmaktadır. (Ç.)

³⁷⁸ Bulgaristan'ın büyük bir bölümünü, Edirne, Filibe ve Vidin gibi şehirleri kapsayan Silistre Eyaleti (Beylerbeyliği) 1620 yılında Özü/Özi (Ukrayna'nın şimdiki adı Ochakiv/Ochakov/Oczakow olan şehri) Eyaleti olarak yeniden yapılandırılmıştı. (Ç.)

³⁷⁹ Râşid, C. I, varak: 100.

³⁸⁰ Bu toplantıda Murad Giray, Viyana'nın kuşatılması kararına haklı gerekçelerle karşı çıkmış, ancak farklı bir karar alınmasını sağlayamadığı gibi, daha sonraki süreçte Merzifonlu'nun aşağılamalarına maruz kalmıştır. Bununla birlikte, kendisine verilen, Viyana'ya altı saat mesafedeki bir köprüyü tutarak Polonya ordusunun Tuna'yı geçmesini engelleme ve bunu başaramaması durumunda söz konusu orduyu arkadan çevirme görevini kasten yerine getirmemiştir. Ayrıca durumdan Merzifonlu'yu haberdar etmeyerek Osmanlı ordusunun gafil avlanmasına ve paniğe kapılarak bozulmasına da neden olmuştur. (Ç.)

nedeniydi. Yüzyılın sonuna yaklaşılın o günlerde Osmanlılar Viyana önlerine son bir kez baktılar (30 Kasım 1683). [Ertesi yılın başlarında] II. Hacı Giray, Tubak'ta yeniçeriler ve toplanla takviye edilmiş olduğı halde Zaporog Kazakları Hatmanı'na saldırdı ve onu beş gün süren bir çarpışma sonucu Prut³⁸¹ kenarına çekilmeye mecbur bıraktı.³⁸²

Bununla beraber II. Hacı Giray, ona yönelen beklentilere Murad Giray kendisinden çok daha az uygun düşmekle birlikte, cimriligi yüzünden bütün kalplerin kendisinden yüz çevirmesine sebep oldu. Öyle ki Kırım, memnuniyetsizlik, isyan ve ayaklanma havası içine girdi. Han'ın görevden alınması için İstanbul'a dilekçe üstüne dilekçe gönderildi. Ülke halkının isteğı, Han'ın azledilmesi ve bir önceki han I. Selim Giray'ın yeniden tayin edilmesi sûretiyle yerine getirildi.³⁸³ Murad Giray ise Siraceli (Saraçeli)³⁸⁴ köyündeki kendi mandırasına (çiftliğine) sürgün edildi. Orada hicrî 1107 (m. 1695) yılında 69 yaşında olduğı halde vefat etti.

Murad Giray'ın hanlığı, Rusya'nın Kırım ile olan diplomatik ilişkilerinin tarihinde dikkat çekici bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. O güne dek Rusya ile Kırım arasında elçilerin karşılıklı gidiş gelişi aracısız ve doğrudan gerçekleşmekteydi. Ancak, Murad Giray'ın Rus elçilere kötü davranması yüzünden, o zamandan itibaren artık Kırım'a hiç Rus elçi gönderilmedi ve Rusya'nın diplomatik seyr ü seferleri İstanbul'la sınırlandırılmış halde kaldı.³⁸⁵

³⁸¹ Batı Ukrayna'da doğan Prut Nehri Moldavya ve Romanya üzerinden Tuna'ya karışmaktadır. (Ç.)

³⁸² Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 425.

³⁸³ A.g.e., C. VI, s. 432.

³⁸⁴ Yanbolu yakınında yer aldığı belirtilmektedir. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 563. (Ç.)

³⁸⁵ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*.

LVI.

Yirmi Üçüncü Han I. Selim Giray'ın İkinci Kez Hanlığı ve Onun İçin Düzenlenen Karşılama Töreni

Selim Giray, muhtemelen babaları yararına ayaklanmaya zemin hazırlamış bulunan iki oğlunun sahibi bulundukları kalgaylık ve nureddinlik makamlarını onayladı [1684].³⁸⁶ Hanlığa atanınca Büyük Mirahur [emîr-i âhûr-ı kebîr]³⁸⁷ tarafından Rodos'tan alınıp Edirne'ye getirildi. Amediye (*Amadia*)³⁸⁸ Köşkü'nde kabul edildi; Veziriazam'la birlikte atlarıyla merasim köşkünün³⁸⁹ büyük kapısından³⁹⁰ geçerek köşkün bahçesine girdiler. Ki bu köşk, Saraçhanebaşı Köprüsü'nün³⁹¹ kenarından Edirne Sarayı'na doğru uzanıyordu. Burada onların yanına, padişahın maiyetini oluşturan özel resmî sarıklar³⁹² giymiş üzengi ağaları³⁹³ karşılayıcı olarak

³⁸⁶ Onları, yani Devlet Giray ile Azamet Giray'ı bu görevlere II. Hacı Giray getirmişti. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 563. (Ç.)

³⁸⁷ Mirahurlar (imrahor), yani ahır emirleri, "has ahır"dan ve padişahın atlarından sorumluydu. (Ç.)

³⁸⁸ Farsça bir kelime olan amed, "geliş, gelme" anlamını taşımaktadır. Amediye ise Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük resmine verilen isimdi. O dönemde Edirne'de Meriç Köprüsü'nün Karaağaç çıkışında Gümrük Muhafaza Karakolu yer almaktaydı. Burada sözü edilen Amediye Köşkü'nün Edirne Sarayı'ndaki kabul odalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. (Ç.)

³⁸⁹ İydiyye Köşkü. Bkz. Râşid, varak: 111. (İydiyye Kasrı, diğer adıyla Saraçhanebaşı Kasrı, Saray-ı Cedid-i Amire [Yeni Saray] içinde yer alıyordu. [Ç.]

³⁹⁰ Edirne'deki Yeni Saray'ın "Bâb-ı Hümayun" şeklinde adlandırılan kapısı veya Bâbüssaade adlı kapı kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

³⁹¹ Edirne'nin kuzeybatısında, Tunca Nehri üzerinde yer alan köprü 120 m. uzunlukta, 5 m. genişlikte, 11 ayaklı ve 12 kemerlidir. 1451'de Şehabeddin Paşa tarafından yaptırılmıştır. (Ç.)

³⁹² Hammer'in Staatsturban (devlet türbanı) olarak adlandırdığı bu başlıklar için Howorth dairevi büyük sarıklar (türbanlar) açıklamasını yapmaktadır. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 563. (Ç.)

³⁹³ Rikâb-ı hümayun ağaları olarak da adlandırılan üzengi ağaları, padişahın atının yanında yürümeye izinli olan yeniçeri ağası, kapıcılar kethüdası,

geldiler. Tunca Nehri kıyısında kurulmuş olan çadırımsı bir gölge-
liğin önünde önce Veziriazam bir iskemleye basarak atundan indi,
sonra da Han, Sultan'ın atına binerken üzerine çıkmakta olduğu
taşa basarak atını terk etti. Kızlarağası, Han'ı burada karşıladı ve
onu gölgelikteki en önde bulunan yere götürdü.

Bunun ardından Veziriazam ayağa kalktı ve huzura çıkma izni
almak için Sultan'a gitti; müsadeyi alıp hemen geri döndü. Han,
(elçileri sadece baş mabeyinci³⁹⁴ ve saray ağası³⁹⁵ huzura çıkarırken)
en önde bizzat Kızlarağası yer alarak ve üzengi ağaları tarafından
da (elçiler gibi sadece mabeyinciler³⁹⁶ tarafından değil) kollarına gi-
rilmiş olduğu halde el öpmek için Sultan'ın huzuruna götürüldü.
Han, aşağıya, bir halının üzerine oturdu, fakat hemen tekrar ayağa
kalktı ve Sultan'a, Hanlığın en önemli işlerine dair bir konuşma
yaptı. Sonra Kızlarağası ona bir kapaniçe,³⁹⁷ yani belden yukarısı sa-
murla kaplanmış bir şeref simgesi kürk giydirdi.³⁹⁸ Sultan'ın silahları
ise ona mücevher kakmalı kılıçlar kuşandırdı. Oda³⁹⁹ ağalarından biri
de başına iki elmas sorguç taktı. Böylesi durumların geleneksel bin
duka altını yerine ona iki bin altın verildi. Böylece özel olarak tal-
tif edilmiş oldu. Bunun dışında Babadağ'a hareketi sırasında onur

kapıcıbaşlar, çavuşbaşı, av ağaları, mirahurlar, çeşnigirbaşı, süvari bölüğü
ağaları, cebecibaşı ve arabacıbaşı gibi ağalardı. (Ç.)

³⁹⁴ Hammer, baş mabeyinci olarak çevrilen Oberstkämmerer kelimesi ile Da-
rüssaade ağasını veya onun emri altında yer alan en önemli üç görevli-
den biri durumundaki hazinebaşını kastediyor olabilir. (Ç.)

³⁹⁵ Hammer'in kullandığı orijinal tabirde (Hofmarshall) yer alan "Hof" (sa-
ray) kelimesinden hareketle, saray ağasını kastettiği düşünülebilir. Kelime,
bir sarayın işlerini çekip çeviren ve harcamalarını yürüten en yüksek gö-
revli için kullanılmaktadır. Osmanlı'da Saray ağası, Darüssaade ağasının
emri altında yer alan en önemli üç görevliden biri durumundaydı. (Ç.)

³⁹⁶ Hammer'in kullandığı Kämmerer kelimesi mabeyinci ve hazinebaş an-
lamlarına gelmektedir. (Ç.)

³⁹⁷ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VI, s. 433.

³⁹⁸ Kapaniçe, padişah ve yüksek rütbeli din ve devlet görevlilerinin giydiği
kolsuz, geniş yakalı kürktür. (Ç.)

³⁹⁹ Osmanlı Sarayı'ndaki "has oda" kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

armağanı olmak üzere altın kın içinde bir kılıç, altın pullu bir zırh, incilerle bezeli bir sadak ve bir yedek atla taltif edildi.

LVII.

I. Selim Giray'ın İstifası ve II. Saadet Giray'ın Yirmi Dördüncü Han Olarak Atanması

I. Selim Giray Han'ın yedi yıl süren ikinci hakimiyet dönemi övülmeye değer olay ve faaliyetler bakımından zengindir. Bunları şair Sabit⁴⁰⁰ özel bir manzum eserle şiirleştirmiştir.⁴⁰¹ Önce, Kırım'a karşı harekete geçip üç gün boyunca yol almış olan Ruslar'ı karşılayıp mağlup etti, onların 30 topunu ele geçirdi, binden fazla esir aldı ve düşmanı ülke sınırına kadar kovaladı. Sonra Avusturya'ya karşı Üsküb⁴⁰² yakınlarında yapılan savaşta kılıç sallayıp bir başka zafer kazandı (1688).⁴⁰³ Bunlardan dolayı Sultan'ın hoşnutluğunu

⁴⁰⁰ Bosnalı Alaeddin Sabit Efendi (1650-1712). I. Selim Giray'ın Rus ve Leh ordularına karşı zafer kazanması üzerine Zafername isimli mesnevisini yazmıştır. Özellikle “Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkıt ne bilir / Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat” şeklindeki beytiyle tanınır. Söz konusu eserinin bilimsel neşri için bkz. Sabit, *Zafername*, haz. Turgut Karacan, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991. (Ç.)

⁴⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, s. 83. Şiirin bir örneği Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân*'ında yer almaktadır.

⁴⁰² Bugünkü adı Skopje. Makedonya'nın başkenti. (Ç.)

⁴⁰³ Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân*'ında anlatıldığına göre, I. Selim Giray bu zaferi Üsküb'te 1100 yılının Şevval ayının 3. günü (12 Temmuz 1689) kazanmış ve bu muzafferiyet sırasında Dük (Herzog) Karpuz (Wassermelone) esir alınmıştı [Hammer “Herzog Karpuz (Wassermelone)” şeklinde ismin Türkçesini ve parantez içinde de Almancasını vermektedir. (Ç.)]. Bu yüzden Edirne'ye davet edilmiş ve Timurtaş'ın çiftlik konağında (Meierhof) konuk edilmiştir. Şair Sabit'in (bkz. Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. IV, s. 46) bu zaferi şiirleştirmek için yazdığı yedi beyit, anlamı itibarıyla yakalanan Dük'ün adı sayılabilecek karpuz kelimesi ile ebucehil karpuzu (hanzal) tabiri arasındaki bir kelime oyunu ile bitmektedir. Bu beyitler, Şair Sabit'in Kırım Giray Han için yazdığı bir kasidede yer almaktadır. *Gülbün-i Hânân*'ın yazarı

aşağıdaki yedi beyti oradan alnuş bulunmaktadır: “*Hidiv-i alıyyü'l-himem ki dikkat idüp / Üç ayda iki gaza eyledi be-vefk-i murâd // Esince bâd-ı inayet mehebb-i nusretten / Toz itdi taburını Moskov'un misâl-i remâd // Bucak bucak kaçurup ol laîni kahr-ı îlâh / Yakup memâlikin itdi konak konak berbad // İnân-ı azmini atf itdi sonra Üsküb'e / Elinde hançer-i nusret belinde tîğ-i cihâd // Demet demet idüp a'dâyı reş-i şimşiri / Aceb ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd // Yed-i müeyyed-i himmetle ehl-i İslâm'un / Giden memâlik ü büldânın itdi istirdâd // Misâl-i hanzal-ı Bû Cehl hâke urdı anı / Gelince rezmine Karbuz didükleri ırgâd.*” (Bugünkü Türkçe ile : “Yüce himmet sahibi ne iyi bir padişah ki, dikkat edip muradı üzere üç ayda iki gaza eyledi. Yardım elinden zafer rüzgârı esince, Moskov'un taburunu kül gibi toz etti. Allah'ın kahrı o lanetli Moskov'u bucak bucak kaçırdı, memleketini konak konak yakıp berbat etti. Elinde zafer hançeri, belinde cihad kılıcı olduğu hâlde azim ve irade dizginini Üsküb'e döndürdü. Kılıcının başı, düşmanı demet demet etmiştir. Şaşılacak şey ki, hasat zamanı kış mevsimine denk düştü. Himmetinin güçlü eliyle, İslâm ehlinin elden çıkan beldelerini geri aldı. Karpuz dedikleri ırgat, savaş meydanına gelince onu ebucehil karpuzu gibi yere vurdu.” Bkz. Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, Erzurum, 1990, s. 108-119. [Ç.]) Metinde [Almanca çeviride olduğu gibi] tohum (die Saat) kelimesi değil, ürün ve mahsul anlamına gelen [Türkçe] “hasad” kelimesi yer almaktadır. Bu kelime, el yazısı askeri kayıtların (*Die militärische Handschrift*) II. cildinin VI. defterininin 256. sayfasında yer alan, General Piccolomini'nin 27 Ekim'de Üsküb önünde harekete geçtiğini belirten ifadeyi mükemmelen doğrulamaktadır. Kimin Dük (Herzog) Wassermelone olarak olarak anlaşılması gerektiği konusunda ise ne bu rapor, ne de Avusturya İmparatorluk Sarayı Savaş Kurulu Arşivi'nde (das kaiserlich-königlich Kriegsrats-Archiv) bu hususta yapılmış araştırmalar en küçük bir bilgi veriyor. Başka bir dük de kastediliyor olamaz, çünkü ne kumandan konumundaki Holstein Dükü, ne dük olarak kabul edilebilecek bir başka yüksek düzeyde görevli, ne de ismi “karpuz” kelimesiyle herhangi bir şekilde benzerlik taşıyan biri esir düşmüştü. Buna rağmen bu gerçek dışı bilgi, Türkçe tarihlerde düzyazı ve şiir şeklinde üretilmektedir. (Türkçe kaynaklarda söz konusu dük için “Hersek voyvodası” tabiri kullanılmaktadır. Buradan, esir edilen şahsın ya Hersek [Bosna'nın güneyinde ve Adriyatik kıyısında yer alan Herzegovina/Hercegovina] bölgesiyle ya da voyvoda olarak nitelendirilmesi itibarıyla Eflak, Boğdan veya Erdel'le bir ilişkisinin bulunuyor olması düşünülebilir. [Ç.]

öyle yüksek derecede kazandı ki, dinlenmek için kışı geçirmek üzere Edirne yakınlarına davet edildi. İki su kaynağı, Beyaz Şadırvan/Çeşme⁴⁰⁴ ile Yonca/Çayır Kaynağı⁴⁰⁵ arasında en üst düzeyde onurlandırılarak karşılandı ve idam edilmiş bulunan Kara Mustafa Paşa'nın sarayındaki⁴⁰⁶ Timurtaş'ta (Timurtaş konağında)⁴⁰⁷ misafir edildi.

Bu arada Sultan Kalgay Kırım'a gönderildi. Sultan Nureddin [Azamet Giray] ise aynı sıralarda Nissa'ya⁴⁰⁸ karşı yürürken öldü.⁴⁰⁹ Oğlunun ölümü yüzünden iki büklüm ve kederli halde bulunan I. Selim Giray, kendi isteğiyle hanlıktan vazgeçti [1691] ve Mekke'ye doğru hac yolculuğu yapmak için izin istedi. Kısa süre önce yaşanan ve kendisine Osmanlı tahtını teklif eden yeniçeri ayaklanmasını onun sona erdirmiş olmasından⁴¹⁰ dolayı Bâb-ı Âli onun sadakatinden ve bağlılığından öyle emindi ki, daha önce ve sonra hiçbir Kırım hanına verilmeyen Mekke'ye seyahat izni ona hiç tereddüt edilmeden verildi. Hacdan döndükten sonra Silivri'deki Kadıköy⁴¹¹ adlı köyde ikamet etmeye başladı.⁴¹²

⁴⁰⁴ Hammer, Weissbrunn kelimesiyle ifade ettiği çeşme için ayrıca Türkçe "Akbinâ" ismini vermektedir. (Ç.)

⁴⁰⁵ Hammer, Kleequelle kelimesiyle ifade ettiği kaynak için ayrıca Türkçe "İnce Çeşme" ismini vermektedir. (Ç.)

⁴⁰⁶ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'de iki ayrı sarayının bulunduğu bilinmektedir. (Ç.)

⁴⁰⁷ Edirne'de Meriç Köprüsü'nün Karaağaç Mahallesi çıkışı yakınlarında, Tunca Nehri kenarında yer almakta olan Timurtaş Kasrı/Köşkü, misafir devlet adamı ve elçilere tahsis ediliyordu. Karaağaç yakınlarında yer alan Demirtaş (Timurtaş) köyü ve çiftliği, I. Murad ve Yıldırım dönemi devlet adamı Timurtaş Paşa'ya "has" olarak verilmişti. Bugün bu köyden geriye kalmış olan tek yapı Demirtaş Camii'dir. (Ç.)

⁴⁰⁸ Güney Sırbistan'daki Nišava bölgesi veya oradaki Niš (Naissus) şehri ya da Güneybatı Polonya'da yer alan Nysa kenti olabilir. (Ç.)

⁴⁰⁹ Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*.

⁴¹⁰ Peyssonel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, C. II, s. 232.

⁴¹¹ Silivri'nin bu köyü halen mevcuttur. (Ç.)

⁴¹² Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*; Râşid, C. I, varak: 169.

I. Selim Giray'ın yerine, kaide gereği hep yapıldığı gibi oğlu Kalgay Devlet Giray değil, tam aksine Kırım Giray'ın oğlu II. Saadet Giray han olarak atandı.⁴¹³ Onun küçük kardeşi II. Hacı Giray da daha önce, Viyana önünde yaptığı hizmetten dolayı kendisine tercih edilmişti. II. Saadet Giray, Yanbolu civarındaki Ağaçlar köyünden alınıp getirildi ve Edirne'de merasimle han olarak giydirilip kuşandırıldı. II. Saadet Giray, Devlet Giray'ın kalgaylık unvanını onayladı ve nureddin olarak kendi oğlu Feth (Fethi/Fetih) Giray'ı atadı [1691].

LVIII.

Yirmi Beşinci Han Safa Giray ve I. Selim Giray'ın Yirmi Altıncı Han Olarak Üçüncü Kez Han Olması

II. Saadet Giray birkaç ay sonra hanlık görevinden azledildi, çünkü Polonya'ya karşı baskın yapma konusunda gevşeklik gösterme ve Salankamen'de⁴¹⁴ ise hiç mi hiç bulunmama suçlarıyla itham edilmişti. Önce Yanbolu'daki Çağızgan (*Tschagisgan*, *Chagisgan*)⁴¹⁵ köyüne yerleştirildi, sonra Rodos'a sürüldü ve bundan kısa süre sonra orada öldü. Ansızın öfkelenen ve hiddetlendiğinde gaddarlaştıran bir adamdı.

Onun halefi olarak hanlığa Safa Giray'ın oğlu Safa Giray atandı. Babasının ölümünden 40 gün sonra dünyaya geldiği için, amcası I. Bahadır Giray, ona babasının adını vermişti. Pasaklı bir cimriydi,

⁴¹³ Saadet Giray'ın atanması için bizzat I. Selim Giray ricacı ve şefaatçi olmuştu. Bkz. Hüseyin Çınar, "Hacı I. Selim Giray Han ve Çiftlik Vakıfları", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 11 (Güz 2006), s. 27. (Ç.)

⁴¹⁴ Diğer yazılışlar: Szlankamen, Slankamen, Slankamin. Osmanlı ve Avusturya orduları arasında 19 Ağustos 1691 günü yapılan Salankamen Muharebesi kastedilmektedir. Kuzey Sırbistan'da, Tisza Nehri'nin Tuna'ya karıştığı noktada yer alan Salankamen, günümüzde Stari Slankamen (Eski Salankamen) olarak adlandırılmaktadır. (Ç.)

⁴¹⁵ Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 565. (Ç.)

sabun parasına kadar hesap ederdi ve çingene “baş vergisi”ni [adam başına alınan vergiyi, cizyeyi] bile satmıştı. Yine han samur kalpak, sorguç, samur kürk, sadak, at ve mücevher kakmalı eğerle donatılıp techiz edildi. 80 kese sadak (okluk) parasının dışında, sonradan sekban akçesi olarak adlandırılacak iki bin duka altını aldı. Çoban Giray’ın halislikten uzak soyundan gelen bu Safa Giray, Veziriazam’ın, [stratejik öneminden dolayı muhafazası önem taşıyan] Demir Kapı Geçidi’nde⁴¹⁶ bırakılan Tatarlardan sayıca 300’e yaklaşan bir topluluğu onun kendi yanında tuttuğunu haber almış olmasından dolayı görevden alındı. Karinabad’daki Kulagözlü (*Kulagöfli*) köyüne sürgün edildi, bundan kısa süre sonra da orada 66 yaşında olduğu halde vefat etti (1692).⁴¹⁷

Bunun üzerine I. Selim Giray, Yanbolu’daki Kadıköy⁴¹⁸ adlı köyden getirilip han olarak atandı ve üçüncü defa Kırım hükümdarlık tahtına oturdu.⁴¹⁹ Oğulları Devlet, Gazi, Toktamış ve Kaplan Giray ile yeğeni Hüsam Giray yanına çağrıldılar. Onlar tarafından kendisine eşlik edildiği halde Kırım’a doğru yola çıktı. İsmail’de [bugünkü İzmail] çok sevdiği oğlu Toktamış vefat etti. En yaşlı oğlu kalgay olarak atandı. Nureddinlik makamını ise, yeğeni Selamet Giray’ın

⁴¹⁶ Bu bölgede iki yer Demirkapı geçidi olarak adlandırılmaktadır. Birincisi, Kuzey Kafkasya’da, Azerbaycan ile Dağıstan arasındaki Derbent geçididir. Diğeri ise Tuna Nehri’nin iki dağ yamacı arasında oluşturduğu geçittir. Aynı anlama gelmek üzere Romence Porțile de Fier, Macarca Vaskapu, Türkçe Demirkapı ve Almanca Eisernes Tor olarak adlandırılan geçit, Romanya’nın Orşova kentinin kenarında yer almaktadır. Bu geçit günümüzde Romanya ile Sırbistan arasında sınır durumundadır. (Ç.)

⁴¹⁷ Rıza, *es-Seb’u’s-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku’t-Tatar*.

⁴¹⁸ Günümüzdeki adı Kozarevo. (Ç.)

⁴¹⁹ I. Selim Giray’ın 1104 (1692) tarihli beratı (padişah fermanı) bir münşeâtın (berat koleksiyonu) 62 numaralı varakı durumundadır. Bir sonraki 63 numaralı varak ise oğlu Devlet Giray’ın kalgay olarak atanmasıyla ilgilidir. Reis Efendi (Reisülküttâb) Sarı Abdullah Efendi’nin *Düsturu’l-İnşâ*’sında ise I. Selim Giray’la ilgili 1108 (1696) tarihli beratlar 106 ve 107 numaralı varaklarda yer almaktadır. 108 numaralı varak ise Veziriazam Hüseyin Paşa ile ilgilidir.

oğlu Şahin Giray'a tevdi etti. Ondan önce nureddinlik yapan olağanüstü yetenekli şair⁴²⁰ Şahin Giray ise Toktamış'ın oğluydu ve o şimdi, Yanbolu'daki İbrahim [İbrahimli]⁴²¹ köyüne geri dönüyordu ve I. Selim Giray'ın yükselişini şiirleştirecekti.⁴²²

LIX.

I. Selim Giray'ın İstirahata Çekilmesi ve Oğlu Yirmi Yedinci Han II. Devlet Giray'ın Han Olarak Onun Yerine Geçmesi

I. Selim Giray'ın üçüncü hükümdarlık döneminde Kırım Tatarlarının Bucak, yani Besarabya Tatarlarına karşı olan kıskançlıkları kendisini birçok kez, Bâb-ı Âli'ye olan hizmete zarar verecek şekilde gösterdi. Ruslar Azak'ı kuşattıkları zaman (1696) I. Selim Giray, ortaya çıkma konusunda önce tereddüt yaşadı. Tereddüt ve gecikmenin nedeni, başlangıçtaki uygulamaya ve geleneklere aykırı olarak, savaş meydanında yer almaları için Bucak Nogaylarına bu defa padişah fermanlarıyla ve şeref simgesi kıyafetlerle bir çağrıda bulunulmuş olmasıydı. Kalgay Devlet Giray ve Hacı Giray'ın tarih yazarı olan oğlu Muhammed/Mehmed Giray, alabildiğine gecikmiş olarak harekete geçtiler.⁴²³

On yedinci yüzyılın son senesinde⁴²⁴ I. Selim Giray yaşlılığı ve güçsüzlüğü nedeniyle hanlık görevinden afvedilmesini talep etti. Hanlık makamı onun isteği uyarınca büyük oğlu Devlet Giray'a ve kalgaylık mevkii de diğer oğlu Şahbaz (Şehbaz) Giray'a tevdi edildi. I. Selim Giray, yıllık 800 bin akçelik bir emeklilik maaşı ile Silivri'deki çiftlik konağına geri döndü. Oğlu Devlet Giray, Edirne'de

⁴²⁰ Şahin Giray'ın meşhur gazeli bu kitabın sonuna eklenmiştir.

⁴²¹ Günümüzdeki adı Kunevo. (Ç.)

⁴²² Şiirlerinden örnekler için bkz. Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*; Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. IV, s. 70.

⁴²³ Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*; Râşid, C. I, varak: 226.

⁴²⁴ XVII. yüzyılın son senesi 1700 yılı olmakla birlikte burada 1699 yılı kastediliyor. (Ç.)

Gül Baba köyünde düzenlenen geleneksel merasimlerle yedirilip içirilip ağırlandıktan sonra hanlık makamına geçirildi. Kâhya⁴²⁵ (İçişleri Bakanı) ona bir saatlik mesafeye kadar eşlik etti.

Yeni Han'ın, kardeşi Kalgay Şahbaz'dan başka ayrıca üç kardeşi daha vardı: Gazi Giray, Saadet Giray ve Kaplan Giray. Cesur, akıllı, zeki ve nüktedan biri olan Şahbaz Giray, Bâb-ı Âli'ye daha önce birçok kez hizmette bulunmuştu. Onun bu özelliği yüzünden kardeşi Han'ın kıskançlığı harekete geçti. Han, ondan kurtulmak için en güvenilir yol olarak onu zehirlemeyi buldu. Bu yüzden diğer kardeşi Gazi Giray kendi güvenliği için bizzat tedbir almaya başladı; sakın ve hareketsiz durmadı, bilakis Anapa⁴²⁶ Nogaylarıyla Polonya'ya akın ve seferler düzenledi ve halkı kendisine itaat eden Besarabya'ya yerleşti. Ve kardeşi Han'a itaate de son verdi.⁴²⁷

LX.

Besarabya Nogaylarının Kırım'a Nakledilmeleri ve Kardeş Durumundaki Han ile Kalgay Arasındaki Nifak

Özü ve Kefe şehirlerinin başındaki yöneticiler, Han'la birlikte kardeşi Gazi Giray'ın üzerine yürüdüler (1695).⁴²⁸ Han, Bahçesaray'dan hareket etti ve Ferahkerman (Ferrahkerman)⁴²⁹ dışındaki Kanlılık'ta (Kanlıdschik) karargâh kurdu.⁴³⁰ Nogaylar, gözcüleri ve habercileri

⁴²⁵ Hammer'ın burada yazdığı şekliyle: Der Kaja. Ancak metnin sonuna doğru, parantez içinde burada olduğu gibi "içişleri bakanı" açıklamasını yaptığı bu makam için "Kiaja" ismini kullanmaktadır. Sadrazam'ın ket-hüdası/kâhyası kastedilmektedir. (Ç.)

⁴²⁶ Karadeniz kıyısında, Kırım Yarımadası'nın doğuya doğru yaklaşık 80 km uzağında yer alan bir şehir. (Ç.)

⁴²⁷ Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*.

⁴²⁸ Hammer 1695 tarihini vermekle birlikte, II. Devlet Giray'ın hanlık yılları göz önüne alındığında 1700-1701 yılları olması gerekiyor. (Ç.)

⁴²⁹ Bugünkü adıyla Perekop. Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan Ferahkerman'a Or-kapı da denilmektedir. (Ç.)

⁴³⁰ Ferahkerman, Kerman adını taşıyan şehirlerden bizce bilinenler içinde dördüncü sırada yer almaktadır. Diğer üçü ise şunlardır: Akkerman, İn-kerman, Gazikerman.

vasıtasıyla onun Akkerman'a doğru yürüdüğünü öğrenince, Nogay mirzalarının hemen hepsi dostça bir görüşme ve pazarlığa razı oldular. Birkaç görüşmeden sonra ortaya bir anlaşma çıktı. Bu anlaşma sayesinde itaatkâr Nogaylara Halil Paşa Yurdu⁴³¹ adı verilen Besarabya ve Moldavya'daki mevcut yerlerinde ikâmetlerinin sürekliliği konusunda güvence veriliyor ve üzerlerindeki arazi vergisi kaldırılıyordu. Ayrıca Ormit⁴³² ve Orak kabileleri aralarında, maaşı onda birlik vergi gelirinden (aşar, öşür) ödenmek üzere yıllık bin akçe maaşlı bir kadı (hâkim) bulundurma hakkı kazandılar. Ve henüz devam etmekte olan yılın onda birlik vergisi için toplam meblağ 800 bin akçe olarak kabul edildi.

Bu arada Kaplan Giray Çerkezlere karşı harp meydanına hareket etti ve onlarla Nogayların Yedisân [Cetsan, Cestan] kabilesinin yerleşim alanlarının merkezi durumundaki Cincik'te (*Dschindschik*) savaştı. Zehirlenen kardeşi Şahbaz'a yapılmış bulunan kötülük için taşıdığı intikam ruhu onu, akın ve seferler düzenlemek sûretiyle Han'a ders vermek ve onu cezalandırmak için canlandırıyor ve harekete geçiriyordu. O sırada, Han ve kardeşi Kalgay Saadet Giray tarafından, Besarabya'da yerleştirilmiş bulunan Nogaylardan 800 aile Kırım'a nakledilip iskân edildi (1701).⁴³³ Edirne'ye gitmesi emredilen Gazi Giray, 18 günlük bir hapislikten sonra Rodos'a sürüldü. Böylece Kırım, kavgasız gürültüsüz bir halde avuç içine alınmış oluyordu.⁴³⁴

⁴³¹ Bkz. Tahsin Gemil, "Yeni Belgelere Göre 'Halil Paşa Yurdu' ve 'İki Saat'lik Arazi", IX. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde, C. II, Ankara: TTK, 1988, s. 1011-1020. Belgelerde Nogay Tatarlarının Bucak'a ve Halil Paşa Yurdu'na yerleştirilmiş olmasından söz edilmektedir. (Ç.)

⁴³² Or-Mem-bet (Ür-Mehmed) kabilesi kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

⁴³³ Besarabya Nogaylarının Kırım'a nakledilip yerleştirilmesi konusunda bakınız: Veziriazam Ramî Mehmed Paşa'nın *Münşeât*'ındaki fermanlar, 91-95.

⁴³⁴ Râşid, C. I, varak: 259; Rıza, *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar*.

LXI.

I. Selim Giray'ın Göçü

II. Devlet Giray, Selamet Giray'ın oğullarından biri olan kuzeni İnayet Giray'ı nureddin olarak atadı. Bu arada Bâb-ı Âli tarafından sekbanlar, bir başka deyişle düzensiz askerî birlikler için ödenmesi kural haline gelmiş olan alışlagelmiş para, yani Han için 40 bin, Kalgay için de 4 bin 500 akçelik meblağ gönderildi.⁴³⁵

Bundan kısa bir süre sonra Kaplan Giray ve Han'ın veziri Hacı Merdan Ali, yeni etrika ve düzenler çevirmek için Kefe'de bir araya geldiler. Kalgay Saadet Giray onları ele geçirmek için meydana atıldı. Onların her ikisi de Kefe'de kendilerini sıradan yeniçeriler olarak Yeniçeri Ocağı'na kaydettirdiler. Yeniçeriler de onların teslim edilmesini bir onur meselesi olarak reddettiler. Huzursuzluk ve kargaşa sebebi olan bu iki şahıs İstanbul'a kaçtılar. Orada Kaplan Giray Boğaziçi Kalesi'nde [Rumeli Hisarı] hapsedildi. Merdan Ali ise Limni Adası'na sürüldü. Han'ın Bâb-ı Âli'ye, Silivri'deki kuzeninin geniş ve büyük çevresinin kendisini ve ülkeyi huzursuz ettiğini bildirmesi üzerine o şahıs Silivri'den Serez'e⁴³⁶ nakledildi. Daha sonra ona, bir zamanlar babasının ikamet etmiş bulunduğu Yanbolu yakınlarındaki Fındıklı (Funduklü)⁴³⁷ köyüne taşınması izni verildi. O ana kadar Fındıklı'da, üç defa hanlık yapmış olan I. Selim Giray oturmaktaydı. O, o sırada 70 yaşındaydı ve nikris (gut) hastalığına yakalanmış bulunuyordu ve vefat etmiş bulunan Saadet Giray'ın Cadırgan/Çadırgan (*Dschadırgan*) köyündeki çiftlik konağına naklini yaptırdı.

Ancak Celvetî dervişlerinin şeyhi Ahmed'in Karguna (Kargalı)⁴³⁸ Köprüsü'ndeki bahçesine kıyasla orası da pek hoşuna gitmiyordu. Söz konusu bahçe Yanbolu'ya çok uzak değildi. Orada Tunca Nehri

⁴³⁵ Râşid, C. I, varak: 260, 262.

⁴³⁶ Bugünkü resmî adı Serres olan Serez, Batı Trakya'da Yunanistan sınırları içinde yer almaktadır. (Ç.)

⁴³⁷ Bugünkü adı Tervel. (Ç.)

⁴³⁸ Bugünkü adı Kargona. (Ç.)

üzerinde, üç bahçeyi sulayan ve bir değirmeni çalıştıran büyük bir su dolabı vardı. Öyle ki, Doğu ülkeleri insanların kulakları için alabildiğine tatlı bir yankı veren su çarklarının iç çekişleriyle değirmenin takırtısı orada birbirine karışıyordu. Burası bile artık hoşuna gitnemeye başlayınca I. Selim Giray, daha temiz havadan daha çabuk bir iyileşme umarak, daha yüksekte yer alan İslimiye Alpleri'ndeki kuşların uçtuğu berrak bir su kaynağına⁴³⁹ gitti. Oraya, elli tane mandanın (camız) koşulduğu bir araba üzerinde götürüldü.

Veziriazam Köprülü Hüseyin Paşa gittiği yere onun için iki bin duka altını, Sultan da bin duka altını ile birlikte bir samur kürk gönderdi.⁴⁴⁰ Han, bu pek çok lütuf ve teveccüh için teşekkür etti, fakat daha büyük bir atıfet ve inayet olarak oğlu Kaplan Giray'ın serbest bırakılması dileğinde bulundu; arzusu geri çevrilmeyip yerine getirildi. I. Selim Giray Alpleri'ni bir ara terk etti ve İslimiye'ye bağlı olan Çubuklu köyüne inip konakladı. Ertesi sabah İslimiye'ye vardığı sırada kadı (yargıç), şeyh ve beldenin önde gelenleri tarafından tazim ve saygıyla karşılandı. Su dolaplarının (çarklarının) bulunduğu vadiyi ziyaret etti ve sonra tekrar altı saatte İslimiye Alpleri'ndeki kuşlarla dolu su kaynağına geri döndü.

Orada onu kendi zamanının *Kırım Tarihi*'nin [*Târîh-i Mehmed Giray*] yazarı Muhammed (Mehmed) Giray ziyaret etti ve dört gün onunla birlikte kaldı (1702). Daha sonra I. Selim Giray, nikris hastalığında herhangi bir hafifleme bulamamış olduğu halde İslimiye

⁴³⁹ Kuşlar, kendileri için en uygun olan mineral karışımı ve iyot yönünden yeterli olan suları tercih ederler. (Ç.)

⁴⁴⁰ Die kaiserliche und königliche Hofbibliothek'te [Viyana'daki, şimdiki adı Österreichische Nationalbibliothek olan Avusturya Millî Kütüphanesi] bulunan II. Hacı Giray'ın oğlu Prens (Şehzade) Muhammed Giray'ın *Kırım Tarihi*, varak: 111. [Eser için bkz. Bkz. Uğur Demir, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme - Çeviri Metin)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006. Hammer'in ifadesinin aksine, Mehmed/Muhammed Giray, babasının adını Mübarek olarak vermektedir. Bkz. a.g.e., s. x. (Ç.)]

Alpleri'nden ayrılıp Zağra'daki Kızılıklı⁴⁴¹ köyüne gitti ve sonra da tekrar Fındıklı'ya hareket etti. Tarih yazarı Muhammed Giray'ın, I. Selim Giray'la aynı dönemde yaşamış bulunmasından kaynaklanan bu tanıklığı olmasaydı, onun yaşamının daha sonraki dönemi neredeyse hiç tespit edilemeyecekti.

LXII.

I. Selim Giray'ın Yirmi Sekizinci Han Olarak Dördüncü Kez Hanlığı Elde Etmesi

İlerlemiş yaşına ve nikris ağrılarına rağmen I. Selim Giray dördüncü kez olmak üzere hanlık görevine atandı (1702). O zamanki veziriazam Daltaban Paşa,⁴⁴² talihinin açılmasının ilk aşaması olan yeniçeri ağalığı makamını ona borçluydu. Bâb-ı Âli, II. Devlet Giray'dan memnun değildi, çünkü Ruslar kaleler kurmuşlar ve filolar inşa etmişler, Han ise bunlara dair yanlış raporlar göndermişti.⁴⁴³ Bir araba ile Edirne'ye getirilen I. Selim Giray kürkler, sorguç, kalpak, sadak, yay, mücevher kakmalı kılıç ve iki bin duka altını hediye ile hanlık makamına getirildi. En genç oğlu Kaplan Giray nureddin, onun büyüğü olan Gazi Giray ise kalgay olarak atandı.

Görevden alınan han II. Devlet Giray, Bâb-ı Âli'nin emrine itaat etmedi ve kardeşi Saadet Giray'ı Akkerman ve İsmail (İzmail) üzerine gönderdi. Buraların yöneticisi olan Yusuf Paşa ona muhalefti ve onun harekete geçirdiği Nogaylar bu şehirleri savundular.⁴⁴⁴ İdam edilen Daltaban Paşa'nın yerine Veziriazam Rami'nin atanması

⁴⁴¹ Bulgaristan'da Kızılıklı adlı köyü bulunan kasaba ve şehirler olarak şunlar gösterilmektedir: Silistre, Yanbolu, Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç), Osmanpazarı (Omurtag) / Eski Cuma (Tırgovişte). Bkz. "Bulgaristan'daki Türk Köyleri", www.balgoc.org.tr/bilgi/koy.xls. (Ç.)

⁴⁴² Daltaban Mustafa Paşa 4 Eylül 1702 - 24 Ocak 1703 tarihleri arasında dört ay 20 gün sadrazamlık yapmıştır. (Ç.)

⁴⁴³ Han'ın yalan içeren ifadeleri için bkz. *Târîh-i Mehmed Giray*, varak: 114.

⁴⁴⁴ [Avusturya Millî Kütüphanesi'ndeki] *Târîh-i Mehmed Giray*, varak: 114; Berlin Kütüphanesi'ndeki *Târîh* [*Târîh-i Mehmed Giray*], No. 75, varak: 214.

üzerine Nogayların ayaklanma ve çatışmaları hep birlikte küllenip söndü. İsyan etmiş bulunan o iki kardeş, önceki han II. Devlet Giray ve eski kalgay Saadet Giray, Kuban'a ve Çerkezistan'a kaçtılar.⁴⁴⁵

On sekizinci yüzyılın ikinci yılından beşinci yılına kadar⁴⁴⁶ dördüncü kez olmak üzere hanlık görevini sürdüren I. Selim Giray, arkasında on oğul ve on kız bırakarak öldü.⁴⁴⁷ Kendisi, Kırım hanları içinde hanlık tahtını dört kez dolduran tek handır. Yine beş Sultan'ın (IV. Muhammed/Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed) yönetimi altında hüküm sürmüş tek han olma niteliğini taşımaktadır. Kosova'daki meydan muharebesi sırasında sergilediği kahramanca cesaret ile askerî alanda büyük bir şöhrete sahip olmuştur.⁴⁴⁸ İsmi hem Kırım'da hem de İstanbul çevresinde,⁴⁴⁹ yaptırdığı pek çok çeşme ve diğer hayrat vakıfları ve kurumları sayesinde parıldayarak yaşamaya devam etmektedir. Babası Rezmî (I.) Bahadır Giray gibi hem devlet adamı, hem komutan, hem tarih yazarı, hem de şairdi.⁴⁵⁰

I. Selim Giray, Prens (Şehzade) Muhammed/Mehmed Giray ve *Gülbün-i Hânân*'ın yazarı olan Şahbaz Giray'ın oğlu [yani Halim Giray], han soyundan gelen üç tarih yazarı olarak bilinmektedirler.

⁴⁴⁵ [Avusturya Milli Kütüphanesi'ndeki] *Târih-i Mehmed Giray*, varak: 118; Berlin Kütüphanesi'ndeki *Târih [Târih-i Mehmed Giray]*, No. 75, varak: 215.

⁴⁴⁶ Hammer bu ifadeyle 1702-1705 arasını kastetmekle birlikte, I. Selim Giray'ın vefat tarihinin 22 Temmuz 1704 olduğu bilinmektedir. (Ç.)

⁴⁴⁷ Türkçe kaynaklara göre oğullarının adları için bkz. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VII, s. 114.

⁴⁴⁸ 1690 yılında Bulgaristan'a kadar gelmiş olan Avusturya ordusu karşısında savaştan önce çekilmek isteyen Tatar beylerine şöyle demiştir: "Boğdan, Eflak ve Niğbolu dağlarını aşarak geldik. Eğer geri dönersek düşman arasında namımız kalmaz. Her ne olursa olsun ya bu taburu sökündürürüz ya da cümlemiz kırılıp kıyamete kadar gideriz." (Ç.)

⁴⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı [*Târih-i Cevdet*], C. I, s. 83.

⁴⁵⁰ Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilen I. Selim Giray aynı zamanda hafızdı. (Ç.)

Bunlar, ülkenin Kırım doğumlu tarih yazarları şeklinde nitelendirilen ilk isimler olmaları sayesinde, memleketin edebî şöhret sahibi ilk tarih yazarları olmayı hak etmişlerdir. Ülkenin edebî kültürü daha Fatih Sultan Muhammed (Mehmed) dönemi öncesinde bile o denli büyüktü ki, Taşköprüzâde'nin (Fatih Sultan Muhammed'le aynı çağda yaşamış olan Molla Şerefeddin Kemal Kırımı ve Molla Seyyid Ahmed bin Abdullah gibi dikkat çekici isimler de aralarında olmak üzere Osmanlı hukuk bilginlerinin [fıkıh alimlerinin, müderrislerin] ve şeyhlerinin hayat hikâyelerini kaleme alan yazarın) verdiği bilgiye göre, o sıralarda Kırım'da 600'den fazla müftü (İslâm hukuku bilgini) ve 300'ün üzerinde yazar yaşamaktaydı.⁴⁵¹

I. Selim Giray, Burgaz (Purgaz, Pyrgos)⁴⁵² yakınlarındaki Kadıköy⁴⁵³ köyünde büyük bir koyun çiftliği bıraktı. Burayı, bir parçası olan çiftlik evi ve değirmen ile birlikte oğlu Kaplan Giray'a, bu oğulun ölümünden sonra ondan genç olan diğer kardeşlerin oğullarının arasından en yaşlı olanın mülkiyetine geçmesi şartıyla miras olarak devretti. I. Selim Giray, bunun yanı sıra Kırım'da pek çok çeşme ve köprü yaptırıp vakfetmiştir.

LXIII.

Yirmi Dokuzuncu Han III. Gazi Giray ve Otuzuncu Han I. Kaplan Giray

I. Selim Giray'ın oğullarından Gazi Giray, han atanarak onun yerini aldı ve Kaplan Giray da kalgaylık makamına geçti. III. Gazi Giray, kendi kardeşini öldürmüş bulunan çeteci (*haiduk*=haydut) Çerkez kabilesinin liderini sığınmacı olarak kabul etmişti ve ayrıca

⁴⁵¹ Bkz. Taşköprüzâde'nin *Şakâyık-ı Nûmâniyye*'sinin Mehmed Mecdî tarafından yapılmış Türkçe çevirisinin [*Hadâiku's-Şakâyık*] İstanbul'da 1269 (1853) yılında yapılmış baskısı, s. 101saur: 21.

⁴⁵² Bulgaristan'ın bugünkü adıyla Burgas ilinin kastedildiği anlaşılmaktadır. (Ç.)

⁴⁵³ Burgaz'a bağlı iki adet Kadıköy bulunmaktadır. Bugünkü adları Mıdrino ve Sıdievo'dur. (Ç.)

Anapa Nogaylarının akın ve seferlerine, ona emredilen şekilde, bir son vermeyi başaramamıştı. Bu yüzden III. Gazi Giray, bu akın ve seferler konusunda Rusya tarafından yapılan şikâyetlerin tamamen üstesinden gelinmesi için ve ayrıca onun daha önce büyük kardeşi II. Devlet Giray Han'a karşı başına buyrukluğunu yapmış olması dikkate alınarak, görevinden azledildi (1707).

Yerine I. Kaplan Giray han olarak atandı ve ona Büyük Mirahur [emîr-i âhûr-ı kebir] mühtedî (din değiştirmiş) Osman Ağa vasıtasıyla, hanlık nişan ve rütbe alâmetleri ve ayrıca beş bin duka altını gönderildi. Kalgaylık makamını ise Mengli Giray elde etti, nureddinlik mevkiine de onun küçük kardeşi Maksud Giray sahip oldu. Görevden alınmış bulunan III. Gazi Giray ise bundan kısa süre sonra, Karinabad'da vebadan öldü. Bunun hemen ardından da aynı şekilde Maksud Giray vefat etti. Onun yerine nureddin olarak Sahib Giray geldi.

I. Kaplan Giray, Kafkasya'da *Bestau*/Beştav'da (Beş Dağ)⁴⁵⁴ iskân edilmiş bulunan Kabartay kabilesine karşı savaştı. O zamana değin bunların beyleri Kırım hanları tarafından göreve getiriliyor ve onlara itaat ediyorlardı. Zaman zaman da isyan ediyorlar, bu yüzden Çerkez⁴⁵⁵ köle ve cariye teslim etmeleri (ayıp,⁴⁵⁶ namusu lekeleyen vergi) sûretiyle cezalandırılıyorlardı. Bir süreden beri Kırım Tatarları tarafından çok şiddetli baskı altına alındıkları için, Nogaylar Beştav'daki sığınaklarını terk ettiler ve erişilmez Kanjal Dağı'na⁴⁵⁷ yerleştiler.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Şimdiki adı Pyatigorsk. Karaçay ve Balkar dilinde Beştav, beş dağ anlamına gelmektedir. Rusya'nın Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'ne dahil olan Stavropol Krai/Kray içinde yer almaktadır. Stavropol Kray, Çeçenistan'ın hemen kuzeyindedir. (Ç.)

⁴⁵⁵ Kabartaylar bir Çerkez topluluğudur. Burada kendileri kastedilmektedir. (Ç.)

⁴⁵⁶ Burada Hammer, Türkçe olarak "Aib" yazmaktadır. (Ç.)

⁴⁵⁷ Kanjal Dağı, Rusya'nın Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi'ne dahil olan Kabardey-Balkar (Kabardino-Balkaria) Cumhuriyeti sınırları içinde yer almaktadır. (Ç.)

⁴⁵⁸ Söz konusu dağın adını Hammer, ilgisiz bir şekilde, Balchandschan Sıra-dağları olarak vermektedir. Howorth da, Balkhanshan ismini vermekte, ancak Hammer'in aksine, isabetli bir şekilde, Nogaylar yerine Kabartaylar

Onları kendi sığınaklarına geri dönmek üzere harekete geçirmek için üzerlerine boşuna tekrar tekrar sevkiyat yapıldı; bizzat Kalgay Mengli Giray'ın silahlı olarak gönderilmesi de semeresiz kaldı.

Bunun üzerine bizzat Gazi Giray⁴⁵⁹ büyük bir askerî kuvvet ile bunlara karşı sefere çıktı. Besarabyalı altı bin Nogay, Han'ın bin 500 sekbanı (askeri), Han'a yardım için Kefe Beylerbeyi'nin kumanda ettiği üç bin sipahi, Kömürköy'den (Kemürköi)⁴⁶⁰ beş bin Çerkez ve ayrıca Yamansadak⁴⁶¹ adıyla bilinen diğer Nogay kabilelerinden adamların oluşturduğu toplam 20 bin kişilik bir ordu söz-konusuydu. Han, Kanjal Geçidi'nde Çerkezlere saldırdı [1707]. Fakat onlar tarafından öyle ağır bir yenilgiye uğratıldı ki, aralarında Şırın Bey (Şırın/Şirin kabilesi beyi) ile Carık (Dscharik),⁴⁶² Yurulce ve Mansur kabilelerinin beyleri ve 23 alim olmak üzere soyluların ileri gelenlerini ve ordusunun büyük kısmını kaybetti. I. Kaplan Giray, muhtemelen bu yenilgi yüzünden ve ayrıca Ignatius (Ignaz)⁴⁶³ Kazaklarının Çar [Deli, Büyük] I. Petro'ya karşı gerçekleştirdiği

ifadesini kullanmaktadır. (Bkz. *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 571). (Ç.)

⁴⁵⁹ Kaplan Giray olması gerekiyor. (Ç.)

⁴⁶⁰ Küçük Kafkas Sıradağları'nın bir parçası olan Talış Sıradağları içinde yer alan Kömürköy Dağı kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

⁴⁶¹ Howorth'un verdiği bilgiye göre, Nogaylar'ın Istiakoghli (İstiak oğlu), Yuvarlak, Kıtay, Kıpçak ve Yedisian kabileleri hep birlikte Yaman Sadak (Yamansadak) olarak adlandırılmaktadır (Bkz. Henri Hoyle Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part II*, London: Longman, Green, and Co., 1880, s. 1043. Yazarın bu eserine daha önce atıfta bulunurken farklı bir baskısından yararlanmış bulunuyoruz. Diğer baskıda "Part 2", burada ise "Part II" kaydı mevcuttur.) Bu isim Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde de geçmektedir. (Ç.)

⁴⁶² Carık, Tatarca'da "aydınlık, ışık huzmesi" anlamına gelmektedir. (Ç.)

⁴⁶³ Çar I. Petro'nun (1672-1725) iktidar döneminin (1682-1725) başlarında büyük bir Kazak kitlesi, gelenekleri yüzünden baskı gördükleri için Rus egemenliğinden kaçıp Kuban'a göç etmiş bulunuyordu. Katolik inancı çerçevesinde bunların "koruyucu aziz"inin (*patron*) St. Ignatius olmasından dolayı Tatarlar tarafından "İnat Kazakları" olarak adlandırılmışlardır. "The Cossacks", *Blackwood's Edinburgh Magazine*, C. 46, Edinburgh:

ayaklanmadan kaçan Kazakları Kerman'dan⁴⁶⁴ alıp Temeruk yakınlarındaki Hantepe'ye (*Chandepé*)⁴⁶⁵ naklettirmiş olmasından dolayı görevinden azledildi.

LXIV.

II. Devlet Giray'ın Otuz Birinci Han Olarak İkinci Kez Hanlık Makamını Elde Etmesi; Aynı Şekilde I. Kaplan Giray'ın Otuz İkinci Han Olarak İkinci Kez Hanlık Makamına Geçmesi ve Saadet Giray'ın Otuz Üçüncü Han Olması

III. Gazi Giray'ın ağabeyi II. Devlet Giray, I. Kaplan Giray'ın yerine ikinci kez han olarak atandı (1707). Onun bu ikinci hanlık döneminde Prut Barış Antlaşması [22 Temmuz 1711] gerçekleştirildi. II. Devlet Giray, Veziriazam Baltacı Mehmed Paşa'yı bu antlaşma hususunda haklı olarak suçladı, fakat atlanıp sefere çıkmış olmasının mükâfatı olarak Veziriazam'ın, Reis Efendi'nin [Reisülküttab]⁴⁶⁶ ve Yeniçeri Ağası'nın başlarını almaya asla muvaffak olamadı.⁴⁶⁷ Bununla birlikte Baltacı Mehmed Paşa önce Midilli, sonra da Limni adasına sürüldü, orada çaresi bulunamayan bir hastalıktan vefat etti.⁴⁶⁸

Blackwood Ltd, September 1839, s. 364; "Being Thoughts, Observations...", *The European Magazine*, Vol. 75, Mayıs 1819, s. 408-409. (Ç.)

⁴⁶⁴ Türkçe kaynaklarda Han-Kirman, Kirman, Kirmen, Kemren ve Kasım adları ile de anılan Kerman, Rusça kaynaklarda Gorodets ve Meşçerskiy Gorodok şeklinde geçmektedir. Günümüzde Gorodets olarak bilinen şehir Rusya sınırları içinde ve Volga Nehri kenarında yer almaktadır. (Ç.)

⁴⁶⁵ Osmanlı'nın Bucak olarak isimlendirdiği Güney Besarabya'da Tuna Nehri'nin kuzeyinde Hantepe adlı bir mevki bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Muhtemelen bugünkü Ukrayna'nın güneybatısındaki Orlivka kasabası yakınlarında yer alıyordu. (Ç.)

⁴⁶⁶ Osmanlı'da dışişleri bakanlığı makamı. (Ç.)

⁴⁶⁷ Peyssonel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, C. II, s. 236-237.

⁴⁶⁸ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VII, s. 161.

II. Devlet Giray, yedi yıllık bir hanlıktan sonra, hanlık tahtını tekrar kendisinden önceki han I. Kaplan Giray'a devretmek zorunda kaldı. İkinci kez hanlıktan ayrılışından sonra Rumeli'deki [Vize] çiftlik konağında yaşamını yitirdi.⁴⁶⁹ II. Devlet Giray gibi ikinci kez han olan I. Kaplan Giray, bu defa tahtı sadece üç yıl doldurabildi. Talihsiz Petrovaradin (Petervarad) Meydan Savaşı'ndan⁴⁷⁰ sonra tahtı kaybetti. Sefer katılmamış olması yüzünden yenilgiden o da kısmen sorumlu tutulmuştu.

Hanlık atamalarında hizmet unsuruna değer verildiği için, bu defa han, I. Selim Giray'ın oğullarından değil, bilakis bir başka koldan tensib edildi. Seçilen isim yaşlı Kara (III.) Devlet Giray oldu [1716].⁴⁷¹ Ancak bu seçim, mirzaların ve Şırın/Şirin kabilesi beylerinin tasvibini alamadığı için, atamalarda I. Selim Giray ailesine tekrar geri dönüldü ve söz konusu müteveffa hanın oğlu Saadet Giray han olarak tahta çıkarıldı (1716).⁴⁷²

Yeni han, bu saygın kabilenin önde gelenleriyle, yani Şırın/Şirin kabilesi beyleriyle, aşağıdaki nedenlerden dolayı anlaşmazlık içine düştü: Her şeyden önce o, Çerkezlere ve Kabartaylar'a karşı düzenlenen askerî seferlerde alınan ganimetten pay dağıtırken Şırın/Şirin beylerinin başı olan Hacı Cantimur'a haksızlık etmişti. Damadını ona tercih etmiş ve Kırım'ın komutanlarından önde gelen üçüne karşı Bâb-ı Âli'den sürgün emri çıkartmıştı. Bu yüzden Şırın/Şirin kabilesi beyleri Kayalaraltı'nda (kayaların altında)⁴⁷³ gürültü

⁴⁶⁹ Çelebizâde Asım, *Târîh-i Çelebizâde*, varak: 67.

⁴⁷⁰ Petrovaradin, Kuzey Sırbistan'da Tuna Nehri kıyısında, Novi Sad şehrinin karşısında yer alan bir kasabadır. Avusturya ve Osmanlı güçleri 5 Ağustos 1716 günü burada karşılaştılar. (Ç.)

⁴⁷¹ Râşid, C. II, s. 173.

⁴⁷² Tarihi 1717 olarak verenler de mevcuttur. (Ç.)

⁴⁷³ Kırım beyleri, yönetimini beğenmedikleri ve değiştirilmesini istedikleri hanlara karşı muhalefetlerini göstermek için Akmescit'teki (bugünkü Simferopol) Kalgaylık Sarayı'nın yakınında bulunan Kayalaraltı mevkiinde toplanırlardı. (Ç.)

ve şamata ile toplandılar ve Subhan Gazi⁴⁷⁴ Bâb-ı Âli'ye, Han'ın görevden alınmasını talep eden bir dilekçe gönderdi. Dilekçeye Bâb-ı Âli tarafından olumlu cevap verildi [1724].

LXV.

Otuz Dördüncü Han II. Mengli Giray

Görevden alındıktan sonra Silivri'deki Kadıköy adlı köyde yaşamaya başlamış olan I. Kaplan Giray'ın hem kardeşi hem de hanlığı döneminde kalgayı olan II. Mengli Giray, II. Muhammed (Fatih Sultan Mehmed) tarafından Kırım'ın ilk hanı yapılan I. Mengli Giray'la adaştı. Debdebe, ihtişam ve azamet sergilenecek göreve getirildi; kural ve teamüllere uyularak başına iki sorguçlu bir samur kalpak geçirildi. Üzerine dokuz altın düğmeli, kenarlarında altın işlemeli süsleme ve yıldızlar bulunan bir kapaniçe giydirildi. Ayrıca mücevher kakmalı bir kılıç, incilerle kaplı bir sadak, ok ve yayla donatıldı. Kendisine, Divân üyelerine özgü binicilik koşum ve takımlarını üzerinde taşıyan bir at da takdim edildi. Bunların yanı sıra, otuz adet şeref simgesi elbise, maiyeti arasında paylaştırıldı.⁴⁷⁵

Ertesi yıl (1727), kendisine verilen, İran'a karşı savaş alanına 10 bin Tatar göndermesi emrini yerine getirdi. Kalgay Safa Giray beş bin atıyla, Nureddin Selamet Giray da bir o kadarına kumanda etti. Selamet Giray'ın maiyetinde Han'ın oğlu Toktamış Giray da vardı. Kalgay [İstanbul'da] Büyükdere'den (Avrupa elçiliklerinin yazlık binalarını içinde bulundurduğu için burayı herkes bilir) geçip Hünkâr İskeleyi'ne (Üzerinde imzalanan antlaşma sayesinde burası da diplomaside aynı şekilde meşhurdur) ulaştı. Boğaziçi'nin Asya kıyısındaki Beykoz'da Veziriazam'ın elini öptüler. Veziriazam tarafından Sultan Kalgay'a beş bin, Sultan Nureddin'e dört bin, Prens Toktamış'a da beş bin akçe hediye edildi, ayrıca armağan olarak onlara koşumları eksiksiz ve mükemmel atlar verildi.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Han'ın veziri olan Subhan Gazi, Şırın kabilesi beyleriyle anlaşmıştı. (Ç.)

⁴⁷⁵ Çelebizâde Asım, varak: 47.

⁴⁷⁶ A.g.e., varak: 78.

Bundan kısa süre sonra kalgaylık makamı I. Selim Giray'ın oğlu Adil Giray'a tevdi edildi. Çünkü önceki kalgay Safa Giray, Saadet Giray'ın oğulları Halim Giray ile Şahin Giray'ın tarafını tutuyordu. Ertesi yıl Nureddin Selamet Giray'a ısrarla istemeye devam ettiği vatana dönme müsaadesi verildi, ayrıca önceki Kalgay Safa Giray'a da Yanbolu'daki çiftlik konağında oturma izni tanındı.⁴⁷⁷ Kısa bir süre sonra onun halefi Adil Giray da onu takip edip oraya geldi. Adil Giray, Han'ın teklifi üzerine görevinden alınmış ve yerine kalgay olarak Nureddin Selamet Giray atanmıştı.

Ancak Adil Giray rahat durmadı, Besarabya'daki Nogaylar'ı ayaklandırmak için gerginlik çıkardı (1727). Moldavya'daki eski ikâmet yerlerini talep etmeleri ve I. Kaplan Giray'ın tekrar han olarak tahta oturtulmasını istemeleri için onları kışkırttı. Ancak Kırım'dan İstanbul'a, Han'ın her konudaki tutum ve davranışlarının adil yasaya ve yüce kanuna uygun olduğunu ve Nogayların han değişikliği meselesine karışmaları gibi bir şeyin hiç gündeme gelmediğini belgeleyen dilekçeler geldi.⁴⁷⁸ Bunun üzerine II. Mengli Giray'ın hanlığı yeniden onaylandı ve Özü/Özi, Bender, İsmail (İzmail), Kili ve Akkerman şehirlerinin yöneticileri ile Moldavya (Boğdan) ve Eflak (Valahya) voyvodalarına, onu karışıklık çıkaran Nogaylara karşı askerî birlikleri ile desteklemeleri emri verildi. Bunun üzerine Adil Giray, Kırım Hanı'nın merhametine sığınmak zorunda kaldı ve onun şefaatiyle Bâb-ı Âli'ye af için başvurup yalvardı.

LXVI.

Nogayların Ayaklanma Çıkarmaları ve Sakinleşmeleri

Bu olaylar üzerine Han ile Özü/Özi yöneticisi, Nogayların işlerini yoluna koymak için birlikte İsmail (İzmail) şehrine girdiler. Nogayların, Kovayların (Kowai) ve Karahalk (Karachalk)⁴⁷⁹ kabilesinin

⁴⁷⁷ A.g.e., varak: 78, 102.

⁴⁷⁸ A.g.e., varak: 139.

⁴⁷⁹ Türk-Moğol devletlerinde harp esnasında çerig/çeri (asker) olarak vazife gören ve karaçun/karaçi (kara halk, kara budun) denen geniş halk tabakası bulunurdu. (Ç.)

mirzaları mahkeme huzuruna çıktılar [1728]; daha 17 yıl öncesinden kararlaştırılmış ve yedi yıl önce de (1721'de) tekrar onaylanmış bulunan Prut ile Dinyester nehirleri arasındaki iki saatlik genişliğe sahip arazi hattı yeniden tasdik edildi. Rahat durup huzursuzluk çıkarmayacaklarına dair yemin ettiler ve aksi halde Bâb-ı Âli'ye bin kese ceza ödemek üzere anlaştılar.⁴⁸⁰

Besarabya'daki Nogaylar güçbelâ sakın ve sessiz durdular, fakat Kuban'dakiler ayaklanma çıkardı. Diğer ayaklanma Adil Giray tarafından tahrik edilmişti, bunu ise Cantimur ile Baht Giray kışkırttı. Şırın/Şirin kabilesinin kudretli beyi Cantimur'un başına buyrukluğu, sonuncu hanın görevden alınmasına neden olmuştu. Ancak o, bundan sonra da itaat etmeyi reddetti ve bu yüzden Bâb-ı Âli tarafından isyancı ilan edildi. Bununla ilgili gerekli emirler Kırım kadısına ve Tuna kıyısındaki kalelere bildirildi.⁴⁸¹ Han, ordu-suyla ve Perekop (Orkapı) yöresinden Potkal (*Pothul*) Kazaklarıyla⁴⁸² Kuban'a karşı yola koyuldu. Kalgay da Besarabya Tatarlarıyla harekete geçti.⁴⁸³ Cantimur, Nogaylar arasına kardeş kavgası yangını atarak Çılgın Sultan (Deli Sultan) adıyla meşhur olan Baht Giray'la birleşmişti.

Bâb-ı Âli, Özü/Özi ve Kefe emirlerini, Han'ı Kuban'a ve Çerkezlere karşı desteklemek üzere silah altına çağırdı. Ülkenin daha eski önde gelen güçleriyle, Çerkezlerle ve Kasay [Kasayoğlu] topluluğu ile uygun ve olması gereken biçimde geçinme imkânı bulamayan, Kalmuklardan da korkup tedirgin olan Nogay kabileleri Yedisan ve Cemboyluk [Cambayluk, Cembulak], Kırım'a göç etmek için izin istediler ve bu müsadeyi aldılar. Onları ayaklanmalarından dolayı af diledikten ve afvedildikten sonra Katay-Kıpçaklar

⁴⁸⁰ Çelebizâde Asım, varak: 139-140.

⁴⁸¹ A.g.e., varak: 139.

⁴⁸² Hammer'in *Geschichte des osmanischen Reichs*'da verdiği bilgiye göre, Kazaklar üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi Don Kazakları, ikincisi ise Zaporog Kazaklarıdır. Üçüncü kısım ise Osmanlılar tarafından Barabaş, Sarıkamış ve Potkal Kazakları olarak üç grup şeklinde tasnif edilmiştir. (Ç.)

⁴⁸³ Çelebizâde Asım, varak: 75.

izledi. Deli Sultan da yalvararak istediği afvı, Nogayları ve Çerkezleri rahat bırakma sözü vererek elde etti.⁴⁸⁴

Moldavyalıları rahatsız etmekte olan Besarabya'daki Halil Paşa Yurdu'nda⁴⁸⁵ mukim Nogaylar ise İsmail'e (İzmail) ve Akkerman'a nakledildiler. Onların sınırlarıyla Besarabya'da oturanların sınırları teferruatlı ve dikkatli bir şekilde ayrılıp belirlendi. Ve II. Mengli Giray hanlık görevinden alındı (1730).⁴⁸⁶

LXVII.

Otuz beşinci Han I. Kaplan Giray

II. Mengli Giray'ın halefi olarak üçüncü defa hanlık koltuğuna oturmuş bulunan I. Kaplan Giray döneminde Ruslar ile Bâb-ı Âli arasında Kabartay ülkesi için anlaşmazlık çıktı. Bu ülke çok önceden, “erguvan içinde doğmuş bulunan Konstantin”⁴⁸⁷ zamanında Kabaksiya (*Kabaxia*) olarak bilinmekteydi. Edirne'de 1713 yılında Ruslarla yapılan son barış antlaşmasında, Kabartayların da bir alt kabile olarak içlerinde yer aldıkları Çerkezlerin, Nogaylar gibi Kırım Hanlığı'na bağlı bulundukları hususu kabul edilip tanınmıştı.⁴⁸⁸

⁴⁸⁴ A.g.e., varak: 146.

⁴⁸⁵ Osmanlı belgelerinde Nogay Tatarlarının Bucak'a ve Halil Paşa Yurdu'na yerleştirilmiş olmasından söz edilmektedir. (Ç.)

⁴⁸⁶ Çelebizâde Asım, varak: 78.

⁴⁸⁷ Bizans İmparatoru VI. Konstantin (771–797). İmparator IV. Leo'nun tek oğluydu. 5 yaşındayken babası tarafından ortak imparator ilan edilmiş ve törenle taç giymiştir. Babası 780'de öldüğünde daha 9 yaşındayken tek imparator oldu. Erguvan moru Bizans hükümdarlarının kıyafetlerinde kullanılan renktir. Bizans'ta, imparator dışında hiç kimse mor pelerin takamazdı. VI. Konstantin, daha küçük yaşta imparator ilan edildiği için “erguvan içinde doğan” (im Purpur Gebornen, Porphyrogenetus, the Purple-born) olarak adlandırılmıştır. Bkz. Karl Wenzeslaus Rodecker von Rotteck, *Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntniss bis auf Unsere Zeiten: Fur Denkende Geschichtsfreunde*, C. IV, 7. b., Freiburg, 1830, s. 271. (Ç.)

⁴⁸⁸ Frédéric Schoell, *Histoire Abrégée Des Traités de Paix, Entre Les Puissances de L'Europe, Depuis la Paix de Westphalie* (Vestfalya Barış'ından Bu Yana

Yukarıda anlatıldığı gibi, daha önce [1707 yılında] I. Kaplan Giray Han ile Saadet Giray tarafından Kabartaylara karşı askeri sefer düzenlenmiş bulunuyordu. Seferin amacı, onları, namusu lekeleyen (ayıplı) vergi olarak kız ve erkek çocuklar teslim etmeye zorlamaktı. Daha bundan iki yıl önce de [1728'de], namusu lekeleyen haracın tekrar yürürlüğe konulduğu [Edirne'de 1713 yılında] imzalanmış bulunan barış antlaşmasından sonra, Sultan Baht Giray ile II. Mengli Giray Han'ın kardeşi Murad Giray bir ordu ile Kabartay topraklarına girmişler ve Çerkezler tarafından geri püskürtülmüşlerdi.

Şimdi ise Ruslar, önce bölünmüş halde, bundan kısa süre sonra ise bir bütün halinde olmak üzere, Kabardiya'nın egemenliğini muhtıra niteliğindeki bir yazı ile istemiş bulunuyorlardı. Bu yazıya göre Çerkezler, köken itibarıyla Ukrayna Kazaklarındandı ve bunun sonucu olarak Rusya tebaası olarak tanınmalıydılar.⁴⁸⁹

Bahçesaray'daki çok sayıda çeşmeler arasından biri bugün bile hâlâ I. Kaplan Giray'ın adını bânisi ve vakfedeni olarak halka ilan ediyor ve Allah'ın rahmet ve lütfunun onun üzerine olması için niyazda bulunuyor.⁴⁹⁰

LXVIII.

İran'a Karşı Sefer ve Kafkasya Üzerine Yürüyüş

Bâb-ı Âli'den kendisine gelen İran'a karşı savaş ilanı ile ilgili yazı ile I. Kaplan Giray, İran'a karşı sefere çıkması ve bu fırsattan istifade ile, Kuzey Kafkasya sıradağlarındaki halkların devlete olan bağlılığını, Kuban Irmağı ağzından Derbend'deki Rus sınırına kadar

Avrupa Güçleri Arasındaki Tarihî Barış Antlaşmaları), C. XIV, Brüksel, 1837, s. 269.

⁴⁸⁹ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VII, s. 419 ve muhtıra için bkz. s. 596.

⁴⁹⁰ "Sur l'autre fontaine, Kaplangerai-Khan, le fondateur, implore la clémence divine en faveur lui-même et des pecheurs de la race." ["Çeşme üzerindeki yazı, kurucusunun günahlarının afvı için ilahî rahmeti dilemektedir." (Ç.)] Bkz. Anatole de Démidoff, *Voyage dans la Russie Méridionale & la Crimée*, s. 284.

uzanan kuşak boyunca, daha sert ve şiddetli bir şekilde kuvvetlendirmesi emrini aldı (1732). Bir süredir Rus etkisi ve yayılması yüzünden bunların Osmanlı'ya olan bağlılığı gevşemiş ve zayıflamıştı. Bu yüzden Kalgay Feth/Fethi/Fetih Giray,⁴⁹¹ Şırın/Şirin kabilesi beyleri ve mirzaların kumandası altındaki Kırım ve Besarabya Tatarlarından, Nogaylardan ve Çerkezlerden teşkil edilmiş olan ordusuyla Kırım'dan Asya'ya geçti.

Feth Giray, Kuban Nehri kıyısında Kalmuk beyinin, Kabardiya'da ise Kabartay beylerinin sadakat ve bağlılık arzlarını kabul etti. Kalgay Kuban Nehri kenarındayken, Rusların Kutsal Haç Kalesi'nin⁴⁹² kumandanı ona, yürüyüşünü durdurmasını istemek için bir temsilci gönderdi. Bir ay sonra ise, Kalgay'ın çoktan Kabardiya'ya varmış bulunduğu sırada, Hazar Denizi kenarında konuşlanmış bulunan Rus Başkomutanı Prens von Hessen-Homburg, Kalgay'ın yürüyüşüne silahla karşı koymak zorunda kalacağını mektupla bildirdi. Kalgay cevap olarak, yürüyüşünü durdurmasının mümkün olmadığını, çünkü Han'dan ve Bâb-ı Âli'den bunun için emir aldığını bildirdi.

Feth Giray, yürüyüşünü Kuban'dan Terek Nehri'ne doğru sürdürdü; Kafkas Dağları'nın kuzey ayağından çıkıp Büyük Kabardiya'dan geçerek kuzeydoğu yönünde Terek'e doğru akan sekiz ırmağı aşmış geçti.⁴⁹³ Eskiden Cengiz döneminde ülkenin başkenti olan Tatartop'ta⁴⁹⁴ Küçük Kabardiya'nın⁴⁹⁵ beyleri, Sunca (Sunzha) Nehri kıyısındaki

⁴⁹¹ II. Devlet Giray'ın oğlu. (Ç.)

⁴⁹² Dağıstan'daki Sulak Irmağı (Sulaq, Çeçence: Ğoysu) ağzında yer alıyordu. (Ç.)

⁴⁹³ Irmakların isimleri için bkz. *Subhî Tarihi*, varak: 77. Ayrıca Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*'ta ilgili notta bu kaynağa atıfta bulunarak isimleri vermektedir.

⁴⁹⁴ Diğer adıyla Ulu-Macar, Dağıstan'ın kuzeybatı kesimlerinde yer alan müstahkem bir mevki idi. (Ç.)

⁴⁹⁵ Rus coğrafyacılar Kabardiya'nın Terek Nehri'nin güneybatısında kalan kısmını Büyük Kabardiya, kuzeydoğusunda kalan bölümünü ise Küçük Kabardiya olarak adlandırmışlardır. (Ç.)

İslav (*Islaw, Islaf*) köyünde ise birkaç bin atlı ile gelmiş olan Çeçenlerin beyi, Kalgay'a sadakat ve bağlılıklarını bildirdiler. Geçilen diğer dört ırmaktan sonra onu Kumukların beyi karşıladı. Enderi kabilesinin⁴⁹⁶ beyi Kalgay'ın üzengisini öptü ve askeri birlikler sağlama sözü verdi. Tatargav'da (*Tatargaw, Tatargaf*) Kaytakların Usumi'sinin⁴⁹⁷ oğlu ile Surhay'ın [*Sürhay*], yani Gazikumukların⁴⁹⁸ beyinin oğlu, bağlılık arz ederek Kalgay'ı karşılamaya geldiler ve onlara beylerbeyi olarak hil'at giydirildi. Ayrıca Derbend'e sekiz saat mesafeden Akuşaların [*Akuşa/Urakha*] İslâm hukuku bilginleri ile Kubaçilerin asilleri ve toprak ağaları, itaatkâr olduklarını göstermek için geldiler.

Rus komutanının Feth Giray'a ve ona refakat etmek üzere Bâb-ı Âli tarafından gönderilmiş bulunan Saray Mabeyincisi Mustafa'ya tekrar tekrar gönderdiği mektuplarında, ülke sınırının geçilmesi durumunda silahla karşı koyacaklarını kesin ve sert biçimde açıklamış bulunması yüzünden, Feth Giray Dağıstan sınırı boyunca yukarıya doğru 12 saat yürümeye kendisini zorladı. Boğaz ve geçitlerin ağzında Ruslar onların karşısına çıktılar. Prens von Hesen-Homburg tarafından kumanda edilen süvariler ile 200 yaşlıca Kazak, Tatarlar ile savaşa tutuştular. Karşılaşma iki saat sürdü. Ruslar'ın 55 ölüsü ve 78 yaralı vardı. Tatarlar, Derbend'in yanından geçerek Samur Nehri kenarına kadar aşağıya çekildiler. Orada bulunan Eski Hodad'da (*Eski Chodad*) karargâh kurdular. Fakat

⁴⁹⁶ Günümüzde Dağıstan'ın batısında, Çeçenistan sınırında yer alan Haskavyurt (*Khasavyurt*) bölgesinde Benderi adlı bir köy mevcuttur. Ayrıca Gürcistan'ın Yukarı Kartlı (*Shida Kartli*) bölgesinde de bu adı taşıyan bir yer mevcuttur. XVIII. yüzyılın başlarında da, önemli bir köle ticaret merkezi olan Hazar Denizi kıyısındaki Benderi'den bahsedilmektedir. (Ç.)

⁴⁹⁷ Hammer'in Usmi olarak verdiği isim, Usumi (*Utsmi*) olmalıdır. Kaytakların (*Haydak/Haydag, Khaydag*) hanlarına/reislerine bu unvan verilirdi. (Ç.)

⁴⁹⁸ Gazi Kumuk halkı. Laklar olarak da bilinirler. Bkz. Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul: Nart Yayıncılık, 1993.(Ç.)

bunun ardından [Haziran 1733'te⁴⁹⁹] Bâb-ı Âli'den aldıkları emir üzerine dönüş için yola koyuldular.⁵⁰⁰

LXIX.

Otuz Altıncı Han II. Feth Giray ve II. Mengli Giray'ın Otuz Yedinci Han Olarak Yeniden Hanlık Tahtına Oturması

Feth Giray Rus komutanının bütün taleplerine rağmen Kafkasya'daki yürüyüşüne devam ettiği için, İstanbul'daki Rus temsilciliği Bâb-ı Âli tercümanlığına, Bâb-ı Âli'nin savaş hazırlığı niyeti taşımasından dolayı Rus birliklerinin, sadece Tatarlara karşı güvenliği sağlamak amacıyla Kırım'a doğru harekete geçeceğini bildirdi. Ayrıca Mareşal'in [Münnich]⁵⁰¹ Kırım Hanı'na hitaben yazdığı yazıları haber verdi (1736).⁵⁰² Sözü edilen savaş sonunda ilan edildi ve Münnich'in ordularının güzel Kırım'ı baştan başa yarıp geçen seferleri arazileri ve şehirleri ıssız ve تنها bir hale getirdi. Rus Generali Lasey (Lascy) 40 bin kişinin başında olduğu halde Kırım'a girdi; Han'ı Karasubazar, Bahçesaray ve Akmesicid'e kadar takip etti. Altı bin ev, 38 cami, iki kilise ve 50 değirmen ateşe verildi.

Ülkesini oldukça kötü savunmuş olan I. Kaplan Giray görevden alındı ve Tatar askerî gücünü böylesine korkusuzca Dağıstan'a kadar taşımış bulunan Kalgay Feth Giray onun yerine han olarak atandı (1736). Nureddin olarak görev yapan Arslan Giray kalgaylığa, Han'ın diğer kardeşi Mahmud Giray ise nureddinliğe getirildi. Ancak II. Feth Giray'ın hanlığı bir yıl bile sürmedi, 10 ay sonra

⁴⁹⁹ Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 578. (Ç.)

⁵⁰⁰ *Subhî Tarihi*, varak: 77.

⁵⁰¹ Burkhard Christoph Graaf von Münnich (1683-1767). (Ç.)

⁵⁰² Johann Jakob Moser'in *Der Belgradische Friedens-Schluss Zwischen Ihro Römisch-Kayserl: Majestät Und Der Ottomannischen Pforte ... Mit Einer Vorrede* (Jena: J. F. Bielcken, 1740) adlı eserindeki ekte Rus yönetiminin yazıları yer almaktadır (s. 23).

hemen görevden alındı ve II. Mengli Giray ikinci kez han olarak atandı (25 Temmuz 1737).

Muhammed Rıza'nın *es-Seb'uş-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar* adlı tarihi burada bitiyor. Eserin en sonunda Kırım'ın olağanüstü şeyhlerinden birinin bir yazısı yer alıyor. Yazı, Kırım için bu kadar uğursuz ve fecî olan askerî sefer felâketi ve belasının yedi sebebini gözler önüne sermektedir.

II. Mengli Giray, han olarak ikinci kez tahta oturmasından iki yıl sonra, Belgrad Barış Antlaşması'nın⁵⁰³ üzerinden çok fazla zaman geçmeden vefat etti [10 Aralık 1739]. I. Mengli Giray, Fatih Sultan Mehmed'in [ve Osmanlı Devleti'nin] hükmü altındaki ilk Kırım hanı idi; II. Mengli Giray ise ait olduğu hanedana mensup hanların sonuncu şairidir. Halim Giray'ın *Gülbün-i Hânân*'ı, onun şairlik dehasını gösteren bir örnek olarak aşağıdaki gazeli aktarmaktadır:

*Üftâde-i dâm-ı ser-i zincîr-i cefâyuz
Bir zülf-i siyeh-kâra kul olmağa sezâyuz*

*Ger şâh-ı serîr-dâr olursa n'ola cânân
Gam mı çekerüz biz dahi kûyunda gedâyuz*

*İtmeklûk için hâk-ı rehûn dideye sürme
Her şâm u seher talib-i teşrif-i sabâyuz*

*Bir pula satarsa bizi ağyâre aceb mi
Ol âfet-i gül-çehreye çün bād-ı hevâyuz*

*Eylerse Nevâyî⁵⁰⁴ n'ola eş'arumi tahsîn
Biz silsile-i Hân-ı Kırım Mengli Girây'uz.*⁵⁰⁵

⁵⁰³ Osmanlı Devleti'nin 18 Eylül 1739 tarihinde Avusturya ve 3 Ekim 1739 günü de Rusya ile imzalamış olduğu antlaşma. (Ç.)

⁵⁰⁴ Nevâyî, Çağatayların, yani Doğu Türklerinin en büyük şairi olan Mir Ali Şîr'in şairlik mahlasıdır.

⁵⁰⁵ Bugünkü Türkçe ile: "Cefa zincirinin ucundaki tuzağa düşmüşüz. Biz siyah saçlı, günahkâr bir güzele kul olmaya lâyıgız. Eğer sevgili taht sahibi bir padişah olursa ne var? Hiç gam mı çekeriz, biz de mahallesinde bir kuluz.

LXX.

Otuz Sekizinci Han Halim [II. Selim]⁵⁰⁶ Giray,

Otuz Dokuzuncu Han II. Selamet Giray;

II. Selim Giray'ın İkinci Kez Olmak Üzere Kırkinci Hanlığı;

Kırk Birinci Han Arslan Giray, Kırk İkinci Han Kırım Giray

II. Mengli Giray'ın ölümü üzerine hanlık makamı II. Saadet Giray'ın oğlu⁵⁰⁷ Halim Giray'a⁵⁰⁸ tevdi edildi (1741). Resmî devlet tarihçisi (vakanüvis) Vasıf, onun kısa süre sonra tahttan indirilmesinin nedeni olarak sadece gençlikten kaynaklanan düşüncesizliğini değil, aynı zamanda tembelliğini, gevşekliğini ve dayanıksızlığını da göstermektedir.⁵⁰⁹ Bu yüzden görevden alınıp yerine II. Selamet Giray atandı.

Ancak yeni han da kısa bir süre sonra, Ruslar tarafından ona karşı ileri sürülmüş olan şikâyetler ve esirleri kurtarma konusunda gösterdiği yavaşlık (1743) yüzünden hanlığı, ikinci kez hanlık makamına geçecek olan selefi [II.] Selim Giray'a bıraktı (1743).⁵¹⁰ Yeni

Yolunun toprağım sürme yapmak için gece gündüz sabah rüzgânının esmesini isteriz. Sevgili, bizi rakibe bir pula satarsa şaşılır mı? Biz, o gül yüzlü âfete bedavayız, onun yanında kıymetimiz yoktur. (Ali Şir) Nevâyî şiirlerimi takdir ederse şaşılır mı? Biz, Kırım hanları soyundan Mengli Giray'ız." Bkz. Halim Giray, *Gülbûn-i Hânân* (nşr. M. Sadi Çöğenli ve Recep Toparlı), s. 167. (Ç.)

⁵⁰⁶ Hammer'in yazdıklarından, Selim yerine yanlışlıkla Halim isminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Howorth'a göre, II. Mengli Giray'ı II. Selamet Giray takip etmiş, ikisinin arasında bir başkasının hanlığı söz konusu olmamıştır. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 581. (Ç.)

⁵⁰⁷ *Gülbûn-i Hânân*'ın yazarı Halim Giray (1772-1824), Şahbaz Giray'ın oğludur. (Ç.)

⁵⁰⁸ Bohusz'un *Histoire du Royaume de la Chersonese Taurique*'sinde geçtiği gibi Alim Giray değil, Halim Giray.

⁵⁰⁹ Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, C. I, İstanbul, 1219 (1804-05), s. 151.

⁵¹⁰ Burada Selim Giray için hem ikinci kez hanlıktan söz edilmesi hem de onun Selamet Giray'ın selefi olarak gösterilmesi, daha önce sözü edilen Halim isminin aslında Selim olması gerektiğini göstermektedir. (Ç.)

Han'a Doğancı/Şahinci (doğan/şahin avcısı)⁵¹¹ İbrahim Ağa vasıtasıyla yüksek rütbedekilere özgü üç adet kürk, çifte sorguç, sadak (okluk), kılıç ve dört bin duka altını gönderildi. Önceki han II. Selamet Giray, Gelibolu'daki çiftlik konağında oturma iznini elde etti.

II. Selim Giray, hanlık makamını, [Koca] Ragıp Paşa'nın vezirliği sırasında (1748) istiska (vücutta su toplanması) hastalığından ölünceye kadar beş yıl süreyle doldurdu.⁵¹² Yerine Arslan Giray⁵¹³ han olarak atandı. Mirahur (emîr-i âhûr) Torak Muhammed Bey, padişahlık fermanını getirip ona teslim etti. Ferman onu, bir milyon akçeden oluşan büyük bir "şerefli hizmet bedeli" ile "ilhan" ve han, yani ülkenin efendisi ve ordunun komutanı olarak atıyordu. Padişahın tuğrasını taşıyan bir ferman (hatt-ı hümayun), onun Bâb-ı Âli'ye çağrılmasını bir başka zamana erteledi ve Kırım'da dolaysız ve aracısız olarak (İstanbul'a bilgi vermeden dilediği gibi) sınırsız seyahat etmesi talimatını verdi. Bunun için de ona [Mirahur Muhammed Bey'den ayrı olarak] ikinci görevli subay durumundaki Bostancı ayrıca bin duka altını seyahat parası getirdi.⁵¹⁴

Nogaylar Arslan Giray Han'ın kardeşi Kırım Giray'ı güç kullanarak han yapmak istedikleri için Arslan Giray hanlık vazifesinden afvını istedi ve yerine Kırım Giray, Moldavya Nogayları tarafından ona reva görülmüş bulunan haksızlıkların telafisi için, mecburen han olarak atandı.⁵¹⁵ Kırım Giray, Kırım'ın büyük hanlarının

⁵¹¹ Osmanlı sarayında padişahın maiyetinde doğancı ve şahinciler de bulunuyor, bunların önde gelenlerine doğancıbaşı ve şahıncıbaşı deniliyordu. Görevleri av için doğan ve şahin yetiştirmek ve av sırasında padişaha refakat etmektir. Şahıncıbaşılar, doğancıbaşılarından daha üst konumdaydı. Sözü edilen İbrahim Ağa'nın şahıncıbaşı olması mümkündür. (Ç.)

⁵¹² Süleyman İzzî, *Târîh-i İzzî*, varak: 167.

⁵¹³ II. Devlet Giray Han'ın oğlu ve II. Selim Giray'ın kardeşi. (Ç.)

⁵¹⁴ A.g.e., varak: 153-154.

⁵¹⁵ Howorth'a göre, Arslan Giray Han, 12 Ağustos 1755 tarihinde görevinden alınmış, yerine Hakim (Halim) Giray atanmıştır. Hakim Giray da 21 Ekim 1758'de azledilmiş, yerine Kırım Giray getirilmiştir (Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s.

sonuncusudur ve Theodor Mundt'un Prusyalı haber ve bilgi kaynaklarına dayanarak ona ithafen hazırladığı monografi [onu konu edinen eser] değersiz olmaktan uzaktır.⁵¹⁶ "Kırım Giray," diyor Mundt, "bir kahramanın bünyesine sahipti; kuvvetli, dinç, heybetli, haşmetli ve azametli bir boyu bosu ve endamı vardı. Fakat o aynı zamanda şüphe götürmeyen bir zerafet ve yakışıklılıktan da pay almıştı. Bütün bunlara mana dolu ve dikkat çekici bir kafa ve yüz eklenmiş bulunuyordu. Yüzünde savaşıtlara özgü kararlı, azimli, sert ve keskin bir ifade de mevcuttu. Kırım Giray'ın bu özelliklerini, neşeli ve keyifli bir yaşama sevinci ile hicvedici bir ruh halinin hafif izleri tamamlıyordu."⁵¹⁷

Kırım Giray tarafından başkent Bahçesaray'da yaptırılıp vakfedilmiş olan güzel bir çeşme burada bir pınardan daha çok özel bir anıt gibi hizmet görmektedir. Söz konusu çeşme, selsebil yeri ve mahalli, yani Cennet pınarı olarak adlandırılmaktadır.⁵¹⁸ Bu çeşmenin

583-584.) Başka bazı kaynaklara göre ise Arslan Giray Mart 1756'da görevinden alınmış, yerine Halim Giray atanmıştır. (Ç.)

⁵¹⁶ Yayınlandıktan bir yıl sonra eserin İngilizce çevirisi de basılmıştır. Bkz. Theodore Mundt, *Krim-Girai: Khan of the Crimea*, London: John Murray, 1856. Bu çevirinin yeni basımları için bkz. Theodor Mundt, *Krim-Girai: Khan of the Crimea*, Nabu Press, January 2010; Theodor Mundt, *Krim-Girai: Khan of the Crimea*, Kessinger Publishing, September 2010. (Ç.)

⁵¹⁷ Theodor Mundt, *Krimgerai, ein Bundesgenosse Friedrichs des Grossen*, Berlin, 1855.

⁵¹⁸ "La face de Baghtcheh-Saraï est réjouie par la solitude bien-faisante de Krimgheraï, le lumineux! sa main tutélaire a étanché soif du pays. S'il existe une fontaine semblable à cette-ci, qu'elle se présente. Damas, Bagdad, ont vu bien, des choses, mais elles n'ont point ru une aussi belle fontaine." [Şam ve Bağdat'ta da çeşmeler varsa da, Bahçesaray'daki gibi zarf ve güzel olan pek yoktur.] Puis la date de 1176 [1176 tarihinden sonra]. Bahçesaray'daki çeşme için de kullanılan selsebil adlandırması, Schnitzler'in beyanının veya tercümesinin doğru olmadığı şüphesine yol açmaktadır, çünkü bu tercümede selsebil kelimesi geçmemektedir [Bkz. Johann H. Schnitzler, *Description de la Crimée, surtout au point de vue de ses lignes de communication*, Paris, 1855. (Ç.)]. Bu sözcük Schnitzler tarafından "fontaine

Demidoff'un notları tarafından aktarılan kitabesi her ne kadar inşa edildiği yılın ve bânisinin adını veriyorsa da Avrupalı gezginlerin seyahat notlarında bu çeşme hep, Puşkin'in onunla ilgili şiirinin etkisiyle, Marie Potocka'nın (Mariä Podocka) adıyla birlikte anılagelmiştir.⁵¹⁹ Bahçesaray su bakımından zengin ve pek çok çeşmeyle bezemiş bir şehirdir. Öyle ki, sahip olduğu çeşmelerin sayısı 119'dan

des pleurs" (gözyaşı çeşmesi) şeklinde tamamen yanlış tercüme edilmiştir (s. 99). [Schnitzler, çeşme için, "Selsebil (*Selsibil*) veya Gözyaşı Çeşmesi (*Fontaine des pleurs*) lakaplı" nitelendirmesini yapmaktadır. (Ç.)] Ayrıca onun "larms" için Marie Potočka okuması (yorumu) yapılması varsayımını veya tahminini benimsemesi [Larme, hem "gözyaşı", hem de "damla, çok az miktar" anlamına gelmektedir. (Ç.)], aynı şekilde, Avrupalılara ait bir efsane olarak asılsız ve temelsizdir. Bu söylenceye göre, Kırım Giray'ın çeşmesi, Polonyalı Kontes Marie Potočka adına yapılmıştır.

⁵¹⁹ Bkz. Bkz. Anatole de Démidoff, *Voyage dans la Russie Méridionale & la Crimée*, Paris: Publié par Gihaut Frères, 1838-1848. Muhtemelen Schnitzler yüzünden Gözyaşı Çeşmesi adıyla ünlenmiş olan bu çeşme, Bahçesaray'daki Kırım hanlarına ait Hansarayı adlı yapının içinde yer almaktadır. Kırım Giray Han bunu, genç yaşta ölen eşi Dilâra Bikeç anısına, "Dünya durdukça bu çeşme de benim gibi ağlasın" diyerek 1763 yılında yaptırmıştır. Söz konusu türbe Hansaray'ın duvarına bitişiktir. Gözyaşı Çeşmesi'nin de başlangıçta türbenin duvarına bitişik olarak yapıldığı belirtilmektedir. Hammer'in sözünü ettiği Marie Potočka söylencesine göre ise, Kırım Giray, haremindeki Polonya asıllı bu genç bayana aşık olmuştur. Han'ın aşkına karşılık vermeyen Marie ölünce Kırım Giray, kederini ifade etmek için, ağlayan bir abide yapılmasını emretmiştir. Böylece Bahçesaray Çeşmesi ortaya çıkmıştır. Çeşmenin şu anda bulunduğu yer, inşa edildiği asıl yer değildir. İddiaya göre, asıl yerindeyken akan suyun çıkardığı ses, geceleri sessizlikte, akustığın de yardımıyla insana ağlama/hıçkırık sesi gibi geliyor ve dinleyenleri derinden etkiliyordu. II. Katerina'nın direktifiyle çeşme bugünkü yerine taşınınca, bu özelliği kaybolmuştur. 1824 yılında ünlü Rus şair ve yazarı Puşkin, sürgünde iken gezdiği Hansaray'dan ve çeşmenin hikâyesinin Marie Potočka'lı versiyonundan çok etkilenmiş, "Bahçesaray Çeşmesi" (Bahçisarayskiy Fontan) adlı şiirini kaleme almıştır. Şiir, o dönemde Rusya'da ve Avrupa'da büyük şöhet kazanmıştır. Sözkonusu şiir Boris Asafiyev'in müziği ve Nikolai Volkov'un metni ile 1934'te baleye de uyarlanmıştır. (Ç.)

daha az değildir. Bunlar arasından 50 tanesi toplum genelinin kullanımına açıktır, ayrıca altı tanesi de fiskeye niteliği taşımaktadır.⁵²⁰

Su kaynağı bakımından bu kadar zengin ve bereketli olduğu için, Bahçesaray'ın seyyahlar tarafından belki, Bitinya'daki⁵²¹ Bursa şehrinin deprem yüzünden bütünüyle harap olmadan⁵²² önceki halinin yanına yerleştirilmesi mümkündür. Tournefort tarafından su kaynaklarının zenginliği bakımından çoktan Bursa ile karşılaştırılmış bulunan Endülü'steki Gırnata'yla (*Granada*)⁵²³ birlikte anılması da normal karşılanabilir. Almanya'da ise Stuttgart'taki Canstat⁵²⁴ şehrinde daha fazla Bahçesaray, yani bahçe-şehir (*Gartenstadt*) adını taşımayı hak eden bir şehir yoktur. Burası sadece bahçesindeki sanat eseri niteliği taşıyan güzel ve anlamlı su yapılarıyla değil, aynı zamanda Wilhelma'nın⁵²⁵ Mağrib'e (Kuzeybatı Afrika'ya) özgü inşa

⁵²⁰ “Mon admiration, dit Dubois, à toujours été excitée, à Baktche-Sarai, gar [par] la multitude des fontaines qui murmurent à chaque pas.” [“Benim Bahçesaray'a olan hayranlığım, diyor Dubois, adım başında rastlanan çeşmelerin her zaman büyük bir heyecan vermesinden ileri geliyor.” (Ç.)] Bkz. M. J. H. Schnitzler, *Description de la Crimée*, s. 96.

⁵²¹ Bitinya, (Yunanca: Bithinia) Anadolu'nun bugünkü Bursa, Kocaeli, Sakarya, Bilecik, İzmit, Düzce, Yalova, Kastamonu, Bartın ve Zonguldak illerini kapsayan kuzeybatı bölgesinin Antik Çağ ve sonrasındaki adıdır. M. Ö. 2000 yılı ortalarında Trakya'dan göç eden Bittni adlı kavim tarafından işgal edilmiştir. (Ç.)

⁵²² 1855 yılında Bursa'da meydana gelen depremde şehir neredeyse bütünüyle yıkılmış, bu afet “küçük kıyamet” olarak adlandırılmıştır. (Ç.)

⁵²³ Eser için bkz. Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş ve Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005. (Ç.)

⁵²⁴ Günümüzdeki adıyla Bad Cannstatt. Stuttgart'ın kuzeydoğusunda yer alan banliyö durumundaki bir semttir. Ortasından Neckar Nehri geçmektedir. 19 adet doğal maden suyu kaynağına sahiptir. Bunlardan 11'i şifalı kaplıca olarak bilinmektedir. Kaynaklardan günlük 22 milyon litre maden suyu üretimi yapılmaktadır. (Ç.)

⁵²⁵ Bad Cannstatt'taki, günümüzde bin 100 farklı hayvan türü ve 5 bin 800 değişik bitki türü içeren bitki (botanik) ve hayvanat bahçesi. 1846 yılında kurulmuştur. Württemberg (Svabya) Kralı I. Wilhelm tarafından yaptırıldığı için bu adı almıştır. (Ç.)

tarzı sayesinde de söz konusu isme layıktır. Burası Doğu ülkeleri tarzında inşa edilmiş bir harika olan Granada'daki el-Hamra Sarayı'nın Neckar (Nekar) Irmağı yatağındaki büyülu vadiye (Zauberthal) taşınmış hali gibidir.⁵²⁶ Hiç şüphesiz, güzellikte ve dikkat çekicilikte, Kırım'ı tasvir eden bütün gezginler tarafından zerafet ve romantiklik açısından alabildiğine göklere çıkarılan Bahçesaray'daki Hansarayı'nın ve oradaki Harem'in büyüleyiciliğini aşmaktadır.

LXXI.

[III.] Selim Giray'ın⁵²⁷ Kırım Giray'ın Yerine Kırk Üçüncü Han Olarak Üçüncü [Birinci] Defa Han Olması

Biz burada Türkçe kaynaklara dayanıyoruz; Mundt'un yukarıda sözü edilen monografisinde ise onlardan alınmış herhangi bir bilgi yok. Kırım Giray, aslına bakılırsa, onun yerine kardeşi Arslan Giray'ı han olarak atamış bulunan Bâb-ı Âli'ye Nogaylar tarafından zorla kabul ettirilerek han olmuştu. Bu yüzden beş yıl sonra hemen görevden alındı.⁵²⁸ Resmî devlet tarihçisi (vakanüvis) Vâsıf, onu düşüncesizlik, tedbirsizlik ve savurganlıkla itham ediyor ve onun can sıkıcı ve zamansız isteklerinden Bâb-ı Âli'nin duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor. Vâsıf'a göre, "Kim çok fazla şey isterse, gerekli olandan mahrum kalır" şeklindeki Arap özdeyişi onun durumuna uygun düşmektedir.⁵²⁹

⁵²⁶ Bu ifadeler biraz abartılıdır. (Ç.)

⁵²⁷ Hammer burada, II. ya da III. diye numara vermeden, Selim Giray'ın üçüncü kez han olmasından söz etmektedir. Halbuki daha önce, Selim Giray'ın (I. Selim Giray değil), [Koca] Ragıp Paşa'nın vezirliği sırasında (1748) istiska (vücutta su toplanması) hastalığından ölünceye kadar beş yıl süreyle hanlık makamını doldurduğunu belirtmişti. Doğal olarak burada sözü edilen Selim Giray, II. değil, III. Selim Giray'dır ve Hammer'in ifadesinin aksine ilk kez han olmaktadır. II. Selim Giray, II. Devlet Giray'ın oğluyken (Howorth'a göre Kaplan Giray'ın oğlu), III. Selim Giray, II. Devlet Giray'ın torunu ve II. Feth Giray'ın oğludur. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 585. (Ç.)

⁵²⁸ Howorth'a göre Ekim 1764'te. Bkz. a.y. (Ç.)

⁵²⁹ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsar ve Hakâiku'l-Ahbâr*, C. I, s. 264.

Öte yandan, Kırım Giray'ın şantajlarının bir yardakçısı olan Hasan Paşa Tütüncüsü,⁵³⁰ yani Hasan Paşa'ya tütün tedarik edip onun için muhafaza eden kişi olarak isim yapmış bulunan Mâbeyinci Abdi, Yedikule Zindanı'na konuldu ve bundan kısa bir süre sonra da aynı yerin önünde kafası uçuruldu (1764). Bu şahıs, İsakçı ant-reposunun⁵³¹ muhafızı olarak ülkeyi şiddetli bir baskı altına almış bulunuyordu.⁵³²

Böylece şimdi [III.] Selim Giray, hanlık tahtını üçüncü [ilk] kez doldurmak üzere atanmış oldu.⁵³³ Ancak bu makamı sadece üç yıl elinde tutabildi. Görevinden azledildi ve yerine 12 yıl önce Bâb-ı Âli tarafından han olarak atanan, fakat kendisinden sonraki han uğruna hemen bu makamdan ayağı kaydırılarak Rodos'a sürgün edilmiş bulunan Arslan Giray bu defa kesin olarak tayin edildi.⁵³⁴ Fakat ona refakat eden Saray mabeyincisi tarafından daha Bahçesaray'da han olarak tahta oturtulmadan yol güzergâhı üzerindeki Kavşan'da (*Kauschan*)⁵³⁵ vefat etti.

Acayip bir kader. O kadar ki, iki kere Bâb-ı Âli tarafından han olarak atanmış, ilkinde gerçek bir hükümdarlığa henüz hiç ulaşmadan Nogaylar, ikincisinde de ölüm tarafından⁵³⁶ bundan mahrum edilmişti.

⁵³⁰ A.g.e., C. 1, s. 265.

⁵³¹ Bugünkü Isaccea kasabası. Doğu Romanya'da, Tuna'nın güney kenarında yer alır. Kalesi ve gemilerin yanaştığı iskelesi ile önem taşıyordu. Antrepo, gümrüklere gelen ticari eşyanın konulduğu anbar ve depo demektir. III. Selim buraya yeni zahire anbarları yaptırmıştır. (Ç.)

⁵³² Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, C. 1, s. 265.

⁵³³ Daha önce de belirtildiği gibi, ilk kez. Önceki Selim Giray (II.), vefat etmiş bulunuyordu. (Ç.)

⁵³⁴ 30 Mayıs 1767 tarihinde. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 585. (Ç.)

⁵³⁵ Günümüzde Moldova'nın (Moldavya) güneyinde yer alan Căuşeni (Kauşany, Kauşen, Căuşani) adlı kasaba. Osmanlı belgelerinde Kavşan olarak geçmektedir. (Ç.)

⁵³⁶ Howorth'a göre 30 Mayıs 1767 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. a.y. (Ç.)

LXXII.

Kırk Dördüncü Han Maksud Giray

Tatarlar Kırım Giray'ın oğlu Baht Giray'ın han olmasını istedikler, fakat Bâb-ı Âli Maksud Giray'ı atadı. Ayrıca onun yanına Baht Giray kalgay, en küçük kardeşi Muhammed/Mehmed Giray da nureddin olarak verildi. Yeni han, Şumnu'daki⁵³⁷ askerî kampta alışlagelmiş değerli hil'at ve hanlık simgeleri ile donatılarak ve kendisine ayrıca 15 bin akçe ihsan edilerek karşılandı. Etrafına koşup toplanmış olan Tatarların geçimi için de ona fazladan 35 bin akçe verildi. Ancak bu meblağ Tatarların ganimet ve soygun arzusunu pek fazla dizginleyemedi. Öyle ki, çevredeki bütün köyleri talan edip harabeye çevirdiler.

Maksud Giray, sahip olduğu hanlık şerefini ancak bir yıl boyunca muhafaza edebildi. Çünkü onun savaş zamanlarında bir işe yaramayacağı çok önceden fark edilmişti; bu yüzden vazifeden azledildi ve Boğaziçi'nin Asya kıyısında yer alan Fındıklı'daki (Fündüklü)⁵³⁸ çiftlik konağına gönderildi. Bu Maksud Giray, Baron von [de] Tott'un anılarından⁵³⁹ dolayı meşhurdur. Ancak, "Taurica (Kırım) Yarımadası Tarihi" [*Histoire du Royaume de la Chersonese Taurique*] kitabının yazarı [Siestrzencewicz de Bohusz], onunla ilgili olarak tam bir sessizlik sergilemektedir.

Baron de Tott'un, Maksud Giray'ın en yakın ve samimi sosyal çevresi içinde yer almasına izin verilmiş bulunuyordu. Bu sosyal çevre, Han'ın yeğeni olan Nureddin'den⁵⁴⁰, bir kazaskerden (kadı-asker), himayeye mazhar olmuş birkaç mirzadan ve ayrıca Şırın/

⁵³⁷ Bugünkü Shumen/Kolarovgrad şehri. Doğu Bulgaristan'da yer almaktadır. (Ç.)

⁵³⁸ Hammer, eserin ilerleyen sayfalarında Fındıklı'nın Edirne'de Tunca Nehri kenarında olduğunu söylemektedir. Boğaziçi'ndeki Fındıklı, İstanbul'un Asya değil Avrupa yakasında, Kabataş ile Tophane arasında yer alır. (Ç.)

⁵³⁹ *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs ...*, C. II, Amsterdam, 1785, s. 73, 81.

⁵⁴⁰ Yukarıda ismi Muhammed Giray olarak verilmişti. (Ç.)

Şirin kabilesine mensup Kayamirza (Kaya Mirza) adlı bir mirzadan oluşmaktaydı. Bu sonuncusu, Han'ın kuzini durumundaki bir hanım sultanla evliydi. Han, II. Selamet Giray'ın oğluydu.⁵⁴¹ Babasının ölümünden sonra Fındıklı'daki bir köy/kır evinde (*Landhause*) yaşamış ve Kırım Giray'ın ilk hanlığı döneminde kalgaylık görevini ifa etmişti.

Daha sonraları Maksud Giray, Azamet (Azmet) Giray'ın oğlu İslam Giray'ı kalgay, onun kardeşi Bahadır Giray'ı ise nureddin olarak atadı. Han, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş başladığı sırada, silah adamı olmadığı için görevinden alındı⁵⁴² [1768].⁵⁴³

LXXIII.

Kırım Giray'ın Kırk Beşinci Han Olarak İkinci Kez Han Olması

Kırım Giray, Rusya'nın Osmanlı'ya savaş ilanından sekiz gün sonra, ikinci kez olmak üzere Kırım Hanlığı tahtına oturtuldu. Kılıç, kemer, yay, sadak, kalpak, sorguç ve gösterişli bir atla göreve getirildi.⁵⁴⁴ Bâb-ı Âli yerinde bir seçim olarak Kırım Giray'ın yiğitliğini ve savaşçılığını dikkate almıştı. Sultan [III. Mustafa], hem Bar⁵⁴⁵ hem de Tatar Hanı ile ittifak halindeydi. Kırım Hanı, çok aceleci bir

⁵⁴¹ Çetinoğlu'na göre II. Selim Giray'ın oğludur. Bkz. Oğuz Çetinoğlu, "Kırım Hanlığı Kronolojisi", *Bahçesaray*, Sayı: 63-64, Mayıs-Eylül 2010, s. 18. (Ç.)

⁵⁴² Bkz. Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, Maksud Giray'la ilgili madde.

⁵⁴³ Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 588. (Ç.)

⁵⁴⁴ Vâsıf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, C. I, s. 319.

⁵⁴⁵ Bu dönemde Polonya (Lehistan), Rusya tarafından işgal edilmiş, buna karşı Polonyalı asiller Bar Konfederasyonu adı altında teşkilatlanmışlardı. Bu örgüte mensup Leh vatanperverler Rus kuvvetleri tarafından mağlup edilmiş, onlar da Osmanlı sınırını geçerek, Podolya'daki Balta kasabasına sığınmışlardı. Ruslar, Lehlerin arkasından Balta'ya girip Leh milliyetçileriyle beraber kasabanın Müslüman ahâlisini de kılıçtan geçirdiler. Bunun üzerine Sultan III. Mustafa, Rus Elçisi Obreskov'u tutuklaup Yedikule'ye

şekilde ilan edilmiş olan savaşın gereğini yerine getirmek sûretiyle, daha önce Balta'da⁵⁴⁶ yakılmış bulunan sarayının öcünü almak için, yağma ve talan arzusu taşıyan askerî birlikleriyle Nova Serbia'yı (*Neuserbien*)⁵⁴⁷ istilâ etti.

Kırım Giray, ocak ayı sonunda Balta'dan hareket etmiş, "oradan rüzgâr gibi gelen" 100 bin Tatarla birlikte savaş alanında ortaya çıkmıştı. Bunun için önce Bug (*Bog*)⁵⁴⁸ Nehri'ni geçti ve ardından ordusunu Tugul'da her biri 30 bin kişilik üç bölüme ayırdı. Böylece Nureddin⁵⁴⁹ Doneck (Donets)⁵⁵⁰ Nehri'ne doğru, Kalgay⁵⁵¹ Dinyeper Nehri'nin sol kıyısı boyunca Orel⁵⁵² üzerine, Han da Yedisseven (Yedisán) kabilesi ve Bucak (Besarabya) Tatarlarıyla Nova Serbia'ya karşı üç ayrı bölük halinde harekete geçti. Han, yakıp yıkan coşkun bir fırtına olarak ülkeyi 75-80 saat arasında sel gibi aştı, binlerce kişiyi kılıçtan geçirdi ve bir o kadar insanı da köle olarak sürüp götürdü. Bu arada 100'den fazla köyü tahrip etti, bütün anbar

hapsettirdi ve 8 Ekim 1768'de Rusya'ya harp ilân etti. Kırım Hanı'na bir ferman göndererek Rusya içlerine akında bulunması emrini verdi. (Ç.)

⁵⁴⁶ Bugün de Balta adını taşıyan şehir (Ukraynaca: Балта), Odessa iline bağlıdır. Odessa'nın yaklaşık 200 kilometre kuzeyinde yer almaktadır. Bug Irmağı'nın bir kolu olan Kodyma Nehri kenarındadır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda nehrin bir tarafında Osmanlı'ya ait Balta kasabası ve kalesi, diğer tarafında ise Polonya'ya bağlı olan Józefgród (Yuzefgrad and Yusefgrad) yer alıyordu. (Ç.)

⁵⁴⁷ Yeni Sırbistan (New Serbia). Merkezinde Ukrayna'nın bugünkü Kirovohrad (Kirovograd, Kirovrad) şehri bulunan yaklaşık Kırım Yarımadası büyüklüğündeki alan, XVIII. yüzyılda burada çok sayıda Sırp yerleşim yeri kurulduğu için Yeni Sırbistan olarak adlandırılmıştır. (Ç.)

⁵⁴⁸ Burada kastedilen, Karadeniz'e dökülen Güney Bug'dur. Batı Bug Polonya üzerinden Baltık'a dökülmektedir. (Ç.)

⁵⁴⁹ Kaplan Giray. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 588. (Ç.)

⁵⁵⁰ Aşağı Don'un bir koludur. (Ç.)

⁵⁵¹ Maksud Giray. Bkz. a.y. (Ç.)

⁵⁵² Ukrayna sınırları içindedir. İsmi değişmemiştir. Liubashivka kasabasının 25 km batısında yer alır. (Ç.)

ve depoları ateşe verdi. Yeni inşa edilen üç kaleye, Michaelgrod,⁵⁵³ Archangelgrod⁵⁵⁴ ve Elisabethgrod'a⁵⁵⁵ ait olan köyler tamamen boşaltılıp ıpissız hale getirildi. Kırım Giray, dalgalanan bayrak ve sancaklarla ve yankılanan bando sesleriyle 14 gün boyunca ülkeyi her yönde dolaşıp durdu. Doneck/Donets Nehri kenarındaki İzium'un (Isum)⁵⁵⁶ varoşlarına kadar ilerledi. Yaklaşık bir ay sonra, Kavşan'daki Balta'dan⁵⁵⁷ başlatmış bulunduğu harekât tamamlanmış bulunuyordu.

Bu askerî seferler başlamadan hemen önce Han, Kavşan'da, Lezger'de [Lezgistan] hüküm sürmekte bulunan emirin/yöneticinin kardeşi olan bir Lezgi⁵⁵⁸ prensini (beyini) huzuruna kabul etmiş bulunuyordu. Bu bey, Han'a ve Bâb-ı Âli'ye yardım olarak yanında 30 bin adam alıp getirmişti. Bu yüzden Bâb-ı Âli'den, Rusları üzerinden sürüp çıkarmak istedikleri bölgenin, savaş sonunda gerçekleşecek barış antlaşması çerçevesinde kendilerine devredilmesini talep etmiş bulunuyordu. Söz konusu bey ayrıca, Veziriazam'ın savaş alanına hareket etmesinden 14 gün önce Bâb-ı Âli'de, onun ve Sultan'ın huzuruna merasimle kabul edilmişti.

Tarihteki hiçbir Tatar askerî seferi, Baron de Tott'un yaptığı kadar ayrıntılı biçimde tasvir edilmiş değildir. Baron, Han'ın sofrasına ve elbiselerine ortak olarak bu seferin ıstırap, sıkıntı ve zahmetlerini onunla birlikte yaşadı. Eyer altında yumuşatılmış [güneşte

⁵⁵³ Eskiden Mikhailovka ve Mikhaylovka isimleriyle de anılmış olan bugünkü Mykhailivka olmalıdır. (Ç.)

⁵⁵⁴ Ukrayna'nın bugünkü Novoarkhanhel'sk beldesi. Novoarhangelsk, Arhangelsk, Novoarkhangelsk, Novoarkhangelysk, Novoarkhangelsk ve Novoarkhangelysk gibi isimlerle de anılmıştır. (Ç.)

⁵⁵⁵ Elizabet Kalesi (Fort of St. Elizabeth). Yelisavetgrad, Elisavetgrad, Yelysavethrad ve Elizabethgrad gibi adlarla anılmıştır. Günümüzdeki ismi Kirovohrad'dır (Kirovograd, Kirovrad). Nova Serbia'nın merkezinde yer alıyordu. (Ç.)

⁵⁵⁶ Ukraynaca Izium, Rusça Izum. (Ç.)

⁵⁵⁷ Gerçekte Balta ile Kavşan (Câuşeni), Kavşan'daki Balta'dan söz edilecek kadar birbirine yakın değildir. (Ç.)

⁵⁵⁸ Lezgiler, Kafkasya'da yaşayan Müslüman halklardan biridir. (Ç.)

kurutulmuş] et ve at sütünden yapılan ekşimiş (sarhoş edici) içecek [kırmızı] dışında Tatarların temel gıdası, fûme (tütsülenmiş) at jambonu (söğüş, haşlanıp soğutularak yenilen et), butarg (*butarga*) havyarı⁵⁵⁹ ve kuru üzümdü. Fakat misafirleri için sofrada ayrıca altın kâse içinde sıvı tokay altını⁵⁶⁰ da bulunuyordu. Baron'un elbisesi, Laponya⁵⁶¹ topraklarında yaşayan türden bir beyaz kurt kürküydü; Sibirya sincabı postuyla astarlanmıştı.

Han'ın çadırı, tavşan kanı kırmızısı renkte bir kumaşla astarlanmıştı. Altmıştan fazla kişiyi içine alacak büyüklükteydi. Bu çadır, Han'ın günlük hizmetlerini görüp ihtiyaçlarını karşılayan görevlilere mahsus 12 adet diğer küçük çadırla çevriliydi. 13 çadırın hepsi birden, beş ayakkabı yüksekliğinde bir keçe duvar ile çembere alınmıştı.

O sıralarda Han, bir tümseğin üzerine çıkıp, yirmi kol halinde yürüyen ordusunun geçit resmini izlemişti. Kafilenin en ortasında, Han'ın sülalesine (hanedana) mensup olanlar bulunuyordu. Onların önünde, her biri 40 atlıdan oluşan 40 ayrı insan topluluğu gidiyordu. Her bir topluluk, içlerinden dört adam önemli ve yüksek konumda olmak üzere, iki sıra halinde yürüyorlardı. Bu toplulukların hepsi de 20 adet bayrak ya da sancak taşıyorlardı. Han'ın büyük bayrağı ile iki adet yeşil süvari sancağı, İnad (*Inad*) Kazaklarının bayraklarıyla birbirine karışmış durumdaydı. Bu Kazaklar, Büyük [Deli] Petro dönemi gibi erken bir zamanda İgnatius (*Ignaz*) Kazaklarının yönetimi altına verilmişler, o zamandan beri de İgnad (*Ignad*) ya da İnad (*Inad*), yani boyun eğmez, inatçı olarak adlandırılmışlardı.⁵⁶² Şimdi bunlar tarafından ayartılan Zaporog

⁵⁵⁹ Kurutulup mumla kaplanmış ton/kefal balığı yumurtası. Botarga diye de bilinir. (Ç.)

⁵⁶⁰ Tokaj da denilmektedir. Macaristan'da üretilen altın sarısı renkte likör şarabı. (Ç.)

⁵⁶¹ Finlandiya ve İsveç'in kuzey kısmına, Norveç'teki üç yönetim bölgesine ve Rusya'nın Murmansk bölgesine Laponya adı verilmektedir. (Ç.)

⁵⁶² Daha önce belirtildiği gibi, Çar I. Petro'nun iktidarının ilk dönemlerinde büyük bir Kazak kitlesi, gelenekleri yüzünden baskı gördükleri için Rusya'yı terk edip Kuban'a göç etmiş bulunuyordu. Katolik inancı çerçevesinde

Kazakları da, Elizabet'in⁵⁶³ komutanı karşısında artık boyun bükmekten vazgeçiyorlardı.

Tatarlar bu askerî harekâтта, alınan ganimetleri bir araya getirme konusundaki inanılmaz yeteneklerini de gözler önüne sermişlerdi. Yarım düzine köle, birkaç düzine sığır ve beş veya altı düzine koyun tek bir adama düşen ganimetti. Esir çocuklar eyer topuzuna asılı bir heybenin gözlerinde başları dışarda olduğu halde oturuyor; bir genç kız önde, anne arkada yürüyor, baba ve oğul ise, koyun ve sığırlar önlerinde olmak üzere yedek atların üzerinde yol alıyorlardı. Her şey 100 kişilik bir muhafız grubu tarafından sıkı bir askerî disiplin içinde idare edilip gözetim altında tutuluyordu. Bir haç tasvirine zarar veren Nogaylar, kilisenin kapısı önünde yüz sopa darbesi ile cezalandırılmışlardı. Bir Polonya köyünü izinsiz yağmalayan diğer bazıları ise atların kuyruğuna bağlanarak ölene kadar yerde sürüklendiler.

Kırım Giray, askerî harekâttan döndükten bir ay sonra, Eflak voyvodasının ajanı olan Yunan hekim Siropulo (Siropolo) tarafından zehirlenerek yaşamını yitirdi.⁵⁶⁴ Baron de Tott, Han'ı, zehiri veren kişiye karşı daha önce boş yere uyarmış bulunuyordu. Han, ölmek üzere olduğunu hissedince, maiyetindeki musikî topluluğuna yanında çalmaları emrini verdi. Ve can çekişerek uzaklarda sönüp giden titrek müziğin tatlı nağmeleri kulaklarında olduğu halde hayata gözlerini yumdu.⁵⁶⁵

bunların “koruyucu aziz”inin (*patron*) St. Ignatius olmasından dolayı Tatarlar tarafından “İnat Kazakları” olarak adlandırılmışlardır. (Ç.)

⁵⁶³ Elisabethgrod'un (Elizabet Kalesi, bugünkü Kirovohrad) komutanı kastediliyor olmalıdır. (Ç.)

⁵⁶⁴ Yeni Türkçe yayınlarda 1769 tarihi verilmekle birlikte, Howorth'a göre Şubat 1770'de vefat etmiştir. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 593. (Ç.)

⁵⁶⁵ Bkz. Vâsıf'ın *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*'ı, Baron de Tott'un anıları, Kırım Giray Han'ın yazdırdığı rapor (*Bericht*) ve Hammer'e ait *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. VIII, s. 331-333.

LXXIV.

**Kırk Altıncı Han IV. Devlet Giray,⁵⁶⁶
Kırk Yedinci Han III. [II.]⁵⁶⁷ Kaplan Giray ve
Kırk Sekizinci Han III. Selim Giray'ın⁵⁶⁸
İkinci Kez Tahta Çıkması⁵⁶⁹**

Aslına bakılırsa Kırım Giray, Osmanlı hakimiyeti altındaki Kırım'ın kendi gücüne dayanan son hükümdardır. Çünkü Kırım'ın Rusya'ya devredilmesine kadar ülkenin başında bulunan daha yarım düzine han, egemenliğin sadece gölgesiydiler. Arslan Giray'ın oğlu IV. Devlet Giray işte bu durumdaydı. Daha önce babasının hükümdarlığı sırasında, ikinci sıradaki iktidar mevkii olan kalgaylık makamını doldurmuştu. IV. Devlet Giray, Kırım'la ilgili eser vermiş olan son Osmanlı tarih yazarının, yani Kırım hanlarıyla ilgili *Gülbün-i Hânân*'in müellifi Halim Giray'ın babası olan Şahbaz Giray'ı kalgay olarak atadı. Onun diğer kardeşi Mübarek Giray ise nureddin yapıldı.

⁵⁶⁶ Burada sözü edilen Devlet Giray için yeni Türkçe yayınlar bazen IV, bazen de III. nitelendirmesini yapmaktadır. Howorth da, III. olarak göstermektedir (Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 593). Doğrusu IV. Devlet Giray'dır. III. Devlet Giray, Kara Devlet Giray olarak da bilinmektedir. (Ç.)

⁵⁶⁷ Daha önce eser boyunca sadece bir Kaplan Giray'dan söz edildiği halde, Hammer burada III. Kaplan Giray'dan söz etmektedir. Öte yandan, yeni Türkçe yayınlarda sadece bir Kaplan Giray Han'dan söz edilmekte, II. Kaplan Giray ise, han olarak kabul edilmemektedir. Yeni Türkçe yayınlarda II. Kaplan Giray, I. Kaplan Giray'ın torunu olarak gösterilmektedir. (Ç.)

⁵⁶⁸ Yukarıda Hammer'in hatalı olarak, II. Selim Giray'ın üçüncü kez han olmasından söz ettiğini, gerçekte III. Selim Giray'ın birinci hanlığının söz konusu olduğunu belirtmiştik. Nitekim burada, daha önce birinci kez han olmasından bahsetmediği halde, III. Selim Giray'ın ikinci kez han oluşuna değinmektedir. (Ç.)

⁵⁶⁹ Daha önce benzer han isimleri için numara vermeyen Hammer'in burada numaraları yazdığı görülmektedir. (Ç.)

IV. Devlet Giray, Kalgay'ı Kırım'a gönderdi, kendisi ise Moldovancı Paşa⁵⁷⁰ idaresindeki Türk karargâhına kapandı. Kavşan'a gitti ve orada kendisine devlet hazinesi tarafından savaş yardımı olarak 86 bin akçe gönderildi.⁵⁷¹ Gönderilmiş olan bu 16 bin kese paraya rağmen, ondan umulan ve istenen Hotin'i⁵⁷² tehdit etmesi yönündeki beklentilere karşılık veremedi. Bu yüzden görevinden alındı⁵⁷³ ve yeri [II.] Selim Giray'ın⁵⁷⁴ oğlu III. [II.] Kaplan Giray'a tevdi edildi. II. Kaplan Giray, Kavşan'a gitmekle görevlendirildi, selefi IV. Devlet Giray ise Kıbrıs'a sürgün edildi.⁵⁷⁵

Bir yıl dolmadan II. Kaplan Giray da görevden alındı⁵⁷⁶ ve yeri [hanlık makamı] II. Feth Giray'ın oğlu III. Selim Giray'a [ikinci kez olmak üzere] teslim edildi. Yeni han, amcası Arslan Giray'ın hanlığı sırasında kalgaylık makamıyla onurlandırılmıştı ve bu görevinden alındıktan sonra Vize kazasının Çakıllı Köyü'nde ikâmet etmişti.⁵⁷⁷ III. Selim Giray, ilk hanlığı döneminde, kendisinden büyük olan kardeşi Muhammed/Mehmed Giray'ı kalgay, küçük olan kardeşi Kırım Giray'ı ise nureddin olarak atamıştı. Kırım Giray'ın uhdesine aynı zamanda Bucak'taki orduların komutanlık makamı da havale edilmişti. III. Selim Giray, ilk hanlık görevinden alındıktan

⁵⁷⁰ Moldovancı Ali Paşa, III. Mustafa'nın saltanat döneminde 12 Ağustos 1769 ile 12 Aralık 1769 tarihleri arasında dört ay gibi kısa bir süre sadrazamlık yapmıştır. (Ç.)

⁵⁷¹ Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, C. II, s. 20.

⁵⁷² Ukraynaca: Khotyn. Ukrayna'nın batısında, Dinyester Nehri üzerinde yer alan küçük bir şehirdir. (Ç.)

⁵⁷³ Moldovancı Ali Paşa da aynı nedenle sadrazamlıktan alındı. (Ç.)

⁵⁷⁴ Hamîner numara vermemektedir, fakat II. Selim Giray kastediliyor olmalıdır. II. Selim Giray'ın, II. Devlet Giray'ın oğlu olduğu belirtilmektedir. Howorth'a göre ise Kaplan Giray'ın oğludur. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 585. (Ç.)

⁵⁷⁵ Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, C. II, s. 161.

⁵⁷⁶ Şubat 1771 tarihinde. Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 595. (Ç.)

⁵⁷⁷ Halim Giray, *Gülbün-i Hanân*.

sonra, tekrar han olarak görevlendirildiği o güne kadar kendisine ait bir çiftlik konağında vakit geçirmiş bulunuyordu.

III. Selim Giray, kardeşi Muhammed/Mehmed Giray'ı tekrar kalgay olarak atamış, fakat nureddinlik görevine, Halim Giray'ın Kaşıkbaş ismi altında tanınan oğlunu tayin etmişti. Han, Babadağ'daki kışlık karargâha gitti; oradan da Kırım'a hareket etmesi bekleniyordu. Fakat Perekop'ta (Orkapı) Osmanlıların Ruslar karşısında yaşadığı, Serasker İbrahim Paşa'nın [13 Temmuz 1771'de] esir düştüğü yenilgiden sonra dönüp tekrar kendisine ait çiftlik konağına gitti. Orada 73 yaşında olduğu halde ölünceye kadar daha 10 yıl yaşadı. Vefatından sonra naaşı Ayazpaşa Camii⁵⁷⁸ haziresine defnedildi.

III. Selim Giray'ın ilk hanlığı sekiz yıl iki ay sürmüştü. İkinci ise sadece dokuz ay devam etti. Seleflerinden hiçbiri emekliliğinde onun kadar müsamahakâr ve hoşgörülü muamele görmedi. Çünkü 20 bin akçelik yıllık emeklilik parasının yanı sıra olağandışı şekilde her ay 500 akçelik bir ilave, ramazan hediyesi olarak her yıl ayrıca 3 bin akçe, yine her yıl fazladan bin metze⁵⁷⁹ un ve bin adet de koyun aldı. Arapları, İranlıları, Türkleri ve Tatarları bir araya getiren onun konağı, *Gülbün-i Hânân*'ın yazarının belirttiğine göre, küçük ve çok yeni bir mahkeme görüntüsü veriyordu. III. Selim Giray, özellikle silahları ve avı seviyordu. Öyle ki, maiyetinde kılıç temizleyicileri/bakımcıları ve filinta (tüfek) kundakçıları/muhafızları vardı. III. Selim Giray, biri Kanlıcak'ta,⁵⁸⁰ diğeri de Vize kazasının Karaboracık Köyü'nde yer alan iki tane köprü yaptırmış bulunmaktadır.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Edirne'nin, merkeze 82 km uzaklıktaki ilçesinde yer almaktadır. Kırım hanlarından birkaçının mezarı buradadır. (Ç.)

⁵⁷⁹ Metze, Almanya ve Avusturya'ya özgü eski bir ölçü birimidir. 1 metze Prusya'da 3.435 l, Saksonya'da 6.489 l, Bavyera'da 37.06 l ve Avusturya'da 61.478 litreye denkti. (Ç.)

⁵⁸⁰ Kırım Yarımadası'nı anakaraya bağlayan Perekop'un (Orkapı) dışında yer alıyordu. (Ç.)

⁵⁸¹ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*.

LXXV.

Maksud Giray'ın Kırk Dokuzuncu Han Olarak İkinci Kez Hanlık Makamını Elde Etmesi

III. Selim Giray'ın tahttan indirilmesinin üzerinden aylar geçmiş, Bâb-ı Âli, Kırım'a hâlâ bir han tayin etmemişti. Ülke düşmanın güç ve kudreti altındayken bu ihmalkârlık, çok gereksiz ve yersiz bir tutumdur. Ayrıca Tatarların kendileri de farklı parti ve hiziplere bölünmüşlerdi. Onların çoğunluğu Kırım Giray'ın oğlu Baht Giray'ın han olmasını arzu ediyordu, fakat Bâb-ı Âli onu değil Maksud Giray'ı atadı. O daha önce zaten bir kez Kırım Hanlığı tahtını han olarak doldurmuş bulunuyordu. Yanına Baht Giray kalgay, onun kardeşi Muhammed/Mehmed Giray ise nureddin olarak verildi [14 Kasım 1771].⁵⁸²

Maksud Giray, Babadağ'daki devletin resmî kışlık karargâhına davet edildi. Orada ona 50 bin akçe ve bir samur kürk hediye edildi. Aynı şekilde onun dört oğluna da kürk giydirildi.⁵⁸³ Han, Bâb-ı Âli tarafından yanına verilmiş bulunan iaşeden sorumlu yetkiliden memnun olmadığı için, değişik istek ve dileklerde bulundu ve farklı düşünceler ileri sürdü. Daha sonra ona 35 bin akçe daha verildi; fakat bu, onun etrafını kuşatmış olan ayak takımını memnun etmeye yetmedi. Hülagu'nun ordusunun bir zamanlar yaptığı gibi, yakınlarda yer alan köylerin hepsini yakıp yıktılar (1772).

Ertesi yıl başlayan barış görüşmelerinde Obreskoff⁵⁸⁴, Tatar meselesini barışın asıl ve temel konusu olarak tekrar tekrar dile getirdi. Bu barış görüşmelerinde şu konularda uzlaşmaya varıldı: Sultan'ın ismi önceden olduğu gibi bundan böyle de camilerde cuma namazları sırasında hatip kürsüsünde (*minber*) anılacaktı; Kırım hanı Tatarların serbest seçimiyle belirlenecek ve ardından Bâb-ı Âli tarafından ataması yapılacaktı; kadılığa (hâkimliğe) ehil Tatar alimlerinin (*ulema*), ülkenin baş kadısı tarafından atanmalarının gerekli

⁵⁸² Vâsîf, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaiku'l-Ahbâr*, C. II, s. 191.

⁵⁸³ A.g.e., C. II, s. 193.

⁵⁸⁴ Rusya'nın İstanbul'daki elçisi Alexis Obreskov. (Ç.)

görülmesi durumunda, başka herhangi bir işleme ihtiyaç duyulmaksızın göreve getirilmeleri mümkün olacaktı. Ancak iki Kırım kalesinin, Ruslar tarafından kesin bir dille istenen Kerç ile Yenikale'nin hiçbir şekilde teslim edilemeyeceği Reisülküttâb (*Reis Efendi*) tarafından açıklandı.

Maksud Giray, Sultan'ın ondan teveccüh ve inayetini esirgemesi sonucu, sadece yedi ay hanlık yapabildi. Önce Üsküb'e sürgün edildi. Fakat bunun ardından Fındıklı'daki kendi çiftlik konağında oturma iznini elde etti. Konağın karşısına, Tunca Nehri üzerine bir köprü inşa ettirmiş bulunuyordu. Bundan kısa süre sonra orada, 60 yaşında olduğu halde yaşamını yitirdi.⁵⁸⁵

LXXVI.

Ellinci Han II. Sahib Giray ve Onun Ardından IV. Devlet Giray'ın Elli Birinci Han Olarak İkinci Kez Tahta Çıkması

Bu gelişmelerin ardından Tatarlar II. Sahib Giray'ı hanları olarak seçtiler. Onun [Rusya'nın o zamanki başkenti] Petersburg'a yönünü çevirmiş bulunan kardeşi Şahin Giray kalgay ve Maksud Giray'ın oğlu Bahadır Giray da nureddin olarak atandı ([Mart] 1772). II. Sahib Giray, I. Selim Giray'ın oğlu II. Devlet Giray'ın oğlu olan A'rec (*Aarec*)⁵⁸⁶ Ahmed Giray'ın çok sayıdaki oğullarından biriydi. Çerkezistan'da büyütölüp eğitilmişti. O sıralarda Kırım'daki askerlik hizmetinden dolayı Bâb-ı Âli tarafından nişan ve rütbeye lâayık görülmüş, şimdi de yükseltilip han yapılmıştı.

Onun sahip olduğu hanlık makamı, [Küçük] Kaynarca Antlaşması [21 Temmuz 1774] tarafından onaylanmış, fakat hemen ertesi yıl tahttan indirilmiş [1775 başları]⁵⁸⁷ ve bir emeklilik maaşıyla Çatalca'daki kendi çiftlik konağında oturmasına izin verilmişti. Orada 30 yıl sonra vefat etti ve Ferhadpaşa Camii'nin haziresine

⁵⁸⁵ Halim Giray, *Gülbûn-i Hânân*.

⁵⁸⁶ Topal, aksak anlamlarına gelmektedir. (Ç.)

⁵⁸⁷ Bkz. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century: Part 2*, s. 597. (Ç.)

defnedildi. Ömrünün bu son 30 yılı boyunca rahatını hiç bozmadı ve evinin merdivenlerinde bir kez bile görünmedi. Konuştuğu dil ne Türkçe, ne Çerkezce, ne de Tatarcaydı, aksine anlaşılmaz fakat sevimli bir karışımdı.⁵⁸⁸

II. Sahib Giray'ın görevden alınması, [Küçük] Kaynarca Barış Antlaşması'nın heyecanlandığı Tatarların bir dilekçesinin ilk so-nucuydu. II. Sahib Giray, Antlaşma tarafından onlara vaad edilen hürriyet ve serbestliği duyurmak istememişti ve daha önce Kırım Hanlığı tahtını doldurmuş bulunan IV. Devlet Giray'ı yeniden han olarak istiyorlardı. Kırım'ın son tarih yazarı Halim Giray'ın babası [eski] Kalgay Şahbaz Giray, onun kardeşi [aynı şekilde eski] Nu-reddin Mübarek Giray, Kırım'ın kazaskeri (kadı-asker) Feyzullah Efendi, dört kabileye mensup olup Şırın/Şirin beyler topluluğunu teşkil eden dört mirza ve Kırım'da Osmanlı Devleti'ni temsilen bu-lunmuş olan önceki kadı Abdurrahman Efendi, ülkenin temsilcileri olarak ellerindeki genel bir dilekçe ile İstanbul'a geldiler.⁵⁸⁹ Dîvân'da yapılan görüşme ve ayrıca Rus Büyükelçisi ile yapılan müzakere-den sonra bu istek yerine getirildi [1775].⁵⁹⁰

LXXVII.

Elli İkinci Han Şahin Giray

IV. Devlet Giray, Bâb-ı Âli tarafından tahta oturtulan son handı [1775]. Her ne kadar Kırım hâlâ Osmanlı Devleti'ne bağlı idiyse de Rus madalyasıyla süslenmiş olan Şahin Giray, Bâb-ı Âli'nin isteğiyle değil, aksine Ruslar'ın arzusu üzerine tahta çıkartılmıştı. Şahin Giray

⁵⁸⁸ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*.

⁵⁸⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı [*Cevdet Tarihi*], C. I, s. 110.

⁵⁹⁰ A.g.e., C. I, s. 111. Ahmed Cevdet Paşa, 112. sayfada, *Gülbün-i Hânân* ya-zan Halim Giray'ın beyanı ile Sahib Giray Han'a Rodos'ta günlerini ta-mamlattıran resmî devlet tarihçisi (vakanüvis) Enverî'nin [Sadullah Enverî, 1775-1779 yıllarına ait olayları kaydetmiştir. (Ç.)] beyanının içerdiği çe-lişkiyi dile getirmektedir.

Petersburg'tan henüz gelmişti ve Rus nüfuzunun sağladığı destekle Kırım'daki bir hizbi yanına çekmeyi başarmıştı. Bu fırka onu Kırım hanı olarak seçti [4 Mart 1777] ve bunun üzerine kardeşi IV. Devlet Giray İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı [11 Mayıs 1777].

Bu olay nedeniyle ve ayrıca Rus Elçiliği tarafından Tatarlar için resmî yazı ile talep edilen serbestiyet ve özgürlük üzerine Reisülküttâb (*Reis Efendi*) Veziriazam'a bir bilgilendirme ve görüş notu (*takrir*) arzetti. O da Sultan'a özet niteliği taşıyan bir bilgi ve değerlendirme yazısı (*telhis*) sundu. Bunun üzerine Sultan'ın tuğrasını taşıyan bir padişahlık fermanı (*hatt-ı hümayun*) yayınlandı. Bu üç önemli evrak parçası, Ahmed Cevdet Paşa'nın, benim *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı eserimin devamı olarak kaleme aldığı tarih kitabında eksiksiz halde mevcut bulunmaktadır.⁵⁹¹ Hatt-ı hümayunda kelimesi kelimesine aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“Benim sadık vezirim,

Ruslarla benim Bâb-ı Âli'm arasında muallakta kalmış olan Kırım'ın serbestiyeti meselesi üzerine rapor olarak hazırladığın kısa bilgilendirme ve değerlendirme yazın tarafımdan görülmüş ve malumum olmuştur. Yazının muhtevası, Rus elçisinin, hürriyet ve serbestiyet konusu kendisine duyurulduğunda buna karşı inatla ayak direttiğini açıklamaktadır. Bundan sonrası şu ki, Kırım'ın serbestiyetinin tam olarak muhafaza edilmesi yönündeki irade-i şahanem (padişah olarak arzum) mucibince, Reisülküttâb (*Reis Efendi*) ile mutabakat içinde bu meseleyi bir düzene kavuşturasin. Fakat adı geçen elçi dik başlılığında ısrar etmeye sonuna kadar devam ederse, o takdirde bu mesele önceden belirlenmiş olan emir çerçevesinde ele alınmalı ve bu arada ortaya çıkan durumlar, işin seyrine ve sonuçlarına göre düzenlenmelidir. Her şeyden yüce olan Allah akıbeti hayreylesin. Amin!”

Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki, Sultan ve onun veziri, [Küçük] Kaynarca Barışı'yla ilgili açıklayıcı düzenlemeler getiren

⁵⁹¹ *Târîh-i Cevdet*, [C. I veya II], s. 159 (takrir), s. 162 (telhis), s. 163 (hatt-ı hümayun).

kongreye, yani kısa süre sonra bu konuda imzalanan Aynalıkavak Antlaşması'na⁵⁹² çoktan hazır durumdaydılar. Bu yeni antlaşma ile Kırım, ondan umut kesilmiş şekilde kendi haline bırakılmış, daha önceden belirlenmiş olan kaderine terk edilmiştir.

LXXVIII.

IV. Devlet Giray'ın Daha Sonraki Kaderi ve III. Selim Giray'ın Elli Üçüncü Han Olarak İkinci [Üçüncü]⁵⁹³ Kez Tahta Çıkması

Bize anlatmak için geriye IV. Devlet Giray'ın daha sonraki kaderi de kalmış bulunuyor. O, Rus tesiri altındaki kardeşi Şahin Giray tarafından tahtundan düşürülmüş durumdaydı. Onun daha sonraki yaşamı, *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı eserimin devamı niteliğinde bir tarih kitabı yazmış bulunan Cevdet Paşa'nın ifadeleriyle şöyleydi.⁵⁹⁴

“Adı geçen Dördüncü Devlet Giray, övgüye değer vasıflara ve beğenilen özelliklere sahip yüce bir handı. 1182 (m. 1768) yılında Kırım hanı olarak vazife başına getirildiğinde kardeşi Şahbaz Giray Sultan'ı kalgay, diğer kardeşi Mübarek Sultan'ı da nureddin olarak görevlendirmişti. Ertesi yıl görevden alındı. Sonra 1187 (m. 1773) yılında Canikli Ali Paşa ile Kırım'ın bağımsızlığını kararlaştırdı. Fakat 1188 (m. 1774) yılında [Küçük Kaynarca] Barış Antlaşması imzalanınca Kefe'de ikâmet etmeye başladı. Ertesi yıl ülke sakinleri tarafından han olarak seçildi ve tekrar Şahbaz Giray'ı kalgay, Mübarek Giray'ı da nureddin olarak göreve atadı. 1190 (m. 1776) yılında hanlıktan uzaklaştırıldı ve ertesi yıl Rumeli'ye gönderildi. Orada Vize'ye bağlı yerlerde ikâmet etti. 1194 (m. 1779) yılında vefat etti ve Ayazpaşa Camisi kenarına defnedildi.”

⁵⁹² 21 Mart 1779'da İstanbul'daki Aynalıkavak Kasrı'nda imzalanmıştır. (Ç.)

⁵⁹³ Hammer'in, yukarıda III. Selim Giray'ın 48. han olarak ikinci kez tahta çıktığını belirttiği için, burada üçüncü kelimesini kullanması gerekiyordu. (Ç.)

⁵⁹⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, s. 182.

Bâb-ı Âli, III. Selim Giray'ı Kırım'a han olarak gönderdi [Mart 1778]. Fakat o, Ruslar'ın maaşa bağlamış bulunduğu kimseler tarafından yasa dışı ve haksız bir şekilde görevinden uzaklaştırıldı. Bu maaşlı görevliler Rus hassa alayı tarafından korundu ve Bâb-ı Âli, kendisi tarafından atanmış bulunan ve mücadele etmekte olan Han'ın itibar ve saygınlığını korumak için onu geri çağırmak zorunda kaldı.⁵⁹⁵

LXXIX.

Elli Dördüncü Han Şahin Giray

Bâb-ı Âli taraftarları, kardeşi Şahin Giray'la rekabet ve çekişme içinde bulunan Bahadır Giray'ı yeni han olarak seçtiler [1782]. O sırada, [4 Mart 1777'de han seçilmiş olan] Şahin Giray Kefe'ye kaçtı ve Rus yardımı almak için Potemkin'e⁵⁹⁶ müracaat etti. Bahadır Giray Kırım'da yedi ay kaldı. Daha sonra kardeşi Şahin Giray tarafından hapse atıldı ve ardından Kuban'a kaçtı. Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıl [1789] oradan İstanbul'a gitmesi emri geldi ve Tekirdağ kazasındaki kendi çiftlik konağında oturmak için izin aldı. Bundan iki yıl sonra orada vefat etti ve Ahmedikli (*Ahmedkili*)⁵⁹⁷ Köyü camisinin kenarına defnedildi.⁵⁹⁸

Ahmed Cevdet Paşa'nın benim *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı kitabımın devamı olarak yazdığı tarih kitabı, Şahin Giray'ın Kırım'daki tutum ve davranışları ve nihaî kaderi üzerine yeterince bilgi vermektedir. Ahmed Cevdet, hiç de haksız olmayarak, Şahin Giray'ı, Avrupalı (Frenk) aşçılar ve Frenk tarzı bir saltanat arabası (*Gallawagen*) kullandığı için ayıplamaktadır. Yine, dinî vakıfları ve hayır kurumlarını ortadan kaldırdığı, bir Rus subaylığı rütbesini ve Rus madalyasını kabul ettiği ve bu şekilde ülke halkının büyük kısmından yüz çevirmiş bulunduğu için de onu

⁵⁹⁵ A.g.e., C. I, s. 198.

⁵⁹⁶ Rus generali Grigoriy Aleksandroviç Potyomkin (1739-1791). (Ç.)

⁵⁹⁷ Bugünkü Tekirdağ'ın merkeze bağlı köylerindendir. (Ç.)

⁵⁹⁸ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, sondan dördüncü varak (yaprak).

kinamaktadır. Ayrıca Bâb-ı Âli tarafından [Aynalıkavak Tenkihi-
namesi gereğince] han olarak tanınmış bir kardeşleri olması ha-
sebiyle kalgay ve nureddin unvanlarıyla kendisinin yanında yer
alan iki kardeşi Bahadır Giray ile Arslan Giray'ı (Akgöz, yani be-
yaz göz ismi altında tanınmaktadır) göz açıp kapamaya kalmadan
kovduğu, dahası [ayaklanan halkın Bahadır Giray'ı tahta geçir-
mesi üzerine, Ruslar'ın elinde bulunan] Yenikale ve Kerç'e kaç-
tığı [1782], üstüne üstlük Rus yardımı için müracaatta bulun-
mak zorunda kaldığı için de Ahmed Cevdet Paşa, Şahin Giray'ı
yermektedir. Şahin Giray, mirzalardan ve Sırın/Şirin beylerinden
oluşan ve ülke işlerine dair Bâb-ı Âli'ye bilgi veren On İkiiler Ku-
rulu üyelerinden birkaçıyla işbirliği yapmış ve onlardan kendi-
siyle ilgili dilekçe almıştı. Bu dilekçe, Şahin Giray'ın ülkenin is-
teği ile han olarak kabul edildiğini ifade ediyordu.

Reisülküttâb Hayri Efendi ile Rus elçisinin bu konuda yap-
tıkları toplantılar serisi hiçbir sonuç vermediği için, bunun ye-
rine büyük bir müşavere meclisi oluşturuldu. Üyeleri, Veziriazam
dışarıda kalmak üzere dışişleri bakanı, içişleri bakanı (Ahmed
Resmî Efendi), defterdar, askerî erkânın generalleri ve müftü
[şeyhülislâm] namına konuşan önde gelen ulemadan oluşuyordu.
Bu müzâkereden de, Rus elçisine yeni bir muhtıra (hatırlatma ya-
zısı) verilmesi kararından başka bir sonuç çıkmadı. Bütün bunla-
rın ardından Rus elçisi ile Beylerbeyi'nde yapılan bir diğer toplantı
da başka herhangi bir netice vermedi. Çünkü Rus elçisi tam aksi
yönde bir tutumla, Bâb-ı Âli tarafından bir donanma ile Anapa⁵⁹⁹
ve Sucuk-Kale (Soğucak Kalesi) (*Sugudschuk*)⁶⁰⁰ sahiline gönde-
rilmiş bulunan Çerkezlerin Zan (*San*) kabilesi beyi Muhammed
Giray'ın⁶⁰¹, Besarabya sakinlerinin Kuban'a nakledilmesini teklif
etmiş olmasından şikâyetçi oldu.

⁵⁹⁹ Kuzeydoğu Karadeniz'deki bir liman kenti. (Ç.)

⁶⁰⁰ Şimdiki Novorossiysk. (Ç.)

⁶⁰¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı [*Tarih-i Cevdet*],
C. II, s. 90. Cevdet burada bir sayfa kenarı notunda bu Muhammed

Şahin Giray, Prens Potemkin'e yardım ve destek için başvurmuş ve kardeşini [Bahadır Giray] hapse atmış bulunuyordu.⁶⁰² Bu şahıs Kuban'a kaçtığında, tutum ve davranışının kötülüğünü idrak etmek için çok geç kaldı. Ve Bâb-ı Âli'nin âlicenaplığına güvenerek, Kırım'dan ayrıldıktan üç yıl sonra İstanbul'a geldi.⁶⁰³ Önce Rodos'a sürüldü, fakat bundan kısa süre sonra orada idam edildi. Osmanlı tarih yazarı [Ahmed Cevdet Paşa], "Ancak hak ettiği karşılığı buldu ve onun idamı yılan masalını hatırlatmaktadır" diyor. Şahin Giray'ın öyküsünün, bu ifade yerine, aşağıdaki sözlerle bitmesine izin verilsin. Şahin Giray (bu isim günümüze kadar oldukça yaygın şekilde şöhretini korumuştur), Kırım için en üst derecede şanssız bir isimdir ve ülke tarihinde iki yarı Giray'a isim olmuştur. Onlar bu ismi, yenilikçi ve asayiş bozucu şahıslar olarak taşımak zorunda kaldılar. Öyle ki, İran'da tutsak kalmış bulunan ilki, orada Bâb-ı Âli açısından birçok mahzur taşıyan İran yanlısı fikirleri, bu ikincisi de gittiği Petersburg'da Ruslara ait planları benimsedi. İlk Şahin Giray, han olan kardeşinin kalgayı sıfatıyla Bâb-ı Âli'ye karşı alenî bir isyanda başı çekti ve Cengiz Han'ın soyuna mensup biri olarak Osmanlı tahtında hak iddia etmeye bile cüret etti. İkincisi ise Bâb-ı Âli'nin arzusu hilâfına, Rusya'nın ezici gücü sayesinde han olarak atandı ve ismi bu yüzden lekелendi. Osmanlı tarihi yıllıkları açısından onun ismi, idamından dolayı, bu şekilde han atanması yüzünden, olduğundan daha az ayıp taşımaktadır.

Giray'ın, Sefer Paşa'nın babası olduğunu, üç yıl önce Bâb-ı Âli tarafından Çerkezistan'a gönderilmiş bulunduğunu belirtiyor.

⁶⁰² 1779'da yapılan Aynalıkavak Antlaşması ile Kırım hanlarının serbestçe seçilmesi, Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin Şahin Giray'ı tanıması maddelerinin kabul edilmesine rağmen, Ruslar, antlaşmaya uymadılar ve askerlerini çekmediler. Osmanlıların desteklediği Bahadır Giray, 1782'de yönetimi ele geçirdi. Fakat Şahin Giray, 8 Nisan 1785'te Rus Generali Potemkin ile geri döndü. (Ç.)

⁶⁰³ Üç yıl değil, bir veya iki yıl olmalıdır. Şahin Giray 1787 yılına kadar St. Petersburg'da ev hapsinde tutulmuş, daha Osmanlı ülkesine gitmesine izin verilmiştir. (Ç.)

Bununla birlikte, bugüne kadar Avrupa'da hiç bilinmeyen üçüncü bir Şahin Giray [ö. 1712] daha vardır. XII. Karl'ın⁶⁰⁴ çağdaşı olan bu Şahin Giray'ın, elinizdeki kitabın eki olarak burada yayınlanan gazeli, şair Sâkib⁶⁰⁵ tarafından altı satırlık kıtalar halinde yorumlanmış bulunmaktadır (Şimdiye kadar henüz hiçbir yerde yayınlanmamış, sadece kafaya değil, aynı zamanda göze de hitap eden eşsiz bir sanat eseridir).⁶⁰⁶

Sözü edilen son Kırım hanı Şahin Giray'a benzer şekilde Romulus⁶⁰⁷ ve Konstantin⁶⁰⁸ de Roma ve Bizans İmparatorlukları için ülkenin mukadderâtını ve akıbetini etkileyen isimler durumundaydılar. Öyle ki, bu devletlerin kurucuları ile son hükümdarları aynı isimleri taşıyorlardı. Ancak bu durum, Kırım hanları için geçerli değildir; çünkü devletin kurucusunun ismi Mengli Giray'dır. Her ne kadar ikinci bir han da aynı ismi (Mengli Giray adını) taşıyorsa da, bunun göze çarpan özel bir anlamı bulunmamaktadır.

⁶⁰⁴ İsveç kralı Demirbaş Şarl (1682-1718). Charles XII olarak da bilinmektedir. (Ç.)

⁶⁰⁵ Hammer'in daha sonra verdiği bilgilerden, Sâkib mahlasını taşıyan Kâtib-zâde Mustafa Efendi'nin kastedildiği anlaşılmaktadır. Sâkib mahlasını kullanan birçok şair bulunduğu için, bazılarının burada sözü edilen şair Sâkib ile Urfa-Birecikli şair Sâkib Efendi'yi (1800-1873) karıştırdığı görülmektedir. Sâkib Mustafa Efendi hakkında bkz. Mehmet Kırbıyık, "Kâtib-zâde Sâkib Mustafa: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, Erzurum 2000, s. 153-187. (Ç.)

⁶⁰⁶ Sâkib Mustafa Efendi, Şahin Giray'ın gazelinin her beytinin (ikişer mısralı kıtasının) önüne dörder mısra ekleyerek şiiri müseddes (altı mısralı) hale getirmiş bulunmaktadır. Bu uygulamaya tesdis (altılama) adı verilmektedir. (Ç.)

⁶⁰⁷ Flavius Romulus Augustus (463-476'dan sonra), 31 Ekim 475 ile 4 Eylül 476 tarihleri arasında hüküm sürmüş Batı Roma imparatorudur. Romulus Augustus'un 10 ay süren hükümdarlığının ardından Germen şefi Odoacer tarafından tahttan indirilişi Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu ve Orta Çağ'ın başlangıcı kabul edilmektedir. (Ç.)

⁶⁰⁸ Bizans'ın son imparatoru Konstantin Paleologos ((1404-1453), 1448-1453 yılları arasında hüküm sürmüştür. (Ç.)

Ancak Şahin Giray ismi ile ilgili olarak farklı türden bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu isim, tarihte iki kere, ülkeye en yüksek seviyede zarar veren bir tarzda varlık sahasına çıkmıştır. İlk seferinde, han olan kardeşini Bâb-ı Âlî'ye karşı muhalefette bulunması için tahrik eden isyancı kalgayın verdiği zarar sözkonusuydu. İkinci defada ise, Osmanlı yanlısı değil, tam aksine Rus zihniyetli bir hanın verdiği zarar vardı ve bu han, Osmanlı egemenliği altındaki hanlık yönetiminin sonuncu hanı durumundaydı. Ve onun tuhaf ve hazin kaderi daha sonra idamıyla mühürlendi.

Bu iki Şahin Giray'ın Kırım tarihinde isimlerine bağlayıp rabt etmiş bulundukları rezalet, üçüncü Şahin Giray tarafından bir dereceye kadar telafi edilmiştir. O, kendisinden geriye, Osmanlı şairleri arasında bir isim bırakmayı başarmıştır. Ancak, onun bu kitabın ekinde yer alan, şair Sâkıb tarafından yorumlanmış bulunan gazeli, şiirsel değerinden dolayı hiçbir şekilde takdir görmemiş, bilakis sadece inanılmaz derecede tatsız tuzsuz bir güzel yazıya (hat) vesile olması bakımından taltif edilmiştir.⁶⁰⁹

LXXX.

Kırım'ın Rusya'ya Devredilmesi

Ahmed Cevdet Paşa'nın bana ait *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı mahiyetinde olmak üzere yazdığı tarih kitabının ikinci kısmı, Osmanlı'nın Kırım'daki gölge hakimiyetinin son yılı üzerine oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir. Her ne kadar onda Kırım'la doğrudan ilgili malumât varsa da, bizzat Kırım'da olup bitenlerden değil, tam aksine sadece bu ülkenin İstanbul'da Rus elçisi ile yapılan görüşmelerde ve heyet toplantılarında kararlaştırılan kaderinden ayrıntılı biçimde söz edilmektedir. Bu görüşme ve toplantılarda, Kırım'ın

⁶⁰⁹ Hammer, şiirin hem Osmanlıca metnini hem de çevirisini kitabın sonuna eklemiş bulunmaktadır. Sâkıb Mustafa Efendi'nin eklediği dörtlükler değil, fakat gazelin aslına ait beyitler, gerçekten de güzel bir hatla yazılmış bulunmaktadır. (Ç.)

Rusya'ya devri, bir daha geri dönüşü mümkün olmayacak şekilde bir senet ile karara bağlanmış bulunuyordu.

Cevdet Paşa'nın eserinde Rus elçisi ile Reisülküttâb'ın (Reis Efendi) muhtıralarını, Veziriazam'ın konuşmalarını, Sultan'ın bu konuda el yazısıyla yayınladığı fermanları (hatt-ı hümayun), Rus elçisinin toplantılarının durumunu ve Dîvân üyelerinin görüş farklılıklarını kelimesi kelimesine bulmak mümkündür. Kırım'ın devredilmesine kimin taraftar ve kimin karşı olduğu, eserde açık bir şekilde ortaya konulmaktadır. Ancak bu politik kargaşanın ve mevcut istikrarsız yapının bir düzene kavuşturulması sürecinin kayda geçirilmesi, elinizdeki *Kırım Hanlığı Tarihi*'ne ait bir gereklilik değildir. Bilakis Cevdet Paşa'nın, benim *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin devamı mahiyetinde olmak üzere kaleme aldığı eserinin kapsamına giren bir mevzudur. Konunun gelecekteki yazarından [Cevdet Paşa'dan] erken davranmayı asla aklımıza getirmemiştik. Burada sadece, Cevdet Efendi'nin tarihinin Kırım'da olup bitenler ve bu ülkenin Rusya'ya devredilmesiyle ilgili bölümlerine daha yakından işaretle bulunmak için, muhtevayı oluşturan konu başlıklarını aktarmakla yetineceğiz. Söz konusu bölümlerin yeterince geniş olduğu, 200 sayfadan daha az yer kaplamadığı görülmektedir.⁶¹⁰

Öncelikle Canikli Ali Paşa'nın, Veziriazam İzzet Muhammed [Mehmed] Paşa'nın kâhyası/kethüdası (*kiaja*) Ömer Vahid Efendi'ye yazdığı raporlar ve muhtıralar⁶¹¹ ve onun verdiği cevaplar; Kırım'la ilgili işler üzerine yapılan görüşme ve müzakereler;⁶¹² Rusya ve Avusturya elçileri tarafından 1781 yılında aynı anlayışla verilen muhtıralar, ki bunlar üç madde halindeydiler ve Kırım'ın bağımsızlığı ve ayrıca Moldavya [Boğdan] ile Valahya'nın [Eflak] işlerinin düzene konulması ile ilgiliydiler;⁶¹³ Rusların gelecekteki sınırların belirlenmesi

⁶¹⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 25-225.

⁶¹¹ A.g.e., s. 25.

⁶¹² A.g.e., s. 33.

⁶¹³ A.g.e., s. 40-41.

için resmî bir senet düzenlenmesi yönündeki şiddetli arzusu;⁶¹⁴ Prusya elçisinin bir muhura ile bu senet düzenlenmesi konusunda Prusya Sarayı adına karşıt tavsiyede bulunması;⁶¹⁵ o zamanki resmî tarih yazarı (vakanüvis) Vâsıf'ın bu konudaki görüşü, ki Farsça (bugün de kullanılabilir) beyitle şöyle bitmektedir: “Çalmalı çan ancak dileyerek bağışlanma / Sadece ortalığı velveleye veriyor oysa”;⁶¹⁶ Müftü'nün [Şeyhülislam] konutunda düzenlenen istişare kurulu toplantısına dair bilgi;⁶¹⁷ Rus elçisinin Kaptan Paşa [Kaptan-ı Derya] ile yaptığı toplantı;⁶¹⁸ Rus elçisinin Kırım'la ilgili olarak kesin bir cevap istemesi;⁶¹⁹ Türk devlet adamlarının görüş bildiren yazıları,⁶²⁰ ki onlardan birinde şu özdeyiş yer almaktadır: “Sana zehir asla zevk vermesin, yanında aynı zamanda tiryak da (panzehir) verilse bile”;⁶²¹ Rus elçisinin ısrarlı acelesi, Kırım'ın gelecekte devredilmesi konusundaki duyulması muhtemel sır ve gizliliğe dair, başkenti heyecana sevk eden Çarlık fermanı;⁶²² genel bir müzâkere ve görüşme toplantısı yapılmasının talep edildiği diğer bir Çarlık fermanı;⁶²³ bu konuda yapılan konuşmanın bahis konusu edilmesi.⁶²⁴

Sözü edilen genel müzâkere ve görüşme toplantısında Kırım'ın devredilmesi ve bu konuda bir senet tanzim edilip yayınlanması kararlaştırıldıktan ve bunun taslağı hazırlandıktan sonra, içişleri bakanının konutunda (Resmî Ahmed Efendi) gizli bir müzâkere toplantısı daha gerçekleştirilmişti. Katılımcılar sadece Kâhya/Kethüda

⁶¹⁴ A.g.e., s. 159.

⁶¹⁵ A.g.e., s. 161.

⁶¹⁶ A.g.e., s. 162. Bangi ufsjan mişsened nakusi istigfari ma.

⁶¹⁷ A.g.e., s. 173.

⁶¹⁸ A.g.e., s. 182.

⁶¹⁹ A.g.e., s. 183.

⁶²⁰ A.g.e., s. 188.

⁶²¹ La teschrub es summ ala dschuratin, we in teta leke teriakuhu [Sana panzehirinin verilmesi halinde bile zehir içmeye cüret etme].

⁶²² A.g.e., s. 191.

⁶²³ A.g.e., s. 195.

⁶²⁴ A.g.e., s. 196.

Bey (*Kiajabeg*) (içişleri bakanı), Defterdar Feyzi/Fevzi (*Feifi*) Efendi, hesap işleri bürosunun başı (baş muhasebeci) Süleyman Feyzi (*Feifi*) Efendi ve Süleyman Penah Efendi'den oluşuyordu. Feyzi/Fevzi Efendi şu soruyu ortaya attı: “Rus hakimiyetine rıza göstermeyecek olan Kuban ve Kırım’daki hakiki müminlere ne olacak?” Bunun üzerine, söz konusu yerlerin sakinlerinin bir ay içinde göç etmelerine izin verilmesi kararlaştırıldı.

Söz konusu senet [Yaş Antlaşması],⁶²⁵ [esas itibariyle] üç madde halinde tanzim edildi. Bunlardan birincisi, [Küçük] Kaynarca Barış Antlaşması’na ve ona açıklık getiren sözleşmeye [Aynalıkavak Antlaşması] uyulması çağrısında bulunuyordu. Ancak senedin ikinci ve son maddeleri istisna oluşturuyordu. İkinci madde, Sucuk-Kale üzerindeki Osmanlı hakimiyetini onaylıyordu. Üçüncüsü ise, Kuban Nehri’ni, Rusya ile Türkiye arasındaki geleceğin sınır akarsuyu olarak belirliyordu.

Bu senette, ilk defa olmak üzere Hristiyan bir tarikatın şövalyelerine de atıfta bulunuluyordu. Çünkü Bâb-ı Âli’nin ve Rusya’nın çevirmenleri, Müslüman derviş tarikatlarını ifade etmek için bulabilecekleri bundan daha iyi bir kelime bilmiyorlardı. Bu sözcük bugün de revaçta bulunuyor. Öyle ki, bugün hâlâ Hristiyan tarikatlarının bütün şövalyeleri Türkiye’nin resmî yazışmalarının tercümelerinde rahip tarikatlarının üyeleri gibi görünmektedir. Bunlar Tapınak (*Templer*) Şövalyeleri, Sen-Jan (*Johanniter*)⁶²⁶ Şövalyeleri ve Hastane/Hospitaliers (*Spital*) Şövalyeleri’dir. Bunlar Haçlı seferlerinin askerleri olarak, Kudüs’ün Müslümanların elinden alınması harekâtında yer almışlardır.

⁶²⁵ Yaş Antlaşması, 1787-1792 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra, 10 Ocak 1792 tarihinde imzalandı. Osmanlı Devleti’nin, Kırım’ı geri almak amacıyla başlattığı savaş, Avusturya’nın Rusya’ya destek vermesi sonucu aleyhte gelişti. 18 Ağustos 1791 tarihinde sekiz aylık bir süre için Kalas Mütarekesi imzalandı. Kasım 1791’de bugünkü Romanya’nın Yaş kentinde barış görüşmelerine başlandı. İki buçuk ay süren müzakerelerden sonra tamamı 13 maddeden oluşan antlaşma imzalandı. (Ç.)

⁶²⁶ St. Johann ya da St. John, Hz. Yahya’nın İncil’deki adıdır. (Ç.)

LXXXI.

Armağanların Adedi Olarak Dokuz Sayısı

İlk bölümün en sonunda Türklerin, Moğolların ve Tatarların dokuz sayısına olan düşkünlüğüne atıfta bulunmuştuk. Şimdi bu bölümle birlikte konuya bazı ilâveler yapmış oluyoruz. Türk tarihinde dokuz sayısı daha başlangıçta Oğuz Han'ın şöleninde kendisini göstermektedir. Bu şölende 900 at ve 9 bin koyun kesilmiş, dokuzu genel olarak alkollü içkiler ve 90'ı kısarak sütü [kıymız] olmak üzere 99 havuz dolusu içecek içilmişti.⁶²⁷ Moğol hükümdarı Mengü Han'ın⁶²⁸ tahta çıkış merasiminde prenslerin/beylerin sundukları hediyeler de dokuz kere dokuz sayısına sahiptiler, yani dokuz farklı şeyden dokuz parça idiler.⁶²⁹

Altın Ordu Devleti'nin sondan iki önceki (sondan üçüncü) hanı Küçük Muhammed [ö. 1445] döneminde Venedik Konsülü Han'a, annesine ve ordu komutanına Tatarların hoşuna giden dokuz sayısını dikkate alarak hediye göndermişti. Bu dokuz kere dokuz adedini taşıyan hediyeleri götürüp teslim eden kişi, Venedik Cumhuriyeti'nin elçisi olarak İran'a [Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına] gitmek üzere yola çıkmış olduğu bilinen Josafa

⁶²⁷ Pétis de la Croix, C. III, Bölüm: 19, s. 220; Pétis de la Croix, *Histoire Timurbec*, Bölüm: LV, s. 400; Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. I, s. 270. (Pétis de la Croix [1653-1713] bir Fransız oryantalistidir. Şerafeddin Ali Yezdi'nin 1425'te yazdığı *Zafername* adlı eseri *Histoire Timurbec* [Timur Bey Tarihi] adıyla Fransızcaya çevirmiştir. Hammer'in eser ismi vermeden atıfta bulunduğu ilk kitap, yazarın beş ciltlik *Les Mille et un jours* [Binbir Gün] adlı çalışması olmalıdır. [Ç.]) Bay Schmidt (Moğolistan ve Tibet üzerinde uzmanlaşmış bulunan oryantalist Isaac Jacob Schmidt [ö. 1847] kastediliyor olmalıdır [Ç.]), ek olarak şunu belirtmektedir: "Moğol prenslerinin/beylerinin şimdi hâlâ Çin hükümdarlarına yıllık olarak takdim ettikleri 'beyaz dokuz' olarak bilinen haraçta, yani sekiz beyaz at ve bir beyaz deve de aynı durum söz konusudur."

⁶²⁸ Kubilay ile Hülagu'nun kardeşi olan Mengü (ö. 1259), Cengiz Han'ın oğlu Toluy'un oğludur. Amcası Ögeday'dan sonra 1251 yılında kurultayda han seçilmiştir. (Ç.)

⁶²⁹ Constantin Mouradgea d'Ohsson, *Histoire des Mongols*, Paris, 1824, s. 507.

Barbaro idi.⁶³⁰ Daha önce Ahmed Celayir'in büyükelçisi de Timur'un huzurunda, Tatarların dokuz rakamı esas alınarak her cinsten dokuz adet olmak üzere sunulan hediyelerle kendisini göstermiş bulunuyordu.⁶³¹ Şirvan emiri/beyi de dokuz kılıç, dokuz yay, dokuz çadır, dokuz baldaken,⁶³² dokuz şal/atkı, değerli kumaşlardan dokuz parça ve dokuzuncuları bizzat kendisi olmak üzere sekiz köle hediye etmek sûretiyle bu dünya fatihine bağlılığını bildirmişti. Bu alçakça dalkavukluğu büyük bir lütufkârlık ve merhametle kabul eden Timur, Bayezid'inkileri gaddarca karşılamıştı; onun elçileri Tatarların dokuz sayısını ihlâl ederek 10 adet at getirip sunmuşlardı.⁶³³

Kırım hanları Cengiz Han'ın soyundan geldikleri için, dokuz kere dokuzun, Kırım hanlarının kızlarının çeyizleri için de kutsal sayı kabul edilmiş olmasına hayret etmemek gerekir. Onların çeyizleri dokuz kere dokuz kürk, dokuz kere dokuz kaftan, dokuz kere dokuz gömlek, dokuz kere dokuz altın işlemeli döşek/şilte/somya (*Matratze*), dokuz kere dokuz gümüş işlemeli döşek/şilte/somya, dokuz kere dokuz ipek örtüyle kaplanmış döşek/şilte/somya ve dokuz kere dokuz çift çarşaftan oluşuyordu.⁶³⁴

Türklerin, Moğolların ve Tatarların dokuz sayısına yönelik bu çok eski düşkünlüğünü desteklemek için yazar da [Hammer] dokuz kere dokuz bölümden oluşan bu kitabı tarih meraklılarına sunmuş bulunmaktadır. Eser, Osmanlı egemenliği altındaki Kırım'ın altı kere dokuz hanının hükümdarlık dönemini içermektedir ve yazarın ömrünün dokuz kere dokuzuncu (81.) yılında yazılmıştır.

⁶³⁰ Pétis de la Croix, [*Les Mille et un jours*], C. III, Bölüm: XIX, s. 320 [220].

⁶³¹ A.g.e., C. V, Bölüm: XLIII, s. 416; Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, C. I, s. 308.

⁶³² Tente, gölgelik, sayvan, sunak örtüsü. (Ç.)

⁶³³ Joseph Hammer-Purgstall, *Geschichte der goldenen Horde in Kipdschak*, Pesth, 1840, s. 389.

⁶³⁴ Peyssonel, *Traité sur le Commerce de la Mer Noire*, C. II, s. 250.

EK

Aşağıda ışık baskılı fotoğraf tekniğiyle (*Lichtdruck*)⁶³⁵ bir bütün halinde küçültülerek verilmiş bulunan gazel,⁶³⁶ gerçekten ender rastlanan bir şeydir ve kendi türünde eşsizdir. Gazel, XVIII. yüzyılın başlarına aittir ve matbaanın İstanbul'a girişiyle aynı döneme denk gelmektedir. Bu matbaada Osmanlılar önce tipografi⁶³⁷ sanatlarını denemeye koyuldular. Bu baskı tecrübesi, tüm Kırım hanları içinde hükümdarlık tahtına dört defa oturmuş tek isim durumunda bulunan ve Kırım'ın dokuz büyük hanı içinde zaman bakımından sondan ikinci sırada yer alan büyük Han I. Selim Giray'ın oğlu Toktamış'ın oğlu olan Prens Şahin Giray'ın gazelini de içeriyordu. I. Selim Giray Han'ın torunu Şahin Giray, bir şair olarak Şâhî⁶³⁸ mahlasıyla tanınmaktadır. Dehâsı sayesinde şair olarak, kendisiyle aynı ismi taşıyan isyankâr Kalgay ile Ruslar tarafından kazanılmış ve Osmanlılar tarafından idam edilmiş bulunan sonuncu Han'dan (Şahin Giray Han'dan) daha iyi bir şöhrete sahip oldu.

⁶³⁵ İngilizce karşılığı: Collotype. (Ç.)

⁶³⁶ Hammer, gazelin hat sanatını bilen biri (muhtemelen Sâkıb Efendi) tarafından yazılmış bulunduğu anlaşılan Osmanlıca metnin kopyasını eserin sonuna eklemiş bulunmaktadır. (Ç.)

⁶³⁷ Tipografi; yazının tipi, büyüklüğü, incelik ve kalınlığı, satır uzunluğu, satır arası boşluk ve harfler arası boşluk gibi özelliklere dikkat ederek yazıyı bir forma sokma tekniği ve sanattır. (Ç.) - tipografi nedir?

⁶³⁸ Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. IV, s. 70.

On-üç beyitten oluşan gazel, [Hammer tarafından] aslına öyle sadık şekilde tercüme edilmiştir ki, özgün biçiminin kâfiyeleri bile (sempati nedeniyle Hümay [Humai], Saray ve Şahin Giray gibi özel isimler) tercümede aynen muhafaza edilmiş, değiştirilmemiştir. Çeviri metnin aslına olan uygunluk ve sadakati [kitabın ekindeki Osmanlıca metni içeren] fotoğraf vasıtasıyla ispatlanmaktadır.⁶³⁹ Söz konusu gazel meşhur şair Sâkib⁶⁴⁰ (Dîvân'da birinci kâtiplik yapmış, sonra değişik vezirlerin kethüdalığında bulunmuş ve nihayet Karl XII [Demirbaş Şarl] ile ilgili bir görevde istihdam edilmiştir)⁶⁴¹ tarafından, gazelin 13 beytinden her birinin üstüne aynı şekilde kâfiyeli dört mısra eklenmek sûretiyle yorumlanmıştır.

Gazelin 13 beytinde ve yorumun 52 mısrasında kendisini gösteren en yüksek seviyedeki anlam ve sanat zenginliği böylece tek bir şiirde mezc edilmiş bulunmaktadır. Öyle ki, şiirin merkezinde yer alan “J” [Almanca'da “y” okunur] harfi, özgün şeklin 13 mısraının hepsinde [her beytin ikinci mısraının sonunda] mevcut bulunmakta ve aynı kâfiyenin parçası olan bir önceki 13 harf (yani 13 “A” harfi) tarafından öncelenmektedir; böylece “J” harfini çevreleyen öndeki alanda [Arapçadaki] “Elif” harfinin [“I” şeklindeki] dikey düzgün çizgisi yer almış olmaktadır. Türk [Osmanlı] alfabesi konusunda uzman olmayanlar, gazele ait 13 beytin talik,⁶⁴² ona

⁶³⁹ Hammer'in çevirisinin şiirsellik bakımından da başarılı olduğu görülmektedir. Öte yandan, Osmanlıca metnin sayfalarının sıralama bakımından soldan sağa değil, sağdan sola doğru basıldığı görülmektedir. (Ç.)

⁶⁴⁰ Mustafa Sâkib Efendi, Dîvân-ı Hümayun kalemlerinden olan rüus kaleminde yetişmiştir. Reisülküttâb kalemi kâtipliği vazifesinden başka, yazısı ve inşası güzel olduğundan farklı vezirlerin dîvân kâtipliğinde de görevlendirilmiştir. İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın ilticası sırasında da görevli olarak kralın yanı başında bulunmuştur. Bkz. Kırbıyık, a.g.e., s. 154-158. (Ç.)

⁶⁴¹ Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst bis auf Unsere Zeit*, C. IV, s. 95, 103.

⁶⁴² Harflerin yuvarlağımsı hale getirildiği bu yazı türünde harflerin yatık çizgileri uzun, dik çizgileri ise kısadır; harfler yaygın ve hafif sağa, geriye yatık bir görünüme sahiptir. (Ç.)

eklenen 52 mısralık yorumun ise nesih⁶⁴³ hat ile basılmış olmasından dolayı, bu eski metni kendi içinde karşılaştırmak sūretiyle yazı tipleri hakkında aydınlanma imkânı bulabilirler. Böylece ekteki fotoğrafla örneği verilmiş olan yazı sanatına ilişkin olarak ayrıca bir açıklama yapmak gereksiz hale gelmekte, söz konusu alfabeyi bilenlerin, bizzat kendi gözleri önündeki örneğe bakarak yazı farklılıklarını anlamaları mümkün olmaktadır. Sadece şu kadarı belirtilmelidir ki, şiirin merkezinde yer alan “a” ve “y” (J) harfleri (ay), yalnızca gazelin 13 beytinin son harfleri değil, bilakis o beyitlerin aynı zamanda ilk harfleridir (ya). Yine büyük yazılmış başka üç harf, bütünüyle veya kısmen, gazelin her mısraının ilk başlangıç kelimesini oluşturmaktadır. Ayrıca buradaki son özellik olmak üzere, başlangıç kelimesinin geriye kalan harfleri, küçük yazılmış halde kavis içinde ileriye doğru uzanmaktadır. Aynı durum, yorum olarak eklenen bütün dördlüklerin üçüncü mısralarının başlangıç kelimeleri için de geçerlidir. Öyle ki, bu kelimelerde de aynı şekilde, şiirin merkezinde yer alan “y” ve “a” harfleri (ya) mevcut bulunmaktadır.

Bütün bunlar, Osmanlılarda XVIII. yüzyılın başında artık yazarlık ve hattatlığın çoktandır zorluk ve kötü zevk bakımından en yüksek seviyeye ulaşmış bulunduğunu ispatlamaktadır. Oryantalistlerin böylesi orijinal/özgün Osmanlıca metinlerin doğru okumaya yönlendirilmeleri için, şiirin metni burada özellikle basılmış bulunmaktadır.

Osmanlının bir zamanlar Viyana büyükelçisi olan Nâfi (Nafii) Efendi ve şimdi de bilgili dostum İngiliz oryantalist Mr. Nathaniel Bland yardımsever elini uzatmayı teklif etmemiş olsaydı, bu labirent görünümlü dehlizlerde ve güzel yazılar arasında tek başıma yolumu bulamazdım. Her hâlükârda, editörün (yayıncının) minnettar ve borçlu bulunduğu İstanbul’daki eski komisyoncusunun, o zamanki elçi-tercüman Bay Ritter von Raab’ın yorulmak bilmez kitap toplama ve koleksiyon oluşturma gayret ve çabasının, eşine az rastlanan büyük bir fırsat olarak, güzel bir talih ve şans anlamına geldiğini burada belirtmek gerekiyor.

⁶⁴³ Bu hat türü, açıklığı, basitliği, sadeliği ve okunabilirliği ile dikkat çekmektedir. (Ç.)

Gazel

(I. Selim Giray'ın torunu Şahin Giray'ın bu gazeli, şair Sâkıb Efendi tarafından her beytin önüne dörder mısra eklenerek yorumlanmıştır.)

Yâd girüb araya oldum o mehden cüdây
 Vâsıl-ı cânâne içün gönlümü virdim kirây
 Yâran bu sînemin derdine olur devây
 Âh ide mi rûz ü şeb hasretle bu gedây
 Yâr gelüb aşkın menzilini kılsa cây
 İtmeye mi gün yüzü dîdeleri rûşenây

Yıldızı düşkünlere zülf-ü kümtedi mi meâb
 Baht-ı siyahden aceb itti mi ol meh hicâb
 Ya yoluna dûd âh oldu mu misl-i sihâb
 Kevkeb-i bahum atıldı dahî mânend-i şihâb
 Yayub ona güllerin gün yüze kıldun nikâb
 Menzil-i akrabde ya mahsuf olmuştur ây

Ya sihr-i zâr ide mûrg-ü şeb-âvîz gibi
 Başlasa iğâseye ni'met-i şekerrîz gibi
 Yanışı sertâpâ şavkla lebrîz gibi
 Yansa gönül nârına zerre-i nâçîz gibi
 Yanaşub ol mâhe ya hançeresi tîz gibi
 Eylese ağyâr yenimin sînesini hacûnây

Biz ki nzâ bâbının bendesiyüz âmilüz
 Gerçi gamın u derdine dâimî biz nâilüz
 Yaradân'ın hikmetini gör ki ona mâilüz
 Meyve-i vaslı içün dergehine sâilüz
 Yâr dilerse eğer sînemizü kâilüz
 Tek bizi ol meh-likâ lûtfuna kılsun sezây

Yandı yakıldı sana ateş-i ruhsârdan
 Eyleme mehcûr amân aşıkı didârdan
 Ya n'olur âh u figân eyle dil-i zârdan
 Semt-i cefâya dahî gitme bu gûlzârdan
Yâne virüb ey meh-likâ kaçma bu gamhuvârdan
Ateş-i hicrânına yanmağa görme revây

Gayri güzel sevsem i'âm ola naibliğim
 Yoluna dil verme mi cümleye gâlibliğim
 Yaz ser kâkülü cânile râgıblığım
 Kendimi bilmem dahî söyle ki gâibliğim
Yaz semender gibi yanmağa talipliğim
Ey kalem arz et eğer dilerse ol Hümây⁶⁴⁴

Saltanat-ı devletin haylini ben de bula
 Destine olsa devâ hürd ü serâyı n'ola
 Yavru⁶⁴⁵ iken kondurur pençe şâh kula
 Tâc-ı ser-efrâze şâyeste ve lâyıq ola
Yâver olursa eğer lûtf-u Hudâ bir kula
Bir pula muhtâc iken dehre olur pâdişây

Yoksa ki âyiniye sırrı mıdır olmuş iyan
 Hâsılı bu vecihle sende nedir hüsn ü ân
 Ya meh encüm midir dide-i şavkımla dolan
 Hâne-i tarîki nûr ile memlû kılan
Ya meh-i rahşende mi dehre ziyâ-bahş olan
Tal'at-ı rüyun mudur âleme veren halây

Yalnız üftâde bir ben değil ey mâhrû
 Gayriye bakmak dahî ola mı şimden gerû
 Yaşdan buldu kemâl eyleyerek hüsn-cû

⁶⁴⁴ Hümây/Hümâ, eski çağlarda yaşamış İran prenseslerinden veya Cennet kuşlarından birinin adıdır.

⁶⁴⁵ Yavru, doğanın/şahinin gencidir.

Lâle sıfat itmeyim gayri amân serfürû
 Yaş düşüb dîdeden rûyun ider arzû
 Kudret ile gün yüzün olmada şebnem rübây

Göz süze mümkün müdür zâhiri izhâr idüb
 Gayri ne hâcet ki ben söyleyim ikrâr idüb
 Ya leclâcı niçün saymayuz inkâr idüb
 Cehlîni isbât ider da'vâ tekrâr idüb
 Ya lec idüb müddeî gün yüzüne inkâr idüb
 Eyler idi lev lu'bu âkil ise vezzezh-rây

Nûş idüb ez evvel kâtib rûz-ı hutât
 Cây-ı temekkûn değil kimseye cîsr-i sırât⁶⁴⁶
 Ya bir olan yârini kendine eyle mihâd
 Sâlik râh-i hâle budur elbette şerât
 Yap reh-i tecridde âkil isen bir ribât
 Gaflette ehl-i aşk eyleye kârbânserây

Her biri hâlince sâhib-i san'at geçer
 Sâkıbî seyr et felek devrini seyrân eder
 Yâreli sînesini kimisi şerhe gider
 Kimisi cân ve seri vermeğe ruhsat diler
 Yâre ider ehl-i aşk durmayub arz-ı haney
 Nevbet-i arz-ı haney sende mi Şâhin Girây

Mest olur elbette gören dîde-i ayyâş ki var
 Top gibi gâltan ider böyle güzel baş ki var
 Yâr sana böyle hunrîz ayakdâşın ki var
 Yatğ-ı felek gibi bir gamze-i hiranyâşın ki var
 Yâr serefrâz hemen sende bu göz kaş ki var
 Katli içün âşıkın yâne kırk ok ve yây.

⁶⁴⁶ Ahiret gününün Sırat köprüsü, bir kılıç gibi keskindir.

Dizin

A

- Abdülveli Tarihi (Abdülveli Efendi Mecmuası) 17
Abdurrahman Efendi 66, 165
Adil Giray 48, 58, 65, 97, 101, 109, 110, 111, 112, 113, 139, 140
Ahmed Celayir 177
Ahmed Cevdet 11, 31, 36, 52, 53, 54, 58, 59, 72, 91, 97, 114, 132, 165, 166, 168, 170, 172, 173
Ahmedikli (Ahmedkili) 168
Ahmed Resmî Efendi 169
Akkerman 39, 46, 52, 54, 83, 88, 99, 103, 112, 127, 128, 131, 139, 141
Akkoyunlu 177
Akuşa 144
Alexander Paleologus 70
Almanya 41, 58, 69, 101, 107, 151, 162
Alp Giray 48, 50, 51, 52, 54, 58
Altın Ordu 27, 28, 29, 30, 38, 41, 45, 176
Alvinc 105
Amediye (Amadia) 119
Anadolu 71, 79, 85, 98, 117, 144, 151
Anapa 127, 134, 169
Antlaşması 72, 115, 164, 165, 167, 175
Apafi 105
Arap 152
Archangelgrad 157
A'rec (Aarec) 164
Arifi 92
Arpalık 68
Arslan Giray 145, 147, 148, 152, 153, 160, 161, 169
Asi Han 82, 83
Astrahan 30, 41, 45, 46, 47, 87
Astrahan Hanı Derviş 47
Astronom Ahmed Mevlevî 15
Asya 46, 71, 87, 138, 143, 154
Atabeg Nureddin Adil 111
Atina 23
Avrupa 22, 30, 34, 36, 72, 85, 87, 94, 107, 138, 142, 150, 154, 171
Avrupalı 150, 168
Avusturya 37, 44, 52, 64, 69, 70, 72, 90, 101, 102, 105, 108, 109, 111, 121, 122, 124, 130, 131, 132, 137, 146, 162, 173, 175
Avusturya İmparatorluk Sarayı 101, 122

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 69
Ayazpaşa Camii 162
Aynalıkavak Antlaşması 167, 170, 175
Aynalıkavak Tenkihnamesi 169
Azak 25, 80, 90, 91, 94, 95, 98, 105, 126
Azamet (Azmet) Giray 155
Aziz George 50
Azmet (Azimet, Azamet) Giray 74

B

Babadağ 84, 120, 162, 163
Baba Giray 42, 43
Bâb-ı Âli 43, 48, 49, 50, 53, 64, 69, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 82, 84, 85, 89, 98, 99, 102, 106, 109, 112, 115, 123, 126, 127, 129, 131, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 152, 153, 154, 155, 157, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 175
Bahadır Giray 58, 89, 94, 95, 97, 100, 132, 155, 164, 168, 169, 170
Bahçesaray 24, 26, 40, 46, 48, 51, 52, 72, 127, 142, 145, 149, 150, 151, 153, 155
Baht Giray 58, 65, 140, 142, 154, 163
Baia Mare 106
Baki Bey 45
Balıklava (Balaklava) 24
Balta 155, 156, 157
Baltacı Mehmed Paşa 136
Bar 155
Barbaros Hayreddin Paşa 50
Baron de Tott 21, 154, 157, 159
Baron Ottokar Schlehta-Wssehrd 17
Baron von [de] Tott 154
başaga 59, 97
Başpiskopos von Mohilow 26
Batu 26, 40, 42, 47
Belgrad Barış Antlaşması 146
Beni Mansur 87

Bereke Han 26
Berlin 46, 131, 132, 149
Besarabya 25, 52, 80, 88, 105, 107, 110, 112, 126, 127, 128, 136, 139, 140, 141, 143, 170
Besarabya Tatarları 105, 107, 126, 140, 143
Beşiktaş 50
Bestau/Beştav'da (Beş Dağ) 134
Beştav 134
Beyaz Karpatlar (Weissenberg) 108
Beyaz Şadırvan/Çeşme 123
Beykoz 138
Beylerbeyi 64, 88, 135, 169
Beylerbeyi Bıçakçı 88
Bitinya 151
Boğaziçi Kalesi 33, 129
Boğdan/Moldova (Moldavya) 24
Bohemya 101
Bohusz 21, 41, 42, 65, 147, 154
Bora Gazi Giray 25, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 88, 90, 92, 97
Bratislava 108, 109
Bmo 108
Bucak 25, 52, 80, 88, 112, 122, 126, 128, 136, 141, 156, 161
Bucak (Besarabya) Tatarları 156
Bucak Nogayları 126
Budin 59, 60, 68
Bug (Bog) 156
Bulgaristan 25, 58, 68, 87, 113, 114, 117, 131, 132, 133, 154
Buluk (Bölük) Giray 46
Burgaz (Purga) 133
Bursa 23, 151
butarg (butarga) havyarı 158
Büyük Cami 54
Büyük (Deli) Petro 158
Büyükdere 85, 138
Büyük Kabardiya 143

Büyük Mirahur 119, 134

Büyük Muhammed 29

Büyük Tataristan 87

C

Cadırgan/Çadırgan (Dschadırgan) 129

Çağızgan (Tschagi 124

Çanakkale Boğazı 94

Canbeg (Canı Beg, Canıbek, Canbek) Giray 74

Canbeg Giray 74, 75, 79, 81, 83, 85, 86, 90

Canbeg Mirza 79, 80, 82

Canikli Ali Paşa 167, 173

Canstat 151

Cantimur 140

Çar 21, 32, 47, 98, 99, 135, 136, 158

Çar Alexis Michailowitsch 98

Çar [Deli, Büyük] I. Petro 136

Çar I. Aleksandr 21

Çarık (Dscharik) 135

Çar Korkunç İvan 47

Çarlık fermanı 174

Çatalca 164

Çavla 114

Çavuş 52, 64, 86

Çavuşbaşı Ahmed 106

Çavuş Cemşid 98

Çehrin 116

Celaledin 29

Çelebizade Asım Tarihi 18

Celveti 129

Cemboyluk [Cambayluk, Cembulak] 140

Cenabî 28, 33, 34, 45

Cenevizli 33, 65

Cengiz 26, 28, 30, 31, 34, 35, 40, 58, 67, 74, 78,
110, 143, 170, 176, 177

Cengiz sülalesi 58

Çerkezistan 25, 47, 58, 132, 164, 170

Cevdet Efendi 12, 19, 56, 173

Chandepé 136

Çin 32, 176

Cincik 128

Çiğalazade Sinan Paşa 65

Çılgın Sultan (Deli Sultan) 140

çoban giray 78

Çölmek 113

Cromer 33

Cuci 26, 40

D

Dağıstan 49, 125, 143, 144, 145

Daltaban Paşa 131

Defterdar 25, 71, 73, 75, 175

Defterdar Ekmekçizade 71, 73

Defterdar Feyzi/Fevzi 175

Demidoff 150

Demir Kapı Geçidi 125

Derbend 49, 143, 144

Derviş Giray 50

Devlet Giray 36, 45, 46, 47, 74, 81, 86, 111, 119, 124,
125, 126, 132, 136, 137, 152, 160, 161, 166, 167

Diana 27

Dietrichstein 108

Dinyester 40, 52, 84, 88, 110, 140, 161

Dîvân 44, 50, 83, 94, 95, 138, 165, 173, 180

Dobruca 25, 85

Doğancı/Şahinci (doğan/şahin avcısı) 148

Doğulu 33, 60

Doneck (Donets) 156

dönme Cigala (Ciğala) 65

Doroşenko 112, 115, 116

Doroszenko 112

Dubasar (Dubossary) 25

E

Edigü 30

Edime 58, 74, 117, 119, 121, 123, 124, 126, 128,
131, 141, 142, 154, 162
Edime Sarayı 119
Eflaklı 52
Eflak/Valahya 25
Eflak (Valahya) voyvodası Mihail 64
Ekmekçizade 72
Ekmekçizade Ahmed Paşa 72
el-Hamra Sarayı 152
Elisabethgrad 157, 159
Elizabet 157, 159
Emberfö Alpleri 106
Eminek 34
Endal 52
Enderi kabilesi 144
Endülüs 151
Enneadlar (Seçmeler) 23
Enneakrounos 23
Erdel 101, 102, 103, 105, 107, 111, 122
Erzurum 17, 54, 55, 122, 171
Eski Hodad 144
Eski İran 31
Eski Yunanlı 21, 22, 23
Eski Zağra 114
es-Seb'û's-Seyyâr fî Ahbâr-i Mülûku't-Tatar 16, 17,
40, 43, 44, 45, 52, 58, 59, 65, 73, 78, 92, 100,
101, 110, 116, 123, 125, 126, 127, 128, 146
Estergon 16, 61, 69, 72
Evliya Çelebi 85, 94, 135
Eyüp Camii 43

F

Fağfur 32
Fatih Sultan Mehmed 25, 33, 35, 38, 75, 94, 146
Fatih Sultan Muhammed (Mehmed) 133
Fazıl Ahmed Paşa 100, 105, 110
Ferahkerman (Ferrahkerman) 127
Ferhadpaşa Camii 164

Feth/Fethi/Fetih Giray 143
Feth (Fetih/Fethi) Giray 58, 65
Feth Giray 65, 66, 67, 72, 74, 77, 78, 143, 144,
145, 152, 161
Feyzi/Fevzi Efendi 175
Feyzullah Efendi 165
Filibe 44, 117
Fıravun 32
Fındıklı 129, 131, 154, 155, 164
Fındıklı (Funduklü) 129
Fransız 21, 22, 35, 39, 168, 176
Fransız Devrimi 168
Freistadt 108
Frenk 168
füme (tütsülenmiş) at jambonu 158
Fündüklü 154
Fuzûli 71

G

Gaffârî 28
Gallawagen 169
Ganizade Nadirî 59
Gartenstadt 151
Gazâyî 17, 57, 59, 60
Gazi Giray 42, 43, 49, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 62,
64, 65, 66, 67, 70, 71, 73, 78, 96, 101, 105, 127,
128, 131, 133, 135
Gazikerman 72, 127
Gazikirman 72
Gedik Ahmed Paşa 33
Geiersdorf 109
Gelibolu 148
Gelibolulu Mustafa Âlî 15
Genç Osman 75, 76, 80, 87
Générale des Huns 22, 33
Gerhard Anton von Halem 22
Gırnata 151
Gözleve 24, 39, 61, 96

Grafen von Münnich 22
Granada 151
Graz 44
Gül Baba 127
Gülbün 17, 44, 46, 54, 62, 91, 93, 113, 118, 121,
132, 146, 147, 155, 160, 161, 162, 164, 165, 168
Güns Kalesi 44
Gürcistan 51, 144
Gustav Flügel 16

H

Hacı Ahmed 77
Hacı Cantimur 137
Hacı Giray 28, 29, 30, 118, 126
Hacı Halife 13, 16, 26, 55
Hacı Selim Giray 58
Hacı Tarhan 45, 46
Haç Kalesi 143
Haçlı seferleri 176
Haçlı Seferleri 111
Haçova 65
Hafız 94, 95
Hakan 32
Hakaşmak 95, 96
Halil Paşa Yurdu 128, 141
Halim Giray 17, 44, 46, 54, 62, 91, 93, 113, 118,
121, 132, 139, 146, 147, 149, 155, 160, 161,
162, 164, 165, 168
Hanağa 49, 58
Han Ağa (Hanaga) 25
Hândemir 28
Hansarayı 150, 152
Hantepe 136
Hanzade Hanım 97
Harem 152
Hasan Paşa 79, 81, 153
Hastane/Hospitaliers (Spital) Şövalyeleri 176
Hateg 105

Haydar 28, 33
Haydar (Hayder) Han 33
Haydarzade Tarihi 17
Hazar Denizi 80, 143, 144
Henenko 112
Herodot 23
Hersek 80, 122
Hezarfen Hüseyin Efendi 16
hil'at 84, 103, 144, 154
Hindistan 32, 41
Hint 23
Histoire 17, 21, 22, 26, 33, 115, 141, 147, 154, 176
Hidrellez 50
Hristiyan 175
Hızır 50
Hoca Sadeddin Efendi 59, 61
Hotin 87, 161
Hradış Bölgesi 109
Hradišťský Kraj 109
Hünkâr İskeleyi 138
Hurremî Çelebi 17
Hüsâm Giray 73, 78, 87, 88, 89, 90, 125
husar (Macar süvarisi) 109
Hymettos Dağı 23

I

I. Bahadır Giray 25, 89, 90, 92, 93, 94, 97, 101,
112, 113, 124
İbn Yemin 32
İbrahim Ağa 148
İbrahim [İbrahimli] 126
İbrahim Paşa 65, 66, 68, 79, 81, 88, 116, 162
I. Devlet Giray 25, 45, 46, 47, 48, 53, 54, 73, 74
İdil Nehri 32
İgnad (İgnad) 158
İgnatius (İgnaz) 135
Hacı Giray I. 28, 29, 30, 32, 33, 46
Ahmed II. 132

- Bayezid II. 37, 39, 71
 (Bora) Gazi Giray II. 86
 Devlet Giray II. 25, 58, 126, 127, 129, 131, 134, 136, 137, 143, 148, 152, 161, 164
 Ferdinand II. 90
 Friedrich II. 58
 Gazi Giray II. 54, 56
 Hacı Giray II. 17, 116, 117, 118, 119, 124, 130
 Ahmed III. 132
 Ferdinand III. 101
 Gazi Giray III. 133, 134, 136
 İslam Giray III. 25, 58, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 112, 113
 Mehmed III. 61
 Muhammed Giray III. 76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85
 Murad III. 19, 49, 51, 53
 Mustafa III. 155, 161
 Selim Giray III. 152, 160, 161, 162, 163, 167, 168
 İslam Giray II. 50, 51, 52, 53, 54, 58
 Kaplan Giray II. 160, 161
 Mengli Giray II. 138, 139, 141, 145, 146, 147
 Muhammed (Fatih Sultan Mehmed) II. 138
 Muhammed Giray II. 48, 49, 50, 51, 79
 Mustafa II. 132
 Saadet Giray II. 51, 52, 121, 124, 147
 Selim II. 16, 53, 147, 148, 152, 155, 160, 161
 Süleyman II. 132
 İlan/İlan 113
 Mengli Giray I. 25, 138, 142, 146
 Muhammed Giray I. 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48
 İnad (İnad) Kazaklan 158
 İnayet Giray 73, 86, 87, 88, 89, 90, 129
 Iphigenie 27
 İranlı 32
 İsakçı 153
 Selim Giray I. 17, 25, 35, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 137, 139, 152, 164, 179, 182
 İslam 32, 43, 44, 45, 50, 51, 54, 74, 86, 89, 94, 95, 96, 97, 98, 110, 155
 İslam Giray 43, 44, 45, 50, 51, 54, 86, 89, 94, 95, 97, 98, 110, 155
 İslav (Islaw, Islaf) 144
 İslimiye 87, 130
 İslimiye Alpleri 130, 131
 İslimye 87
 İsmail 52, 57, 71, 83, 125, 131, 139, 141
 İsmail (İzmail) 131, 139
 İstanbul 15, 17, 18, 22, 28, 31, 33, 35, 36, 38, 39, 43, 45, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 65, 66, 67, 74, 76, 82, 83, 85, 86, 88, 97, 98, 99, 115, 118, 129, 130, 132, 133, 138, 139, 144, 145, 147, 148, 151, 154, 163, 165, 166, 167, 168, 170, 173, 179, 181
 İstanbul Boğazı 50
 İstolni Belgrad 117
 İsum 157
 İtalyan 50
 Devlet Giray IV. 160, 161, 164, 165, 167
 Muhammed Giray IV. 94, 95, 97, 100, 101, 103, 104, 106, 110, 112, 116
 Muhammed/Mehmed Giray IV. 93, 99
 Murad IV. 78, 86, 89, 93, 99
 İzyum 157
 İzzi Tarihi 18
- ## J
- Jagellon 38
 Johannes Bernhardfi 70
 Johann Kowar 41
 Josafa Barbaro 177
 Joseph de Guignes 22, 32, 33
- ## K
- Kabaksiya (Kabaxia) 141
 Kabardiya 25, 142, 143
 Kabartay 134, 141, 142, 143

- kabileleri 31, 34, 87, 88, 128, 135, 137, 138, 143, 156, 169
- Kadı Harmid Efendi 88
- Kadıköy 123, 125, 133
- Kadı (Yargıç) Ali 82
- Kadı (Yargıç/Hâkim) 25
- Kafkas Dağları 25, 143
- Kafkasya 31, 125, 134, 142, 144, 145, 157
- Kahkaha Kalesi 55
- kalga 36
- Kalgay 25, 35, 36, 46, 50, 52, 54, 55, 57, 65, 76, 78, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 97, 105, 111, 112, 116, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 135, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 156, 161, 165, 179
- Kalgay Emin Giray 46
- Kalgaylık 43, 48, 134, 137
- Kalgay Şahbaz 127, 165
- Kalküta 31
- kalsın 35, 36
- Kamaniçe 32, 115
- Kan-Demir 87
- Kanjal Dağı 134
- Kanjal Geçidi 135
- Kanlılık 127, 162
- Kanemir 80, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 111, 114, 115
- Kanemir Mirza Dobruca 84
- Kanemur 97
- Kanunî 16, 44, 53, 69
- Kanunî Sultan Süleyman 16, 44, 53, 69
- Kaplan Giray 125, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 145, 152, 156, 160, 161
- Kaptan-ı Derya Müezzinzade Hafız Ahmed Paşa 73
- Kaptan-ı Derya Recep Paşa 79, 80, 85
- Kaptan-ı Derya [Siyavuş Paşa] 90
- Kaptanpaşa 50
- Karaboracık 162
- Karachalk 139
- Karadeniz 21, 25, 39, 52, 80, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 98, 100, 124, 127, 156, 169
- Karahalk 139
- Kara Mustafa Paşa 123
- Karasu 24
- Karasubazar 145
- kardeş katli 44, 67
- Karguna (Kargalı) 129
- Karinabad 113, 125, 134
- Karl XII. 171
- Karlofça 72
- Karl XII [Demirbaş Şarl] 180
- Kasay [Kasayoğlu] 140
- Kaşıkbaş 162
- Kastamonu 52, 151
- Katay-Kıpçaklar 140
- Kâtib Çelebi 13, 26, 55, 71, 84, 87
- Kauschan 153
- Kavânin-i Al-i Osman ve Hülâsa-i Mezzamin-i Defter-i Divan 19
- Kavşan 153, 157, 161
- Kayalaraltı 137
- Kayamirza (Kaya Mirza) 155
- Kaysûnizâde Mehmed Efendi 46
- Kaysûnizade Remmal Hoca 17
- Kayzer 32
- Kazakları 85, 98, 103, 104, 112, 135, 136, 140, 158, 159
- Kazan 16, 29, 30, 41, 44, 47, 87
- kazasker/kadı-asker 59
- Kazbulat 47
- Kefe 16, 24, 32, 33, 36, 38, 39, 40, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 66, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 88, 95, 110, 127, 129, 135, 140, 167, 168
- Kefe Beylerbeyi Muhammed (Mehmed) Paşa 79
- Kefe Müftüsü Mevlana Azaki [Molla Azsaki] 66
- Kefe Valisi İslam Paşa 95
- Kefevî Abdülcelil 17

Kemankeş Kara Mustafa Paşa 95
Kemürköi 135
Kerç 24, 80, 164, 169
Key 31
Keyâni 31
Khlesl 72
Kili 39, 83, 88, 139
Kisra 31, 32
Kıbnis 161
Kılıç Ali 50
kımız 158, 176
Kıpçak 28, 80, 135
Kınm Giray 25, 58, 89, 96, 117, 121, 124, 147,
148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 159,
160, 161, 163
Kınm Müftüsü Afifeddin 97
Kınm Müftüsü Şeyh Ebubekir 79
Kınm Tatarları 24, 32, 106, 110, 126, 134
Kızılıklı 131
Kızlar Ağası 82
Kloback 109
Koca Sinan Paşa 64
Kolomea 47
Kolomyia 47
Kömürköy 135
Konstantin 141, 171
Konya 50, 53
Köprülü 100, 102, 103, 105, 110, 115, 130
Köprülü Fazıl Ahmed Paşa 115
Köprülü Hüseyin Paşa 130
Köprülü Mehmed Paşa 100, 102, 105
Köprüsü 119, 123, 129
Korkunç İvan 47
Köşkü 119, 123
Kowai 139
Kremlin 41
Kuban 25, 45, 132, 135, 140, 143, 159, 168, 170, 175
Küçük Kabardiya 143, 144

Küçük Muhammed 28, 29, 176
Küçük Nogaylar 87
Kudüs 176
Kulagözlü (Kulagö) 125
kuru üzüm 158
Kutsal Roma İmparatoru 101
Kuzeybatı Afrika 151

L

Landhause 155
Laponya 158
Lasey (Lascy) 145
Latince 16, 32, 39
Leopold 101, 105
Lezger 157
Lezgi 157
Lezgistan 157
Liechtenstein 108
Limni 129, 136
Litvanya 30, 38, 86
Lvov 32

M

Mâbeyinci Abdi 153
Macaristan 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 70, 71,
100, 101, 102, 105, 106, 107, 109, 117, 158
Madam Cottin 111
Magmet 40
Mağrib 151
Maichli 104
Maksud Giray 134, 154, 155, 156, 163, 164
Malekol-Adel 111
Mansur oğulları 87
Maria Potocka 77
Marie Potocka'nın (Mariä Podocka) 150
Marquis de Castelnau 21
Marsaniş Ağa 113
M. de Peyssonel 21, 24

- Mecma'u'l-Havâss 19, 56
 Mecmuası 17
 Mekke 123
 Melik Mansur Kalavun 26
 Memiş Bey 42
 Menâr 94
 Mengli 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 47, 48,
 134, 135, 146, 147, 172
 Mengü Han 176
 Menkub 33
 menşur 81
 Merdan Ali 129
 Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 115, 123
 Mevlevî 50
 Meydan Gazi Bey 101
 Meydan Savaşı 65
 Michaelgrod 157
 Mikulov 108
 Mirahur (emîr-i âhûr) Torak Muhammed Bey 148
 Mirahur Muhammed Bey 148
 Mîrhând 28
 Mısır 26, 32, 82, 93
 Moğol 30, 32, 105, 107, 139, 176
 Moldavya 25, 40, 47, 52, 78, 99, 107, 115, 118,
 128, 139, 148, 153, 173
 Moldavya (Boğdan) 40, 139
 Moldavyalı 78
 Moldovancı Paşa 161
 Molla Şerefeddin Kemal Kırımı 133
 Molla Şerif/Seyyid Muhammed Rıza 16
 Molla Seyyid Ahmed bin Abdullah 133
 Mora 79
 Morava (March) 108
 Moravya 107, 108
 Moskova 32, 40, 41, 47, 97, 98
 Mr. Nathaniel Bland 181
 Mübarek Giray 45, 46, 47, 74, 101, 116, 160, 165, 167
 Mübarek Sultan 167
 Müezzinzade Ayni Ali 19
 Müftü (Şeyhülislam) Mustafa Sunullah Efendi 73
 Müftü (Şeyhülislam) Yahya Efendi 88
 Muhammed Giray 17, 31, 36, 42, 44, 48, 50, 51,
 58, 71, 73, 74, 75, 81, 85, 93, 95, 100, 106, 130,
 131, 154, 170
 Muhtasar Kazan Tarihi 29
 mühtedî 134
 Mundt 149, 152
 Müneccimbaşı 15, 28
 Müneccimbaşı Tarihi 15
 Münşeat 19, 51, 61, 128
 Mur Nehri 44
 Mustafa Paşa 86, 93, 131
 müteferrika 64, 66

N
 Nâfi (Nafii) Efendi 181
 Naima Tarihi 17, 64
 Nasuh Paşa 74
 Neckar (Nekar) Irmağı 152
 Negrileşti 106
 Nehri 25, 40, 41, 44, 47, 69, 72, 90, 102, 104, 106,
 107, 108, 118, 119, 120, 123, 124, 125, 136, 137,
 143, 151, 154, 156, 161, 164, 175
 Neuserbien 156
 Nidaî 46
 Nissa 123
 Nogay 45, 51, 80, 81, 82, 87, 89, 110, 112, 128,
 135, 140, 141
 Nogaylan 88, 127, 128, 134, 141, 148
 Nogay Tatarları 80, 110, 112, 128, 141
 Nova Serbia 156, 157
 Nové Zámky 109
 nureddin 43, 48, 49, 51, 58, 65, 86, 89, 92, 124, 129,
 131, 134, 154, 155, 160, 161, 163, 164, 167, 169
 nureddinlik 58, 73, 78, 87, 97, 116, 119, 126,
 134, 162

Nuruddevle (Nur Devlet) 33

O

Obreskoff 163
Öküz (yani Sığır) Mustafa 110
Olomouc 108
Ömer Vahid Efendi 173
On ikiler Kurulu 169
Orak 88
Orăștie 105
Orbay (Orbeg) 25
Orel 156
Orkapı 24, 105, 162
Orkapı (OrQapı) 24
Ormit 128
Orpheus 92
Osman Ağa 134
Osmanlı 11, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 88, 90, 91, 92, 94, 97, 98, 102, 104, 105, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 123, 124, 132, 133, 136, 137, 141, 143, 146, 148, 153, 155, 156, 160, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 175, 178, 180, 181
Osmanlı Devleti 11, 12, 15, 17, 18, 19, 22, 30, 31, 34, 36, 48, 52, 56, 59, 65, 67, 71, 72, 91, 97, 105, 114, 115, 132, 146, 155, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 175
Osmanlı Devleti Tarihi 11, 12, 15, 17, 19, 22, 36, 48, 56, 59, 65, 91, 97, 114, 132, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 173
Osmanlı Sarayı 66, 98, 120
Osmanlı Tarihi 11, 19
Osman Paşa 49, 50, 51, 52, 55
Özü/Özi 40, 45, 89, 117, 139, 140

P

Papalık 64, 84
Peç 62, 70, 71
Peçevi 16, 71
Peçevi İbrahim Efendi 71
Peçuy/Peç 16
Perekop 24, 85, 105, 127, 140, 162
Perekop (Orkapı) 140
Petrovaradin (Petervarad) Meydan Savaşı 137
Plotinus 23
Podolya 32, 84, 155
Polonya Kralı Kasimir (Casimir, Kazimierz) 32
Polonya Kralı Sigismund 71
Polonya (Lehistan) 38, 155
Potemkin 168, 170
Potkal (Potkul) Kazakları 140
Prens Demidoff 26
Prens Kantemir 114
Prens von Hessen-Homburg 143, 144
Prusyalı 149
Prut Barış Antlaşması 136

R

Rabensburg 108
Rakoczi 102, 103
Ray (Raca) 32
Reis Efendi 18, 37, 125, 136, 164, 166, 173
Reis Efendi [Reisülküttab] Feridun Bey 18
Reis Efendi Sarı Abdullah 18
Reisülküttab Hayri Efendi 169
Reisülküttab Sarı Abdullah Efendi 37
Renegade Ochiali 50
Rezmî 91, 92, 93, 100, 132
Rinaldo Carli 26
Ritter von Raab 181
Rıdvan 15, 29, 64
Rıdvan Paşazade 15, 29

Rodos 75, 86, 93, 95, 100, 110, 116, 119, 124,
128, 153, 165, 170
Romalı 13, 21
Rosincko boğazına/geçidi 109
Rum 32
Rumeli 33, 71, 75, 117, 129, 137, 168
Rumeli Hisarı 33, 129
Rus Çarı I. Wassili 41
Rus Çarlığı 47
Rusya 22, 30, 32, 33, 41, 47, 54, 103, 104, 107,
118, 134, 136, 142, 146, 150, 155, 158, 160,
163, 164, 171, 172, 173, 175
Ryazan 41

S

Saadet Giray 39, 42, 43, 45, 48, 51, 74, 87, 89, 92,
116, 124, 127, 128, 129, 131, 136, 137, 139, 142
Sadıkî 19, 56
Şah Abbas 19, 56
Şahbaz Giray 17, 113, 127, 132, 147, 160, 167
Şah Büyük Abbas 76
sahib 41
Sahib Giray 17, 41, 44, 45, 46, 134, 164, 165
Şahin [Ağa] 86
Şahin Giray 11, 35, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83,
84, 85, 86, 93, 126, 139, 164, 165, 167, 168,
170, 171, 172, 179, 180, 182
Şair Safâî 19
Sâkib 171, 172, 179, 180, 182
Sakson 105
Salacık 46
Sallust 13, 21
salname 36
Samur Nehri 144
Saraçhanebaşı Köprüsü 119
Saray Mabeyincisi Mustafa 144
Saray Mabeyincisi Sanbey Muhammed Ağa 110
Şariken 69

Satu Mare 106
Savaş Divanı 104, 117
Sebeş 105
Sefer [Gazi] Ağa 97
Sekban akçesi 45
Selahaddin 111
Selânîkî Mustafa Efendi 16, 59
Selânîkî (Selânîkî) Mustafa Efendi 16
Selman Mirza 85
Selman Şah 88
Selman ve Orak [kabileleri] 89
Sen-Jan (Johanniter) 175
Serasker Ferhat Paşa 51
Serasker Satırcı [Mehmed Paşa] 68
Serav Meydan Savaşı 75
Serdar Satırcı Mehmed Paşa 69
Şeyh İbrahim 114
Şeyh Mehmed (Muhammed) Efendi Mecmuası 17
Seyyid Ahmed 32, 40, 42
Seyyid Ahmed Han 40
Seyyid Muhammed Rıza 40, 43, 44, 59, 92
Siestrzenecwicz 21, 41, 42, 65, 154
Silahtar Ağa 69
Silezya 107, 108
Silistre 25, 68, 117, 131
Sinop 52
Şintava 108
Siraceli (Saraçeli) 118
Şirin Bey 42
Şirinbey (Şirin/Şırın Bey) 25
Şirin/Şırın 34, 43, 79, 87, 101
Şirin/Şırın Bey 43, 79
Sivas Beylerbeyi Mahmud [Paşa] 69
Sivastopol 24
Sığırtmacı Giray 110
Solhat 40
Someş 106
St. Georgen 108, 109

Stuttgart 151
 Subhan Gazi 138
 Subhî Tarihi 18, 143, 145
 Sucuk-Kale (Soğucak Kalesi) (Sugudschuk) 169
 Sudak (Suğdak) 24
 Sudi Bey 37
 Süleyman Çelebi 96
 Süleyman Feyzi (Fei) 175
 Süleyman Penah Efendi 175
 Sultan I. Ahmed 74, 75
 Sultan II. Selim 46
 Sultan IV. Muhammed/Mehmed (Ava Mehmed) 100
 Sultaniye 94
 Sultan Süleyman 44, 46
 Sultanzade Muhammed (Mehmed) Paşa 94
 Şumnu 154
 Sunbur 60, 62, 63, 68, 69, 70
 Sunca (Sunzha) Nehri 144
 Svätý Jur 108
 Szentendre 69

T

Taman 80
 Tapınak (Templer) Şövalyeleri 175
 tapu 23
 Tarabya 85, 100
 Tarhuncu 99
 Tarih 11, 14, 15, 16, 17, 18, 23, 28, 36, 48, 52, 53,
 54, 56, 59, 67, 72, 91, 97, 107, 114, 121, 128,
 131, 137, 148, 166, 170, 173
 Tarih-i Cevdet 11, 18, 36, 48, 52, 53, 54, 56, 59,
 72, 91, 97, 114, 121, 166, 170, 173
 Târih-i Mehmed Giray 17, 130, 131, 132
 Târih-i Raşid 17
 Târih-i Sahib Giray Han 17
 Târih-i Selaniki 16, 59
 Taşköprüzâde 133

Tatar 28, 30, 31, 34, 41, 58, 65, 67, 68, 69, 81, 83,
 84, 86, 88, 94, 96, 102, 104, 105, 106, 107, 109,
 115, 117, 132, 138, 145, 155, 157, 163

Tatargaf 144
 Tatar Hanlığı 28
 Tatartop 143
 Taurica 21, 154
 Taurica (Kınm) Yanmadası Tarihi 154
 Temeruk 136
 Tenkihu Tevârih-i Mülûk 16
 Terek Nehri 143
 Tevarih-i Deşt-i Kıpçak 15
 Tezkire 19
 Theodor Mundt 149
 Timur 42, 176, 177
 Timau 108
 Tisza 102, 124
 Tökeli 117
 Toktaşı 29, 30, 42, 43, 73, 116, 125, 138, 179
 Transilvanya 101, 103, 105, 107
 Troki 30
 Tubak 118
 Tubbâ 32
 Tugul 156
 Tula 47
 Tunca 119, 120, 123, 129, 154, 164
 Turan 31
 Türk 18, 22, 28, 30, 31, 44, 45, 62, 67, 94, 106,
 107, 128, 131, 139, 161, 174, 176, 180

U

Ukrayna Kazakları 86, 112, 142
 Uluç Ali Paşa 50, 52
 Üsküb 121, 122, 164
 Usumi 144
 Uzbeg (Özbek) Giray 44
 Uzun Hasan 177

V

Vâh Nehri 109
Valide 111
Vâsîf 18, 147, 152, 153, 155, 159, 161, 163, 174
Vâsîf Tarihi 18
Venedik Cumhuriyeti 177
Veziriazam İzzet Muhammed [Mehmed] Paşa 173
Veziriazam [Kemankeş] Kara Mustafa Paşa 94
Veziriazam Mere Hüseyin Paşa 76
Veziriazam Nasuh Paşa 74
Veziriazam Rami 19, 128, 131
Veziriazam Rami Mehmed Paşa 19, 128
Veziriazam Rüstem Paşa 45
Veziriazam Sultanzade Muhammed (Mehmed) Paşa 96
Viyana 11, 37, 44, 46, 69, 72, 108, 111, 115, 116, 117, 124, 130, 181
Vize 137, 161, 162, 168
Volga 32, 104, 136

W

Wilhelma 151
Wilna 30
Withold 30

Y

Yamansadak 135
Yanbolu 55, 58, 86, 113, 118, 124, 125, 129, 131, 139
Yanık 64
Yanoş Kemen 105, 111
Yarımadası Tarihi 21
Yaş Antlaşması 175
Yavuz Sultan Selim 38, 43
Yedikule 75, 153, 155
Yedisân [Cetsan, Cestan] kabilesi 128
Yedisêven (Yedisân) 156
Yemen 32
Yeniçeri Ocağı 52, 129

Yeni Han 110, 127, 148
Yenikale 24, 164, 169
Yeni Rusya Tarihi Denemesi 21
Yergöğü 83
Yonca/Çayır Kaynağı 123
Yunan 26, 27, 70, 92, 159
Yunan mitolojisi 27
Yurulce ve Mansur kabileleri 135
Yusufoğlu 80
Yusuf Paşa 131

Z

Zağra 131
Zaporog Kazağı 106
Zaporog Kazakları 103, 118, 140, 159
Zauberthal 152
Zitvatorok 72

KIRIM HANLIĞI TARİHİ

Türkiye'de *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı hacimli eseriyle tanınan Joseph von Hammer-Prugstall'ın *Kırım Hanlığı Tarihi* adıyla çevirdiğimize bu eserin orijinal ismi *Türkçe Kaynaklara Göre Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Kırım Hanlığı Tarihi, Şahin Giray'ın Bir Gazeli Ekiyle Birlikte* [Geschichte der Chane der Krim unter Osmanischer Herrschaft aus Türkischen Quellen, Zusammengetragen mit der Zugabe einen Gasels Schaingera'i's] şeklindedir.

Zengin bir kaynakçaya sahip olan bu kitapta yazar, Osmanlıca birçok elyazma eser, resmi yazı, kanunname ve tezkirelerin yanı sıra Osmanlı Devleti tarihiyle ilgili birçok eserden de yararlanmıştır. Bu yönüyle kitap özellikle Osmanlı tarihine ilgi duyan herkesi ilgilendiriyor.

 insan	KIRIM HANLIĞI TARİHİ			 twitter.com/insanyayinlari facebook.com/insanyayinlari instagram.com/insanyayinlari insanyayinlari.com.tr
	JOSEPH VON HAMMER-PURGSTALL			
	ÇEVİ SEYFİ SAY			
KİTAP NO	DİZİ ADI	DİZİ NO	BASKI	 ISBN 978-975-574-674-6 9 789755 746746
608	TARİH DİZİSİ	21	3	